

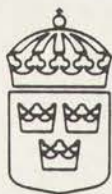
SOU
1987:44 B
bil 6

Matkronor

Olika leds andelar av konsument-
priset på livsmedel

Bilaga 6 till SOU 1987:44, LMU.
(totalt 12 bilagor)

Matkronor

Olika leds andelar av
konsumtpriset på livsmedel

Beställningsadress:
Allmänna Förlaget
Kundtjänst
106 47 STOCKHOLM
Tel: 08/739 96 30

Beställare som är berättigade till remissexemplar
eller friexemplar kan beställa sådana under adress:

Regeringskansliets förvaltningskontor
SOU-förrådet
103 30
Tel. 08/763 23 20 Telefontid 8.10—12.00 (externt och internt)
08/763 10 05 12.00—16.40 (endast internt)

ISBN 91-38-10031-2
ISSN 0375-250X

Förord

1986 års livsmedelsutredning (LMU) har haft till uppgift att utreda konkurrensförhållanden och prisbildning inom livsmedelsindustrin och livsmedels-handeln. Utredningen har den 30 september 1987 överlämnat betänkandet "Livsmedelspriser och livsmedelskvalitet" (SOU 1987:44).

Denna rapport utgör en av de tolv underlagsrapporter som har legat till grund för fakta-redovisningen i betänkandet. Rapporterna publiceras dels som bilagor till utredningens betänkande, dels som fristående rapporter i SPKs utredningsserie (SPKUS).

En förteckning över samtliga underlagsrapporter till 1986 års livsmedels-utredning samt de personer som deltagit i respektive projekt återfinns i slutet av betänkandet samt i varje bilaga.

Stockholm i september 1987

Lars Hillbom

Innehåll

Inledning	7
Bakgrund och syfte	7
Uppläggning och genomförande	7
 1 Konsumentpriserna på livsmedel fördelade på olika led i livsmedelskedjan	9
1.1 Inledning	9
1.2 Metod	9
1.3 Matkronor för olika livsmedel	11
1.3.1 Vetemjöl	11
1.3.2 Mjukt matbröd	16
1.3.3 Nötkött	18
1.3.4 Griskött	24
1.3.5 Falukorv	27
1.3.6 Strömming	29
1.3.7 Torskfilé	30
1.3.8 Sillkonserv	33
1.3.9 Mejeriprodukter	34
1.3.10 Mjölk	36
1.3.11 Grädde	40
1.3.12 Ost	41
1.3.13 Smör	43
1.3.14 Ägg	45
1.3.15 Potatis	48
1.3.16 Morot	49
1.3.17 Tomat	51
1.3.18 Äpple	53
1.3.19 Kaffe	57
1.3.20 Strösocker	58
1.3.21 Lättöl	60
1.4 Jordbruksprisreglerade respektive övriga livsmedel	61
1.5 Prisutveckling i olika led enligt index	64
1.6 Totalbild	67

2	Analys av utvecklingen	71
2.1	Inledning	71
2.2	Metod	72
2.3	Andelsförändringar på längre sikt	75
2.3.1	Jordbrukspolitikens betydelse	75
2.3.2	Konsumtionens förändringar	75
2.3.3	Subventioner och prisstopp	77
2.4	Effektiviteten i livsmedelskedjan — diskussion	78
2.5	Prisutveckling samt kostnader och effektivitet i livsmedelskedjan	79
2.5.1	Priser, kostnader och effektivitet i råvaruledet	79
2.5.1.1	Inledning	79
2.5.1.2	Prisutvecklingen i jordbruket	80
2.5.1.3	Kostnader och lönsamhet	82
2.5.1.4	Produktiviteten i jordbruket	84
2.5.1.5	Jordbrukarens andel av priset på livsmedel	84
2.5.1.6	Prisutvecklingen på fisk	85
2.5.2	Priser, kostnader och effektivitet i förädlingsledet	86
2.5.2.1	Inledning	86
2.5.2.2	Prisbildningen i livsmedelsindustrin	86
2.5.2.3	Prisutvecklingen i livsmedelsindustrin	88
2.5.2.4	Kostnader och produktivitet	88
2.5.3	Prisbildning och prisutveckling i dagligvaruhandeln	91
2.5.3.1	Prisutvecklingen	92
2.5.3.2	Omsättning och lönsamhet	93
2.5.3.3	Effektivitet	94
2.6	Prisutveckling och andelsförändringar på vissa områden	97
2.7	Avslutande diskussion	98
	Sammanfattning	101
	Andelar och andelsutveckling	101
	Orsaker till utvecklingen	103

Inledning

Bakgrund och syfte

Livsmedel svarar för ungefär en femtedel av hushållens totala konsumtionsutgifter. Varje krona som konsumenten betalar för dessa livsmedel skall täcka kostnader i flera led. Någon har producerat råvaran för våra livsmedel, någon har tagit hand om råvaran och berett den till färdiga livsmedel, någon har sett till att livsmedlen når oss via butikerna. Dessa led har naturligtvis kostnader som måste täckas. Det måste dessutom i varje led uppstå ett visst överskott som motiverar engagemanget och som möjliggör de investeringar som är en förutsättning för fortsatt verksamhet.

1983 års livsmedelskommitté (LMK -83) undersökte hur konsumenternas livsmedelsutgifter fördelade sig på olika led i livsmedelskedjan. Statens pris- och kartellnämnd (SPK) bidrog här med beräkningar. I direktiven för 1986 års livsmedelsutredning (LMU) har bl a angetts att utredaren bör analysera utvecklingen av konsumentprisets fördelning på olika led i livsmedelskedjan och söka särskilja och utvärdera de förhållanden som har medfört förändringar av andelarna. Föreliggande utredning är en uppdatering och utvidgning av utredningen "Matkronan" (SPKUS 1984:13) som genomfördes på uppdrag av LMK -83.

Utredningens syfte är att ge en relevant bild av hur konsumentpriset på våra livsmedel fördelas på de olika leden i kedjan produktion — förädling — distribution, hur ledens andelar utvecklats framför allt under 1980-talet, och vad eventuella andelsförskjutningar beror på.

Uppläggning och genomförande

I utredningen redovisas i en första del de olika ledens andelar av konsumentpriset för ett 20-tal livsmedel, omfattande mer eller mindre förädlade livsmedel såväl inom som utom jordbruksprisregleringen. Sådana beräkningar brukar populärt kallas "matkronor". För dessa livsmedel beskrivs andelsfördelningen i nuläget och utvecklingen under 1980-talet, i många fall även under slutet av 1970-talet. Eventuella större andelsförskjutningar kommenteras. De speciella förhållanden som gäller för olika livsmedel och skiftande möjligheter att erhålla historiskt material har medfört att metoden liksom tidsperioden skiljer sig åt för de olika livsmedel som här presenteras. Direkta

jämförelser mellan olika livsmedel av de olika ledens andel av konsumentpriset bör därför ej göras.

SPK har för några varugrupper gjort en grov uppskattning av den historiska utvecklingen under en längre period enligt den metod som tillämpades av 1960 års jordbruksutredning.

Beräkningarna och kommentarerna till de olika livsmedlen baseras på befintligt material samt uppgifter inhämtade från myndigheter, företag och branschorganisationer.

Matkronor för olika livsmedel ger ett svårtolkat resultat. De olika ledens relativa prisändringar, och därmed andelar, kan inte för enskilda livsmedel förklaras utifrån klara samband med produktivitets-, kostnads- eller lönsamhetsfaktorer. Branscher eller företags ekonomiska utveckling behöver inte avspeglas i prisutvecklingen för enskilda produkter.

Slutsatser om de olika ledens andelar på en mer aggregerad nivå, för livsmedel totalt, bör inte dras enbart utifrån resultaten på varunivå. Ledens andelar varierar mellan olika livsmedel, varför urvalet av varor som ingår i en sammanräkning får stor betydelse. De "matkronor" som på varunivå redovisas tjänar som exempel på olika ledens andelar för olika livsmedel. Exempelen visar förhållandet för många av våra viktigaste livsmedel, mer eller mindre förädlade livsmedel såväl inom som utom jordbruksprisregleringen, men de är inte utvalda i avsikt att tillsammans ge en komplett bild på totalnivå.

En grov bild av hur konsumenternas utgifter för livsmedel totalt fördelas på livsmedelskedjans led har därför beräknats separat, dels för jordbruksprisreglerade livsmedel, dels för övriga livsmedel. Vidare presenteras prisutvecklingen i olika led enligt vissa officiella prisindex.

En analys på mer aggregerad nivå än enskilda livsmedel sker i utredningens andra del. Analysen syftar dels till att beskriva de faktorer som har väsentlig betydelse för andelsutvecklingen, dels belysa utvecklingen med en redogörelse för hur priser, kostnader och effektivitet utvecklats i de olika leden. Då ett stort antal faktorer samtidigt inverkar på fördelningen av ersättningen till olika led, vissa på lång sikt och andra av mer tillfällig natur, är det svårt att renodla sambanden mellan enskilda faktorer och andelsförändringar över tiden.

I analysdelen diskuteras inledningsvis kort vilka orsaker som kan finnas till andelsförändringar på längre sikt. Därefter redovisas för jordbruk, förädlingsled och handelsled vissa data över prisutveckling samt effektivitet. Denna redogörelse hålls på en mer aggregerad nivå än för de enskilda produkterna, huvudsakligen på varugruppnivå. Slutligen diskuteras möjligheterna att dra slutsatser av materialet.

1 Konsumentpriserna på vissa varor fördelade på olika led i livsmedelskedjan

1.1 Inledning

I denna del av utredningen presenteras de olika ledens andelar av konsumentpriserna på ett tjugotal av våra livsmedel. Det gäller oförädlade livsmedel som potatis och ägg, livsmedel som genomgått omfattande tillverkningsprocesser (t ex korv, bröd), livsmedel såväl inom som utom jordbruksprisregleringen, inhemskt producerade och importerade livsmedel. En beskrivning av utvecklingen av andelarna under framförallt 1980-talet görs och större andelsförskjutningar kommenteras.

För några varugrupper har en grov uppskattning av den historiska utvecklingen gjorts enligt den metod som tillämpades av 1960 års jordbruksutredning.

1.2 Metod

"Vem får vad av matkronan" är en fråga som är mycket svår att besvara med ett entydigt svar. En råvara kan bli en mångfald produkter, en vara som konsumenten köper kan bestå av en mängd råvaror, säsongsmässiga prisvariationer, subventioner och regleringsmedel är exempel på faktorer som försvårar beräkningar, presentation och analys. I samband med de beräkningar SPK år 1984 utförde åt LMK-83 gjorde även Lantbrukarnas Riksförbund (LRF) matkronor. För vissa produkter erhöles något olika resultat i SPKs och LRFs beräkningar. Detta innebär inte att en metod är "rätt" och en annan "fel". Olika metoder kan var för sig ha sina för- och nackdelar. SPK har i denna utredning i möjlig utsträckning använt samma metod som i "Matkronan" år 1984.

Möjligheten att erhålla relevant material påverkar också arbetet. För vissa varor, eller vissa led avseende viss vara, kan uppgifter endast erhållas från någon eller några uppgiftslämnare (t ex företag) medan det i andra fall är möjligt att erhålla totaluppgifter. Underlagets relevans och jämförbarhet minskar ju längre bakåt i tiden man försöker nå. Material kan saknas helt och hållet före ett visst år. Detta har medfört att tidsperioden som redovisas skiljer sig åt för olika livsmedel.

SPK har i beräkningarna utgått från de livsmedel konsumenterna köper.

En annan möjlighet skulle vara att utgå från råvaror, t ex mjölk eller grisar som jordbrukaren producerar. Detta kräver omfattande beräkningar. En råvara ger upphov till en mängd produkter och biprodukter, även annat än livsmedel. Att följa dessa produkter genom förädling och handelsled för att fastställa ett totalt konsumentpris för samtliga slutprodukter och olika leds andelar är ett mycket omfattande arbete vars resultat inte nödvändigtvis har relevans i detta sammanhang. Vad säger oss jordbrukarens andel av t ex priset på en skinnjacka, som är en av slutprodukterna av ett slaktdjur? SPKs ansats är i enlighet med regeringens direktiv till LMU, att fördela konsumentpriset för livsmedel på olika led.

Den optimala matkronan uppvisar de olika ledens faktiska marginaler. Med marginal avses skillnaden mellan inköps- och försäljningspris. En sådan beräkning går emellertid inte alltid att göra. Faktiska priser kan ofta inte erhållas, utan beräkningarna får grundas på listpriser. De faktiska priserna (både inköps- och försäljningspriser) och de faktiska marginalerna påverkas av rabatter, extrapriser och svinn. För vissa produkter är det vidare svårt att beräkna en relevant marginal. En råvara förädlas till ett flertal olika produkter vilka säljs till olika priser. Marginalen för enskilda varor varierar betydligt och kan ge en missvisande bild av ledets ersättning för sin verksamhet. Detta är fallet för bl a kött och mejeriprodukter. För dessa livsmedel har industriledens kostnader i stället beräknats. Denna skiljer sig från marginalen som kan vara större eller mindre för enskilda produkter. Kommentarer runt detta ges för berörda produkter.

Periodvis har subventioner förekommit på vissa jordbruksprisreglerade livsmedel. Dessa har möjliggjort viss ersättning till jordbrukare utan att konsumentpriserna har höjts. Subventionerna utgörs av statliga budgetmedel som via respektive produktområdes regleringsförening slussas in i den jordbruksreglerade verksamheten. Detta innebär att summan av de olika ledens ersättning blir större än det konsumenten betalar i butiken. Till konsumentpriset har därför i förekommande fall lagts subventioner, vilka antas ha förts vidare med oförändrade procentmarginaler i handeln. Hur stora handelns marginaler i verkligheten skulle vara vissa år om subventioner inte funnits är svårt att bedöma. Ett annat antagande än det tillämpade är att subventionsbeloppen skulle ha förts vidare i handeln med oförändrade öresmarginaler. En sådan metod skulle dock resultera i att handelns beräknade andelar påverkas av subventionsstorleken. Bättre jämförbarhet mellan åren uppnås med tillämpad metod.

Mervärdeskatt har ansetts utgå även på subventionsbeloppet. Konsumentpriset uttrycker därmed vad konsumenten skulle ha betalt om subventioner inte funnits. Matkronor beräknade på detta sätt speglar på bästa sätt nivån och förändringen av ledens andelar.

För mjölk har en speciell uppställning gjorts som illustrerar problematiken med subventioner, regleringsmedel m m.

I de flesta fall avser matkronorna för de olika produkterna läget vid en viss tidpunkt respektive år, vanligen under årets början. För en del produkter har materialbrist eller säsongsmässiga förhållanden medfört att beräkningarna avser annan tidpunkt eller genomsnitt för en längre period.

Utifrån de speciella förhållanden som råder för olika livsmedel har SPK sökt ge ett så relevant svar som möjligt på frågan om hur konsumentpriset fördelas på olika led. Detta har medfört att metoden skiljer sig åt för olika livsmedel som här presenteras. Eventuella jämförelser mellan olika livsmedel av de respektive ledens andel av konsumentpriset bör därför ske med stor försiktighet. Sådana jämförelser bör vidare beakta att skiftande andelar för leden till stor del beror på att dessa utför olika funktioner för olika livsmedel.

För respektive produkt redovisas i tabellform de olika ledens andelar av konsumentpriset inklusive och exklusive moms vid senaste beräkningstidpunkt. Utvecklingen av andelarna av konsumentpriset inklusive moms visas i stapeldiagram. För produkter där längre tidsserier kunnat göras redovisas också andelarna av konsumentpriset exklusive moms.

Beräkningarna baseras på

- ☐ befintligt material avseende priser, marginaler och kostnader,
- ☐ offentlig statistik från bl a statens jordbruksnämnd och statistiska centralbyrån,
- ☐ uppgifter som inhämtats från företag och branschorganisationer.

1.3 Matkronor för olika livsmedel

1.3.1 Vetemjöl

Använda metoder och principer vid beräkningarna för vetemjöl gäller även för mjukt matbröd. Inledande beskrivning av dessa görs därför gemensamt i detta avsnitt.

För att visa de olika förädlingsledens andelar av priset på vetemjöl (hushållsvetemjöl) och mjukt matbröd redovisas beräknade faktiska marginaler. Detta innebär att inköps- och försäljningspriser samt marginaler i olika led är påverkade av t ex rabatter, extrapriser och svinn. Jordbrukets andel utgörs av försäljningspriset på de i de slutliga produkterna ingående jordbruksråvarorna.

Den huvudsakliga råvaran vid tillverkning av mjöl och mjukt matbröd är spannmålssorterna vete och råg. Beroende på att speciella krav ställs på olika mjölsorters egenskaper mals spannmålen med varierande utmalningsgrad. Utmalningsgraden är ett mått på utbytet vid malningen, d v s hur mycket av spannmålskornet som ingår i den slutliga mjölprodukten respektive hur mycket som har siktats bort i form av biprodukter. Dessa biprodukter utgörs främst av kli (skal- och groddrester) samt fodermjöl. För vissa mjöl-sorter med låg utmalningsgrad (t ex hushållsvetemjöl) kan en viss del av biprodukten (s k eftermjöler) användas som insatsvara i andra mjöler med högre utmalningsgrad.

Hushållsvetemjöl har normalt en utmalningsgrad på 73 — 75 procent och hela utbyteskalkylen kan beskrivas enligt uppställningen på nästa sida.

Utbyte vid malning av 1 kg spannmål till hushållsvetemjöl:

	<i>Kg (ca)</i>
Mjöl	0,73 — 0,75
Eftermjöl	0,03 — 0,05
Kli	0,14
Fodermjöl	0,07
Svinn	0,01
	1,00

För bagerimjöl varierar utmalningsgraden från ca 70 procent upp till ca 99 procent. Utmalningsgraden för bagerimjöl som används till mjukt matbröd uppgår i genomsnitt till ca 80 procent.

Kvarnens möjlighet att sälja biprodukterna, främst som fodermedel, medför att när jordbrukaren säljer spannmål till kvarnen får han betalt även för biproduktsinnehållet. Som tidigare nämnts avser redovisade "matkronor" de olika ledens andelar av priset på den produkt konsumenten köper, dvs hushållsvetemjöl och mjukt matbröd. Därför medräknas inte kvarnledets intäkt av biprodukterna och i konsekvens härmed måste kvarnens köpspris för spannmål — dvs jordbrukarens andel — reduceras med ett värde motsvarande biproduktsinnehållet i spannmålen. Något fastställt sådant värde eller ett självklart sätt att beräkna eller konstruera det finns dock inte. Möjligt är däremot att värdera det i t ex spannmålspriser, dvs att åsätta mjöl- och biproduktsinnehåll samma värde, eller att värdera det i kvarnens försäljningspriser för biprodukter, vilka uppgår till drygt 80 procent av spannmålspriset. Båda dessa värden är kända och kan anses vara tänkbara närmevärden för biproduktsvärdet.

En värdering i spannmålspriser skulle uppenbart innebära en övervärdering, då det trots allt är fråga om biprodukter vid mjölproduktion. Kvarnens försäljningspris för biprodukter ger troligen också ett något för högt värde, bl a för att i detta försäljningspris ligger vissa — dock marginella — hantlings- och försäljningskostnader samt en "teoretisk" vinst av kvarnens biproduktsförsäljning. En ytterligare osäkerhetsfaktor för denna värdering är att kvarnen inte själv kan styra prisbildningen på biprodukterna. Priset följer i princip helt utvecklingen på andra fodervaror, främst det reglerade priset på havre.

SPK har i beräkningarna valt att använda kvarnens försäljningsvärde som en godtagbar approximation på det "verkliga" värdet för biproduktsinnehållet i spannmål. Det kan betyda en viss underskattning av nivån på jordbrukets andel respektive överskattning av kvarnens andel. Jämförelser av andelarnas utveckling över tiden är däremot helt representativ.

I redovisade beräkningar avser prisuppgifterna januari månad respektive år. Samtliga pris-, kostnads- och marginaluppgifter avser ett beräknat genomsnitt för landets marknadsdominerande och prisledande företag. Hän-syn har tagits till normalt förekommande kvantitets-, bonus- och kampanjrabatter etc.

Någon uppdelning på parti- och detaljhandelsmarginal görs inte eftersom alla leveranser inte går genom partihandelsledet. Mjukt matbröd t ex direkt-

distribueras nästan uteslutande från bageri till butik. Bagerierna svarar då även för konsumentprismärkningen, genom att använda med handeln överenskomna omräkningstal.

I beräkningarna är livsmedelssubventioner lagda till konsumentpriset 1980 (subventionerade förmalningsavgifter). Under 1987 "subventionerades" även vissa insatsvaror till mjukt matbröd genom den fördröjda utlösningen av jordbruksavtalet. Effekterna av detta är dock för små för att påverka storleken på redovisade siffror.

Tabell 1.1 Hushållsvetemjöl, konsumentförpackat, januari 1987

	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	580	100	
Moms	110	19	
Konsumentpris exkl moms	470		100
Parti- och detaljhandel	90	15,5	19
Kvarn	95	16,5	20,5
Förmalningsavgift	130	22,5	27,5
Spannmålshandel	10	1,5	2
Jordbrukare	145	25	31

Redovisad ersättning till jordbrukare är betalning för mjölinnehållet i spannmålen. Värdet av biproduktinnehållet, enligt tidigare beskrivet värderingssätt, är borträknat både från jordbruks- respektive kvarnledet och uppgår till ca 30 öre.

Förmalningsavgiften för normalvete (höstvete), som utgör spannmålsråvaran till hushållsvetemjöl, är 100 öre per kg förmald spannmål. Avgiften belastar enbart den del av spannmålen som används till humankonsumtion, dvs mjölet. Med beaktande av utbytet vid malningen utgör avgiften därmed ca 130 öre per kg färdigt mjöl. Förmalningsavgiftens syfte är i huvudsak att täcka kostnader för lagring och export av överskottsproduktionen av svensk spannmål.

Denna regleringsavgift utgör tillsammans med jordbrukarens direkta ersättning (avräkningspriset) den totala andelen till jordbruket av priset på mjöl.

Spannmålshandeln, som är ledet mellan jordbrukaren och kvarnen, tar ut ersättning bl a för den torkning, rensning, sortering och lagring spannmålen genomgår innan den säljs vidare till kvarnen. Ersättningen utgör vanligen knappt 10 öre per kg spannmål, vilket omräknat blir drygt 10 öre per kg mjöl.

Vid framräkning av handelns marginal har SPK utgått ifrån att samtliga kvantitetsberoende rabatter, bonus m m från kvarnen stannar i handelsledet, medan kampanjrabatter o d från kvarnen får fullt genomslag i priset till konsument. Detta är dock inte alltid fallet, men antagandet bedöms ge den genomsnittligt mest representativa storleken på den faktiska handelsmarginalen.

I figur 1.1 visas hur de olika ledens andelar, beräknade enligt det sätt som redovisats för tabell 1.1, har förändrats sedan mitten på 1970-talet. Uppgifterna avser förhållandena i januari respektive år.

Konsumentpris, kr/kg	1:95	3:25	5:30	5:80
Moms	15	17	19	19
Parti- och detaljhandel	14,5 (17)	17 (20)	15,5 (19)	15,5 (19)
Kvarn	18 (21)	14 (17)	15 (18,5)	16,5 (20,5)
Reglering	21 (24,5)	22 (26,5)	20 (24,5)	22,5 (27,5)
Spannmålshandel	2 (2,5)	2 (2,5)	2 (2,5)	1,5 (2)
Jordbrukare	29,5 (35)	28 (34)	28,5 (35)	25 (31)
	1974	1980	1985	1987

Figur 1.1 Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på hushållsvetemjöl, januari månad respektive år. Siffror inom parentes avser andelar av konsumentpris exkl moms.

Det bör påpekas att olika andelars relativa storlek kan variera betydligt för enskilda år. För "mjölkronan" gäller t ex att det av regleringstekniska skäl finns en viss utbytbarhet mellan storleken på förmålningsavgiften och ersättningen till jordbrukare. Redovisade år har dock valts så att år med tillfälligt "extrema" andelsrelationer så långt möjligt har undvikits.

Figur 1.1 visar att de olika ledens andelar varierat något under periodens mättillfällen. Någon klar tendens till markanta andelsförskjutningar är däremot svår att skönja. Den något minskande jordbrukarandelen uppvägs t ex i stort av en ökad förmålningsavgiftsandel.

Kvarnföretagens lönsamhet och marginalnivå var kring 1980 hårt pressade, bl a som en följd av det långvariga prisstoppet. Kvarnledets marginal har därefter i stort stigit till nivån från mitten på 1970- talet.

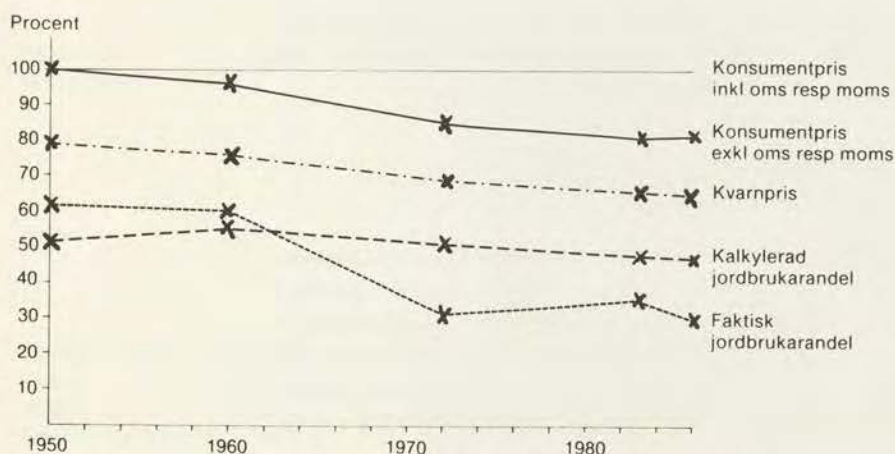
Parti- och detaljhandelsledets andel ökade mellan 1974 och 1980, men andelen har bl a beroende på utökade kampanjaktiviteter sjunkit något därefter.

En grov uppskattning av utvecklingen i vissa led under en längre period har gjorts genom beräkningar enligt den metod som tillämpades av 1960 års jordbruksutredning.

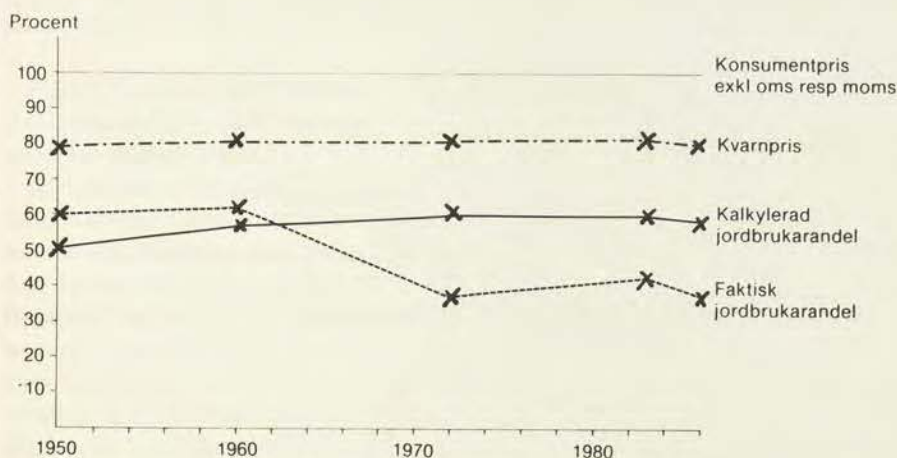
Jordbrukarens andel har här beräknats på två sätt, faktisk respektive kalkylerad andel av konsumentpriset. Dessa andelar grundar sig på två beräkningar av jordbrukarpris. Med faktiskt jordbrukarpris avses avräkningspris. I det kalkylerade jordbrukarpriset har det faktiska priset justerats med

hänsyn till biproduktsintäkter, avgifter till marknadsreglering m m. Jordbrukarens pris har därvid minskats med värdet av biprodukter och ökats med regleringsavgifter och subventioner. För närmare beskrivning av tillämpade metoder hänvisas till SOU 1965:27 "De svenska jordbruksprodukternas distributions- och marginalförhållanden".

I nedanstående figurer visas utvecklingen för hushållsvetemjöl för perioden 1950 — 1986. Uppgifterna för 1950 och 1960 avser årsgenomsnitt, i övrigt avses läget i december respektive år. Det bör observeras att antalet undersökta år är få och att svängningar har förekommit under mellanliggande år. Den tidpunkt då linjen för faktisk jordbrukarandel korsade linjen för kalkylerad andel inträffade t ex först i slutet av 1960-talet och inte 1962 som figurerna visar.

Figur 1.2 Andelar av konsumentpriset inklusive oms respektive moms för hushållsvetemjöl 1950 — 1986

Figur 1.3 Andelar av konsumentpriset exklusive oms respektive moms för hushållsvetemjöl 1950 — 1986

År 1960 infördes en omsättningsskatt på fyra procent. Denna ökade efter hand och ersattes 1969 av en mervärdeskatt, moms. Momsen har under 1970- och 80-talen ökat och uppgår nu till 19 procent av konsumentpriset. Skattens andel av konsumentpriset har således ökat markant under perioden, vilket automatiskt minskat övriga andelar. Detta framgår av figur 1.2.

I figur 1.3 visas i stället andelarna *exklusive* oms respektive moms. Av figuren framgår att kvarnprisets andel på längre sikt i stort varit oförändrad. Detta innebär i sin tur även att parti- och detaljhandelns andel, ytan mellan kvarnpris och konsumentpris, varit stabil.

Den faktiska jordbrukarandelen (d v s mätt i avräkningspriser) har minskat betydligt under perioden, från ca 60 till strax under 40 procent. Samtidigt har den kalkylerade jordbrukarandelen (avräkningspriset minskat med biproduktvärdet och ökat med förmålningsavgiften) ökat i motsvarande grad. Slutsatsen som kan dras av denna utveckling är att även kvarnandelen samt jordbrukets totala andel (avräkningspris och regleringsmedel) i allt väsentligt varit stabila under perioden.

1.3.2 Mjukt matbröd

Uppgifterna för mjukt matbröd avser ett blandat sortiment av brödsorterna vitt matbröd, VR-bröd (vete-råglimpa) och grovt bröd. För mjölinnehållet i brödet har en kalkyl motsvarande den som tidigare redovisats för hushållsmjöllet använts som grund. Justeringar har då gjorts för de skillnader som finns mellan hushålls- och bagerimjöler vad gäller spannmålssorter, utmalningsgrader, förmålningsavgifter m m. Olika leds andelar har beräknats efter samma principer som använts för hushållsvetemjöl.

Vad gäller de övriga råvaror som ingår i mjukt matbröd (främst socker/sirap, bakfett, mjölkpulver, jäst och salt) har för berörda varor bl a en motsvarande beräkning av jordbrukarens andel gjorts. Dessa utgör, tillsammans med andelen av mjölet, jordbrukarens totala andel av priset på mjukt matbröd.

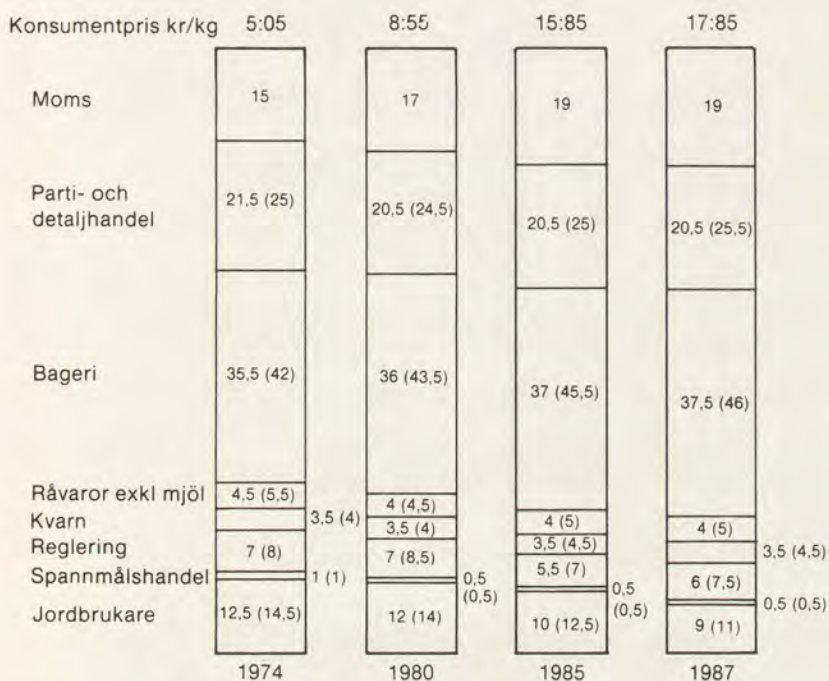
Tabell 1.2 Mjukt matbröd, januari 1987

	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	1785	100	
Moms	340	19	100
Konsumentpris exkl moms	1445		
Detaljhandel	365	20,5	25,5
Bageri	670	37,5	46
Råvaror exkl mjöl	70	4	5
Kvarn	65	3,5	4,5
Förmålningsavgift	105	6	7,5
Spannmålshandel	10	0,5	0,5
Jordbrukare	160	9	11

Av den redovisade ersättningen till jordbrukare kommer ca 130 öre från mjölinnehållet och cirka 30 öre från övriga råvaror i brödet.

Förmalningsavgiften är den enda regleringsavgift som redovisats i "brödkronan". I bröd ingår vanligen även bakfett, vars pris påverkas av gällande fettvaruavgift. Dess effekt på "brödkronan" är dock marginell, varför den inte särredovisats utan ingår som en del av posten råvaror exkl mjöl.

I figur 1.4 nedan visas hur de olika ledens andelar förändrats sedan mitten på 1970-talet. Uppgifterna avser förhållandena i januari respektive år.

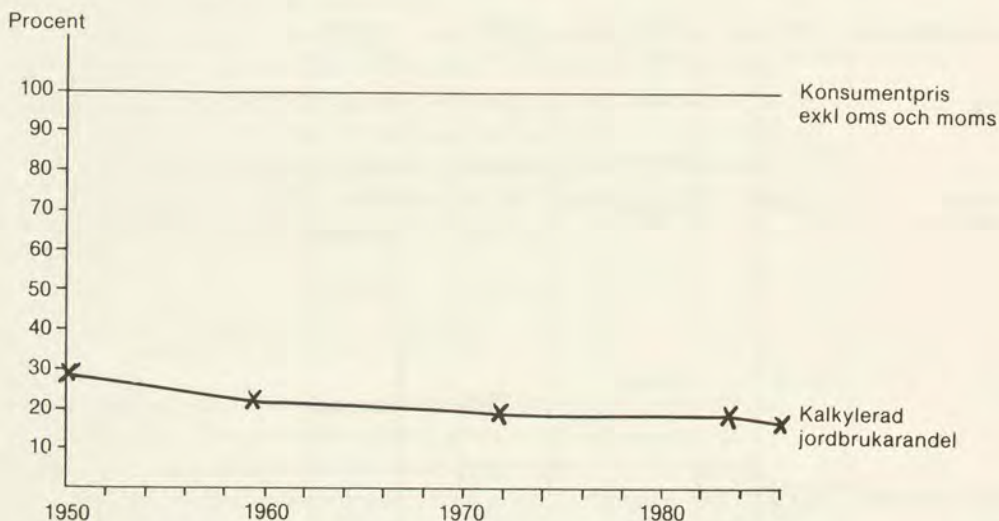
Figur 1.4 Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på mjukt matbröd, januari månad respektive år. Siffror inom parentes avser andelar av konsumentpris exkl moms.

Figur 1.4 visar att flertalet andelar varit mycket stabila under perioden. Två undantag finns dock. Bageriets andel har ökat, medan jordbrukarens andel har minskat något.

Figuren återspeglar tydligt det faktum att särskilt bageriets förädlingskostnader har stigit snabbare än främst jordbrukarens avräkningspriser. Detta beror dels på bageriets relativt höga lönekostnadsandel och dels på att bageriets brödsortiment har utvidgats och kvalitetsförbättrats under perioden. Dessutom har det skett en lönsamhetsförbättring inom bageriindustrin på senare år, främst vad gäller det mjuka matbrödssortimentet. Lönsamheten inom bageriindustrin var i början av 1980-talet dålig. En god försäljningsutveckling för mjukt matbröd sedan 1984 har bl a medfört att bageriindustrin har kunnat ta ut något större prisökningar på mjukt matbröd än vad som varit marknadsmässigt möjligt på t ex delar av kaffebrödssortimentet.

I avsnittet om vetemjöl presenterades en grov uppskattning av vissa leds

utveckling under en längre tid, enligt den metod som 1960 års jordbruksutredning använde. Intresset vid dessa beräkningar är främst inriktat på jordbruksandelens utveckling. För att få en mer fullständig bild av denna utveckling visas i figur 1.5 hur den kalkylerade jordbrukarandelen har förändrats från 1950 till 1986 för ett samlat mjöl- och brödsortiment (vete- och rågmjöl, knäckebröd, mjukt matbröd, kaffebröd samt konditorivaror). Uppgifterna för 1950 och 1960 avser årsgenomsnitt, i övrigt avses läget i december respektive år.

Figur 1.5 Kalkylerad jordbrukarandel av konsumentpriset exklusive oms respektive moms för mjöl och bröd 1950 — 1986.

Utvecklingen av denna kalkylerade jordbrukarandel är svagt minskande, till skillnad mot motsvarande andel för enbart vetemjöl som enligt figur 1.3 ökat något. Den avgörande förklaringen till detta är att det under perioden skett en övergång mellan och inom de olika mjöl- och brödprodukterna mot en ökad konsumtion av mer förädlade produkter, d v s produkter med lägre jordbrukarandel.

1.3.3 Nötkött

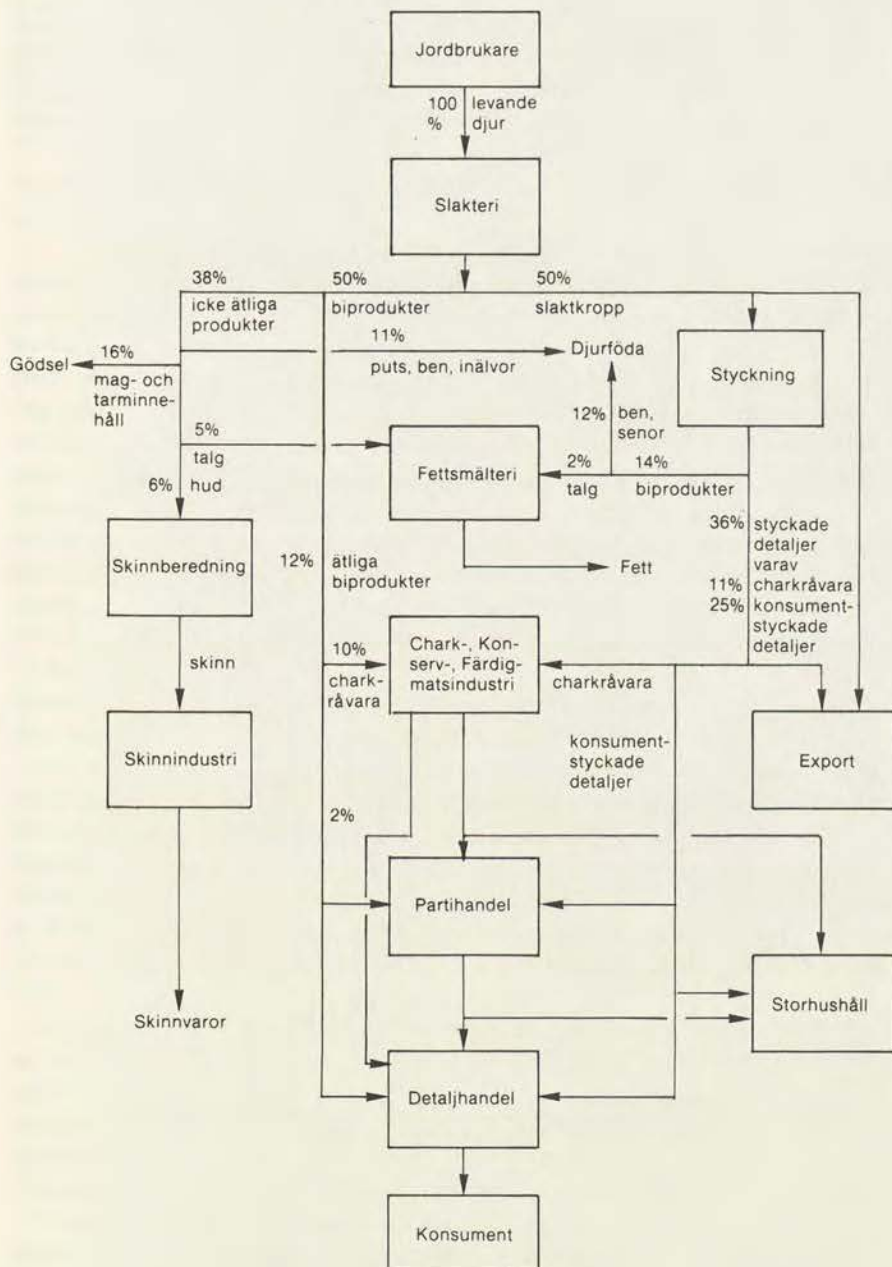
Som sagts i avsnitt 1.2 är frågan "vem får vad av matkronan" ibland svår att besvara med ett entydigt svar. Detta gäller inte minst på köttvaruområdet. Den metodbeskrivning som här följer gäller för både nöt- och griskött.

Som framgår av figur 1.6 sker förädling av det nötdjur producenten levererar in till slakt på ett flertal olika sätt. (Med undantag för skinnberedning är leden i kedjan densamma för gris. Andelarna skiljer sig dock).

Den del som i slutänden kan konsumeras som människoföda utgör endast cirka hälften av det levande djurets vikt. I övrigt framställs en mängd biprodukter av varierande slag och värde, i huvudsak skinnvaror, djurföda, fodermedel och gödselmedel. Här redovisade beräkningar avser de olika ledens

andelar av konsumentpriset på konsumentstyckade detaljer, d v s de köttbitar av typen filé, entrecôte, högrek och köttfärs som konsumenten köper i detaljhandeln.

Med hänsyn till den komplexa bild förädlingen av djurkroppen uppvisar är det emellertid svårt att exakt fastslå de olika ledens andel av konsument-

Figur 1.6 Förädling och distribution av nötboskap. Viktandelar av levande djur. Uppgifterna är hämtade från SPKs utredning "Matkronan", SPKUS 1984:13.

priset. Jordbrukaren får betalt per kg slaktad vikt, d v s djurkroppen exklusive bl a inälvor och hud. Betalningen avser dock i princip även biprodukterna. Jordbrukarens faktiska intäkt av *köttinnehåller* i djuret är således mindre än det avräkningspris denne erhåller. Till slakteriets intäkt för den slaktade kroppen kommer biproduktsintäkter.

Styckningsledet köper den slaktade kroppen i form av hela, halva eller kvartskroppar. Efter styckning erhålls ett antal olika styckningsdetaljer med olika värde. Styckningsmarginalen blir således olika för olika styckningsdetaljer beroende på vilket försäljningspris respektive detalj betingar. Styckningsledet har vidare olika kategorier köpare till vilka olika sortiment säljs. Charkuterier köper råvaror för sin produktion, storhushåll och detaljhandel köper konsumentstyckat eller grovstyckat. En del av köttet säljs på export. De olika sortimenten har olika marginaler.

SPK har därför valt att — i stället för att beräkna marginaler — i möjlig utsträckning söka fastställa de faktiska kostnader som uppkommer i de olika förädlingsleden. På så sätt framkommer jordbrukarens ersättning som en residual, ett teoretiskt pris per kg konsumentstyckad detalj, som uttrycker förädlingsindustrins betalningsförmåga för det konsumentstyckade köttet. Förutom de direkta kostnaderna kvarhålls även, om möjligt, en viss "vinst" i förädlingsleden. Med den tillämpade beräkningsmetoden hamnar eventuellt överskott i jordbrukarledet. Med hänsyn till att förädlingsindustrin till stor del ägs av jordbrukarna själva kan kostnaderna med viss relevans sägas motsvara förädlingsledens andelar. Dessa kan dock vara något underskattade och jordbrukarandelen något överskattad.

Slaktkostnaderna är hämtade från SPKs beräkningar inför jordbruksprisförhandlingarna och uppgifter om kostnaderna i styckningsledet har erhållits från Sveriges Slakteriförbund. I styckningskostnaden saknas administrationskostnader, varför kostnaden är något för låg. Denna differens bedöms inte vara så stor att den påverkar ledets andel av konsumentpriset. Slaktdjursavgiftens storlek är genomsnittlig och beräknad med gällande vägningstal.

Detaljhandelspriset och marginaler är hämtade från SPKs mätningar avseende listpriser och avser genomsnitt för ett sortiment konsumentstyckade detaljer. Partihandelsmarginalen är beräknad som skillnaden mellan styckningsledets listpriser vid försäljning till butik respektive partihandel. Den största delen av distributionen sker i form av direktdistribution till butikerna varvid styckningsledet utför partihandelsfunktionen och erhåller ersättning för detta.

Båda handelsledens marginaler är således beräknade utifrån listpriser. De faktiska prisnivåerna och marginalerna kan skilja sig något från detta. Handelsmarginalerna är troligen något överskattade.

I beräkningarna är livsmedelssubventioner lagda till konsumentpriset åren 1980 och 1987.

Som tidigare framgått köper styckningsledet in den slaktade kroppen, styckar den och säljer de olika detaljerna till olika pris. Marginalen blir olika på olika styckningsdetaljer. För det konsumentstyckade sortimentet som används i beräkningarna erhöles i slutet av januari 1987 i genomsnitt cirka 50 kr/kg enligt gällande grossistprislister. Inköpspriset för slaktad kropp var

Tabell 1.3 Nötkött, konsumentstyckade detaljer, januari 1987

	Öre/kg konsument- styckat	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	9200	100	
Moms	1750	19	
Konsumentpris exl moms	7450		100
Detaljhandel	1850	20	25
Partihandel	580	6,5	8
Styckning	300	3	4
Slakteri	370	4	5
Regleringsmedel	540	6	7
varav slaktdjursavgift 470 subvention 70			
Teoretiskt pris till jordbrukare	3810	41,5	51

Observera att handelsledens andelar avser marginaler, industriledens kostnader.

vid samma tillfälle drygt 26 kr/kg, vilket ger en mycket god marginal. Den är emellertid missvisande. Av den slaktade kroppen fås inte bara konsumentstyckade detaljer utan även bl a charkuteriråvaror som säljs till ett lägre genomsnittligt pris. Vidare utgörs cirka en fjärdedel av slaktkroppen av ben, talg och senor som går till fettsmälterier och fodertillverkning och ger mycket låga priser. För att erhålla en viss mängd konsumentstyckat kött åtgår en större mängd slaktad kropp, eftersom en del ben m m styckas bort. Enligt en genomsnittlig utvinningskalkyl för de djur som styckas ner till konsumentstyckat och Slakteriförbundets grossistprislista, vilken är rikslikare, erhöles i genomsnitt drygt 30 kr/kg slaktvikt vid försäljning av hela det uppstyckade djuret, vilket ger en marginal på cirka 4 kr/kg *slaktvikt*. Denna marginal är dock också något missvisande då djur av lägre kvalitetsklass ger ett sämre styckningsutfall med mer s k sorteringar; köttfärskött och charkråvara, och därmed en lägre intäkt. Styckningsledets totala marginal, för alla styckade djur, blir därför lägre.

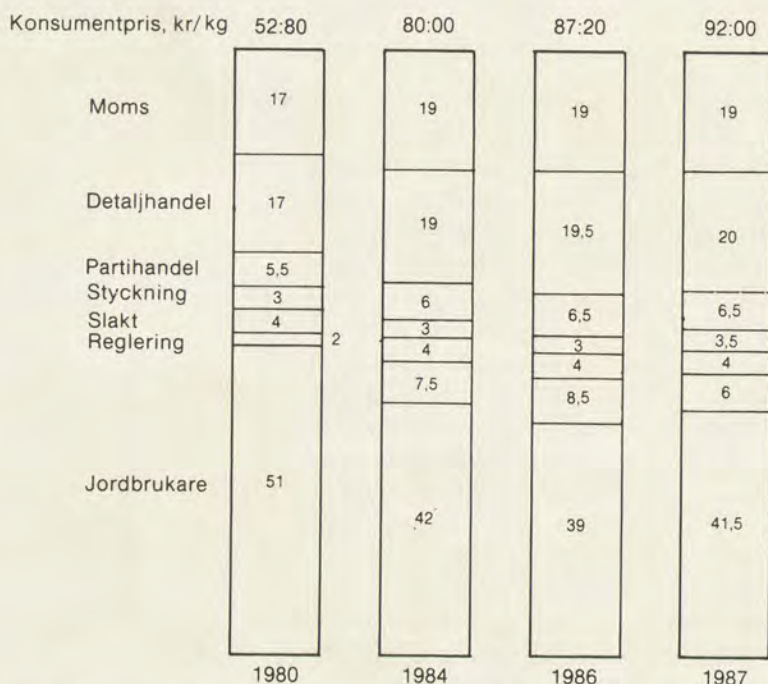
När styckningskostnaden räknats bort återstår ett teoretiskt pris på den slaktade helkroppen, styckningsledets betalningsförmåga. Från de konsumentstyckade detaljerna får styckningsledet en betalningsförmåga uppgående till cirka 47 kr/kg. Den slaktade kropp som köps in innehåller emellertid inte bara de delar som blir konsumentstyckat utan även mindre värdefulla delar av djurkroppen; charkråvaror, ben, talg m m, varför det faktiska priset på slaktkropp uppgick till drygt 26 kr/kg slaktvikt i slutet av januari 1987.

Den angivna kostnaden i slakteri avser per kg som åtgår för att erhålla ett kg konsumentstyckat. Kostnader för biproduktshantering, t ex tarmrensning, organnedskärning och hudsalteri ingår inte. Dessa kostnader motsvaras också av intäkter för biprodukterna, vilka tillsammans med intäkten för den slaktade kroppen ger slakteriets totala intäkt och betalningsförmåga till jordbrukare.

Förutom kostnader för slaktdjurs- och biproduktshantering avgår i slakteriledet även slaktdjursavgiften innan jordbrukaren kan få sin ersättning för det levererade djuret. Slaktdjursavgiften är medel inom jordbruksprisregleringen och finansierar marknadsreglerande åtgärder, t ex exportbidrag.

Det i tabell 1.3 angivna teoretiska priset till jordbrukaren, drygt 38 kr/kg, avser per kg konsumentstyckat och motsvarar knappt 28 kr/kg *slaktvikt*. Detta är det pris jordbrukaren skulle kunna få om djuret endast bestod av de delar som blir konsumentstyckade detaljer. Den betalning jordbrukaren faktiskt erhöll uppgick till i genomsnitt drygt 22 kr/kg. Detta avser betalning för hela djuret, såväl de delar som konsumentstyckas som för charkuteriråvaror och biprodukter, varför slakteriets faktiska betalningsförmåga blir lägre än i en beräkning som bara avser konsumentstyckat.

I figur 1.7 visas hur de olika ledens andelar beräknade på det sätt som redovisas i tabell 1.3 förändrats under 1980-talet. Uppgifterna avser slutet av januari respektive år.

Figur 1.7 Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på konsumentstyckat nötkött, januari månad respektive år.

Mervärdeskatten har här liksom för alla andra varor ökat vilket automatiskt ger en mindre del av konsumentpriset inkl moms för produktions- och distributionsleden att dela på. Detalj- och partihandelsledens andelar har enligt beräkningarna ökat under 1980-talet, men man bör här ha i minnet att detta avser marginaler enligt prislistor. Den faktiska marginalen påverkas av rabatter och extrapriser. Omfattningen av dessa bedöms ha ökat under perioden. En viss reservation får lämnas för detaljhandelsmarginalen 1980. Den har beräknats på ett mindre antal prislistor än för övriga år. Industriledens (slakt och styckning) andel av konsumentpriset synes ha varit stabil under perioden.

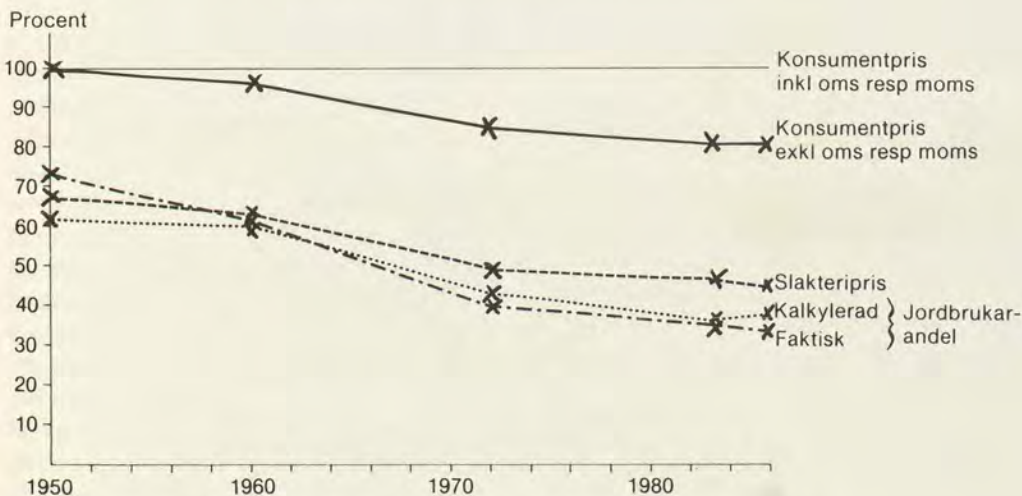
Om regleringskostnaderna, som är medel som jordbruket avsätter för bl a

bidrag vid export av överskott, och jordbrukarens direkta andel räknas samman har jordbrukarandelen minskat från cirka 53 procent år 1980 till cirka 47,5 procent år 1987. Regleringsmedlens andel har under perioden ökat och jordbrukarens andel har minskat markant. Detta beror i huvudsak på överproduktion och dåliga världsmarknadspriser, vilket medfört stora exportbidrag.

En grov uppskattning av utvecklingen i vissa led under en längre period har gjorts genom beräkningar enligt den metod som tillämpades av 1960 års jordbruksutredning.

Jordbrukarens andel har här beräknats på två sätt, faktisk respektive kalkylerad andel av konsumentpriset. Dessa andelar grundar sig på två beräkningar av jordbrukarpris. Med faktiskt jordbrukarpris avses avräkningspriser med efterlikvider tillagda. I det kalkylerade jordbrukarpriset har det faktiska priset justerats med hänsyn till biproduktsintäkter, avgifter till marknadsreglering m m. Jordbrukarens pris har därvid minskats med värdet av biprodukter och ökats med regleringsavgifter och subventioner. För närmare beskrivning av tillämpade metoder hänvisas till SOU 1965:27 "De svenska jordbruksprodukternas distributions- och marginalförhållanden".

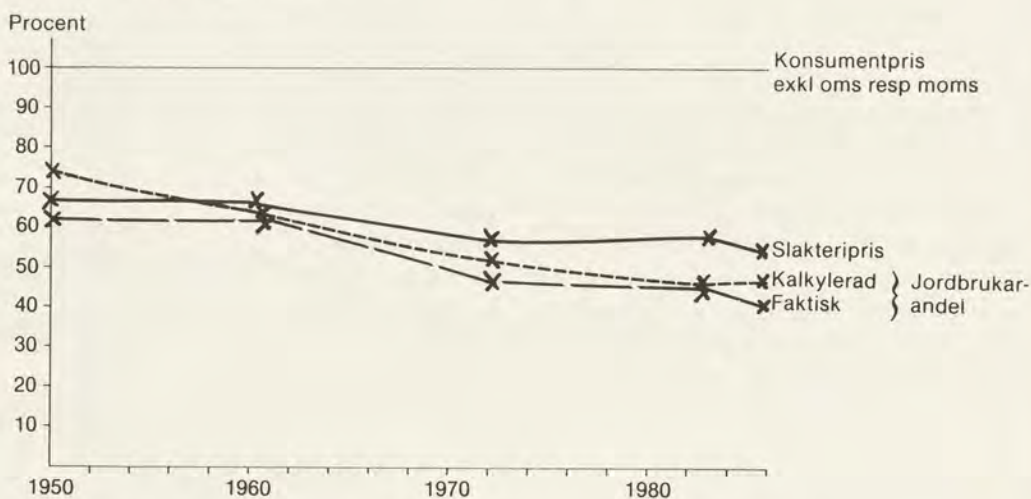
I figurerna 1.8 och 1.9 visas utvecklingen för ett sortiment bestående av nötkött, griskött och charkuteriprodukter. Konsumtionsförändringar kan påverka utvecklingen. Uppgifterna för år 1950 och 1960 avser årsgenomsnitt, i övrigt avses läget i december resp år. Det bör observeras att de undersökta åren är få och att svängningar kan ha förekommit under mellanliggande perioder.

Figur 1.8 Andelar av konsumentpriset inkl oms resp moms för nötkött, gris och charkuterivaror 1950–1986.

1960 infördes en omsättningsskatt på fyra procent. Denna ökade efter hand och ersattes 1969 av en mervärdesskatt, moms. Momsen har under 1970- och 80-talen ökat och uppgår nu till 19 procent av konsumentpriset. Skattens andel av konsumentpriset har således ökat markant under perioden, vilket automatiskt minskat övriga andelar. Detta framgår av figur 1.8.

I figur 1.9 visas i stället andelarna av konsumentpriset *exkl* oms resp moms. 1950 utgjorde den faktiska jordbrukarandelen drygt 70 procent av konsumentpriset, vilket faktiskt var mer än slakteriets intäkt för slaktkroppen. Detta beror på att biproduktsvärdet är inkluderat i det faktiska jordbrukarpriset, den kalkylerade jordbrukarandelen som bara avser betalning för köttinnehållet i djurkroppen var lägre. Under senare del av den studerade perioden har den faktiska jordbrukarandelen varit lägre än den kalkylerade, detta i huvudsak beroende på regleringsmedlens ökande storlek p g a exportkostnader. I december 1986 uppgick den kalkylerade jordbrukarandelen till cirka 47 procent av konsumentpriset *exkl* moms, den faktiska andelen till cirka 42 procent.

Figur 1.9 Andelar av konsumentpriset *exkl* oms resp moms för nötkött, gris och charkvaror 1950 – 1986.

Även slakteriprisets (priset på slaktad kropp) andel av konsumentpriset *exkl* skatt har minskat under perioden, men den del som stannar i slaktledet har ökat (ytan mellan slakteripris och jordbrukarandelar). Ytan ovanför slakteripriset i figuren utgörs av de senare ledens andelar, d v s styckning, charkuterier, parti- och detaljhandel. Dessa led kan ej särredovisas med 1960 års metod, men deras gemensamma andel av konsumentpriset har ökat sedan 1950.

1.3.4 Griskött

Den beskrivning av problem och metod vid beräkningarna av olika leds andelar av konsumentpriset som redovisats för nötkött gäller även för griskött. Stycknings- och slakteriledens andelar avser kostnader varför jordbrukarens ersättning framkommer som en restpost, ett teoretiskt pris per kg konsumentstyckad detalj, som uttrycker förädlingsindustrins betalningsförmåga för det konsumentstyckade köttet.

Prisuppgifter är hämtade från samma källor som för nötkött. Båda handelsledens andelar är således beräknade utifrån listpriser. De faktiska prisni-

våerna och andelarna kan skilja sig något från detta. Handelsmarginalerna är troligen något överskattade. I detta exempel går leveransen från styckningsföretag till butik via partihandeln. Den största delen av distributionen sker i form av direktdistribution till butikerna varvid styckningsledet utför partihandelsfunktionen och erhåller ersättning för detta.

I beräkningarna är livsmedelssubventioner lagda till konsumentpriset år 1980 och 1987.

Tabell 1.4 Griskött, konsumentstyckade detaljer, januari 1987

	Öre/kg konsument- styckat	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	5780	100	
Moms	1100	19	
Konsumentpris exkl moms	4680		100
Detaljhandel	1240	21,5	26,5
Partihandel	420	7,5	9
Styckning	230	4	5
Slakteri	240	4	5
Regleringsmedel	450	8	9,5
Varav slaktdjursavgift	430		
subvention	20		
Teoretiskt pris till jordbrukare	2100	36,5	45

Observera att handelsledens andelar avser marginaler, industriledens kostnader.

Liksom för nötkött köper styckningsledet in den slaktade kroppen, styckar den och säljer de olika detaljerna till olika pris. Marginalen blir olika på olika styckningsdetaljer. För det konsumentstyckade sortiment som används i beräkningarna erhöles i slutet av januari 1987 cirka 30 kr/kg enligt gällande grossistprislistor. Inköpspriset för slaktad kropp var vid samma tillfälle knappt 20 kr/kg. Skillnaden mellan inköpspris för råvaran och försäljningspris för de styckade detaljerna ger inte en rättvisande bild av styckningsledets marginal. Av den slaktade kroppen fås inte bara konsumentstyckade detaljer utan även bl a charkuteriråvaror som säljs till ett lägre genomsnittligt pris. Vidare utgörs en del av slaktkroppen av ben m m som går till fettsmälterier och fodertillverkning och ger mycket låga priser. För att erhålla en viss mängd konsumentstyckat kött åtgår en större mängd slaktad kropp, eftersom en del ben m m styckas bort. Enligt en genomsnittlig utvinningskalkyl för de djur som styckas ner till konsumentstyckat och Slakteriförbundets grossistprislista, som är rikslikare, erhöles i genomsnitt knappt 23 kr/kg vid försäljning av hela det uppstyckade djuret, vilket ger en marginal på ca 3 kr/kg *slaktvikt*. Även denna marginal är dock något missvisande då djur med viss vikt och köttprocent, liksom galtar och suggor, styckas på annat sätt och ger mindre intäkt. Styckningsledets totala marginal, för alla styckade djur, blir därför lägre.

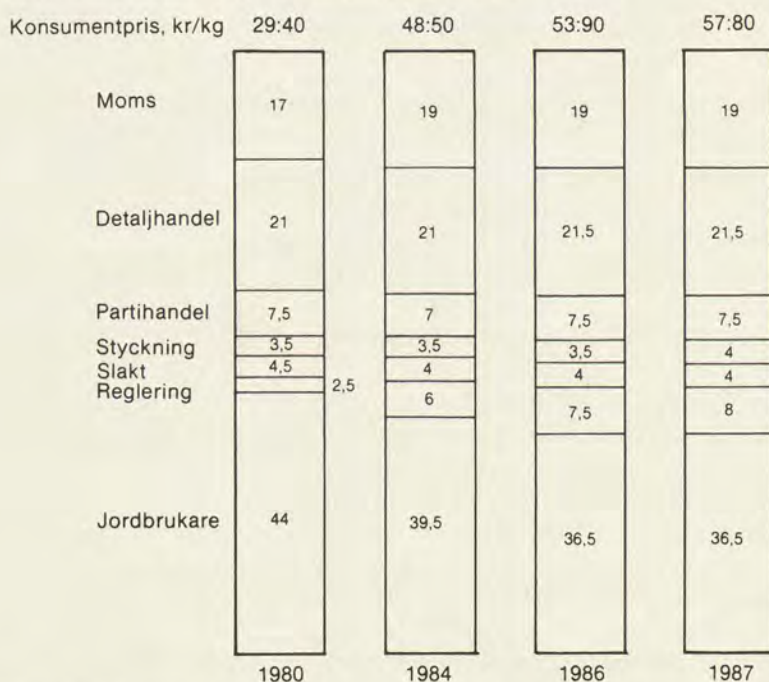
När styckningskostnaden räknats bort återstår ett teoretiskt pris på den slaktade helkroppen, styckningsledets betalningsförmåga. Från de konsumentstyckade detaljerna fick styckningsledet i januari 1987 en betalningsförmåga uppgående till ca 25:50 kr/kg. Som framgått ovan innehåller den inköpta slaktkroppen inte bara sådant som blir konsumentstyckat varför det faktiska inköpspriset på slaktkropp var lägre, knappt 20 kr/kg.

Den angivna kostnaden i slakteri avser per kg som åtgår för att erhålla ett kg konsumentstyckat. Kostnader för biproduktshantering, t ex tarmrenseri och organnedskärning ingår inte. Dessa motsvaras av intäkter för biprodukterna, vilka tillsammans med intäkten för den slaktade kroppen ger slakteriets totala intäkt och betalningsförmåga till jordbrukare. Till dessa biproduktintäkter kan också räknas slakteriets intäkt för huvud och framfötter från grisarna. Slaktkroppen vägs och säljs vanligtvis utan dessa, de säljs separat men betalningen till jordbrukare avser grisar vägda med dessa delar kvar.

Förutom slakteriets kostnader för slaktdjurs- och biproduktshantering frångår också regleringsavgiften, slaktdjursavgiften, innan jordbrukaren kan få sin ersättning för det levererade djuret.

Det i tabell 1.4 angivna teoretiska priset till jordbrukaren, ca 21 kr/kg, avser per kg konsumentstyckat och motsvarar drygt 18 kr/kg slaktvikt. Den betalning jordbrukaren faktiskt erhöll uppgick till drygt 13 kr/kg. Detta avser betalning för hela djuret, såväl de delar som konsumentstyckas som de delar som blir charkuteriprodukter och biprodukter, varför slakteriets faktiska betalningsförmåga blir lägre än i en beräkning som bara avser konsumentstyckat.

I figur 1.10 visas hur de olika ledens andelar beräknade på det sätt som redovisas i tabell 1.4 förändrats under 1980-talet.

Figur 1.10. Procentuella andelar av konsumentpriset inklusive moms på konsumentstyckat griskött, januari månad respektive år.

Mervärdeskatten har ökat från 17 till 19 procent av konsumentpriset inkl moms. Handelns och industrins (slakt och styckning) andelar synes i stort ha varit oförändrade vid beräkningstidpunkterna. Handelns faktiska andel av

konsumentpriset påverkas av rabatter och extrapriser. En viss reservation får här lämnas för detaljhandelsmarginalen 1980. Denna har beräknats på ett mindre antal prislistor än för övriga år.

Jordbrukarens andel har i beräkningarna minskat klart. En betydande del av förklaringen ligger i de ökade regleringsavgifterna som bl a bekostar export av överproduktion. Minskningen av jordbrukets andel *inklusive* regleringsmedel är betydligt mindre än minskningen för jordbrukets direkta andel.

En grov uppskattning av utvecklingen under en längre tidsperiod av vissa leds andelar av konsumentpriset för ett nöt-, gris-, och charksortiment finns redovisat i avsnittet om nötkött.

1.3.5 Falukorv

Falukorv är den charkuteriprodukt som vi äter mest av. Beräkningarna avser bitförpackad falukorv som säljs till ordinarie pris. Charkuteriledet direktdistribuerar här korven till butikerna varför charkuteriets andel av priset även inkluderar partihandelsfunktionen. Även distribution via partihandeln förekommer, varvid charkledets andel av konsumentpriset är lägre än i dessa beräkningar. Likaså förekommer lösviktsförsäljning av korv, varvid charkuteriet inte utför bitning och förpackning. Detta sker då i detaljhandelsledet, som erhåller en större andel av konsumentpriset.

Uppgifterna om konsumentpris är hämtade från en stor livsmedelskedja i Stockholm. Uppgift om pris från charkuteri till butik har erhållits från en mycket stor tillverkare och avser samma korv som cirkapriset. Beräkningarna är således ett exempel från Stockholmsområdet. Priserna är listpriser, varför ledens faktiska marginaler kan skilja sig från de redovisade p g a rabatter m m. Cirka tre fjärdedelar av all falukorv säljs till extrapris. Såväl tillverkarens (charkuteriets) som handelns andelar av priset är då vanligtvis lägre än här redovisat.

Uppgift om charkuteriets kostnader och marginal har erhållits från det tillverkande företaget. Stycknings- och slakteriledens andelar liksom regleringsmedlens storlek är beräknade utifrån samma uppgifter som ligger till grund för beräkningarna för nöt- och griskött. (Dessa uppgifter avser januari månad respektive år, falukorvsberäkningarna avser egentligen februari.) Observera att stycknings- och slakteriledens andelar avser kostnader, detta av samma skäl som redovisats för nöt- och griskött. Den faktiska styckningsmarginalen för de detaljer som används vid falukorvstillverkning är snarast negativ. Detta beror på att styckningsledet köper in den slaktade djurkroppen till ett visst kilopris, styckar kroppen och säljer de olika detaljerna till olika pris. Charkråvaror betingar ett lågt pris. (Se även avsnittet om nötkött).

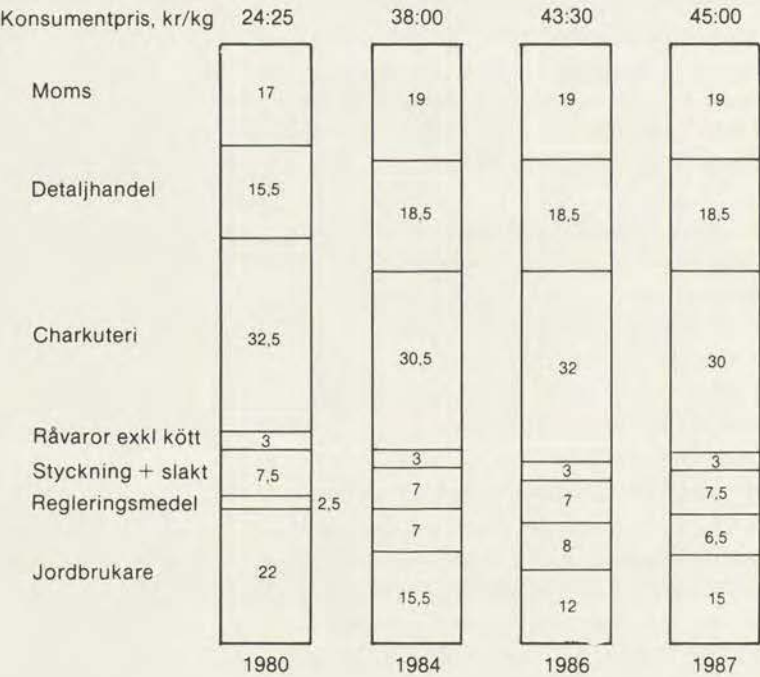
Det teoretiska priset till jordbrukaren uttrycker därför stycknings- och slaktledens betalningsförmåga, och är troligen något lägre än det faktiska priset. I korvtillverkningen används förutom kött även andra råvaror som ursprungligen kommer från det svenska jordbruket, t ex potatismjöl. Någon beräkning av jordbrukarens andel av även detta har inte gjorts. Betydelsen i sammanhanget är marginell.

I beräkningarna är livsmedelssubventioner lagda till konsumentpriset åren 1980 och 1987. Subventionsbeloppet har därvid antagits påverka olika styckningsdetaljer inom respektive köttslag med lika stort belopp.

Tabell 1.5 Falukorv, konsumentförpackad, februari 1987

	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	4500	100	
Moms	855	19	
Konsumentpris exkl moms	3645		100
Detaljhandel	840	18,5	23
Charkuteri	1355	30	37
Råvaror exkl kött	140	3	4
Styckning	160	3,5	4,5
Slakt	180	4	5
Regleringsmedel	300	6	8
Teoretiskt pris till jordbrukare	670	15	18,5

I nedanstående figur visas hur de olika ledens andelar förändrats under 1980-talet.

Figur 1.11. Procentuella andelar av konsumentpriset inklusive moms på konsumentförpackad falukorv, februari månad respektive år.

Industriledens andelar (charkuteri, styckning, slakt) synes ha varit i stort oförändrade under perioden. Handelsns andel har i beräkningarna ökat mellan 1980 och 1984. Beräkningarna avser dock listprismarginaler och tar inte hänsyn till förändrad andel kampanjpriser. Jordbrukarens andel har minskat samtidigt som regleringsavgiften (slaktdjursavgift) har ökat sin andel av konsumentpriset. Jordbrukarens direkta andel tillsammans med regleringsavgiften har under perioden minskat sin andel något, från cirka 24,5 procent till cirka 21,5 procent av konsumentpriset inklusive moms.

Observera att detta endast är ett exempel för en (stor) korvtillverkares försäljning via en (stor) butikskedja i Stockholm. Inga generella slutsatser bör dras utifrån detta exempel. Tilläggas kan att detaljhandelsmarginalen för falukorv (liksom för charkvaror totalt) har ökat under aktuell period enligt SPKs mätningar avseende listprismarginaler i hela landet.

1.3.6 Strömming

Konsumtionen av färsk fisk i Sverige utgörs till största delen av strömming och torsk. I detta avsnitt redovisas beräkningar för färsk strömming, i avsnitt 1.3.7 behandlas bl a färsk torskfilé.

Tabell 1.6 Färsk strömming, januari 1987

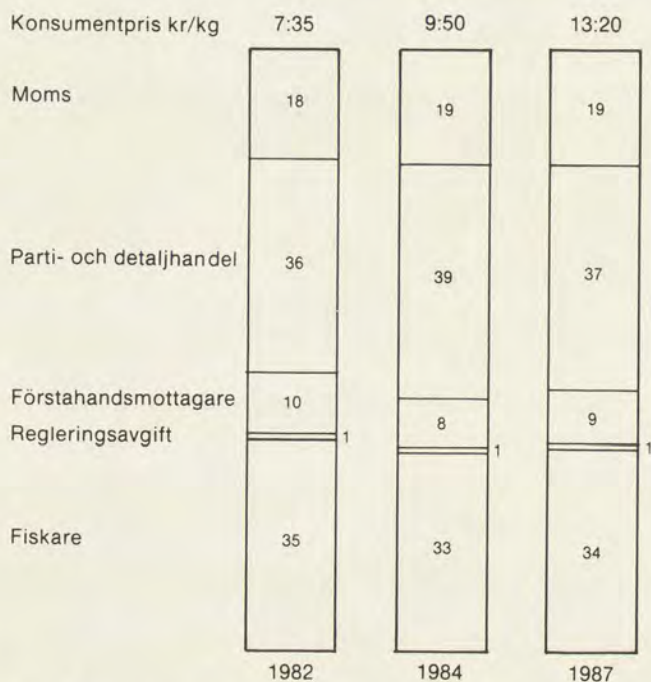
	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	1320	100	
Moms	250	19	
Konsumentpris exkl moms	1070		100
Parti- och detaljhandel	490	37	46
Förstahandsmottagare	125	9	12
Regleringsavgift	10	1	1
Fiskare	445	34	42

Uppgifterna om strömming avser genomsnitt för hela landet för strömming i lös vikt i januari månad respektive år. Konsumentpriserna är SCBs riksnedmedelpris inklusive effekter av extrapriser m m. Om fisken säljs paketerad sker paketeringen oftast i butiken och säljs till samma pris som lös vikt. Pris från förstahandsmottagare är hämtat från SPKs löpande prisövervakning och avser en sammanvägning av priserna från de tio största förstahandsmottagarna i landet. Dessa levererar i vissa fall till partihandeln, i vissa fall direkt till butik. Detta innebär att handelsns beräknade andel av konsumentpriset omfattar detaljhandelsmarginalen samt partihandelsmarginalen i de fall fisken passerar partihandeln. Handelsandelen utvisar således inte den totala detalj- och partihandelsmarginalen i de fall fisken passerar båda leden, utan den genomsnittliga marginalen för den faktiska distributionen. På motsvarande sätt innehåller förstahandsmottagarledets andel ersättning för de partihandelsfunktioner som i vissa fall sker. Storleken på förstahandsmottagarnas ersättning är hämtad från SPKs prisövervakning.

Regleringsavgiften är en avgift som utgår på försäljningsvärdet respektive importvärdet av fisk. Avgifterna erläggs av förstahandsmottagare och im-

portörer. Regleringsmedlen administreras av statens jordbruksnämnds regleringskassa för fisk och används till pristillägg på svenskfångad fisk. I januari 1987 erhöll fiskaren 35 öre/kg strömming i form av pristillägg. Detta är inte inkluderat i den beräknade ersättningen till fiskaren. Denna ersättning är ett teoretiskt pris för den fisk som säljs färsk. I realiteten fick fiskaren inte 445 öre/kg för all fisk han landade. Den största delen av fångsten säljs till beredningsindustrier i Sverige och utomlands och ger ett avsevärt lägre pris. I genomsnitt erhöll fiskaren i januari 1987 ca 230 öre/kg.

Förhållandet vid vissa tillfällen 1982-1987 visas i figur 1.12. De olika ledens andelar av konsumentpriset är i stort oförändrade.

Figur 1.12. Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på färsk strömming, januari månad respektive år.

1.3.7 Torskfilé

Torskfilé konsumeras dels som färsk vara, dels i form av djupfrysta filéer. Den dominerande delen av konsumtionen avser djupfryst filé, vilken i huvudsak importeras färdigförpackad och fryst. Den färska filén kommer från svenskfångad torsk. Beräkningar har gjorts för såväl färsk som djupfryst torskfilé.

Regleringsavgift utgår på försäljningsvärdet respektive importvärdet av fisk. Jordbruksnämndens regleringskassa för fisk administrerar regleringsmedlen som används till pristillägg på svenskfångad fisk. Under senare år har inga tillägg utbetalats för torsk på en relativt hög avräkningsprisinivå (pris till fiskaren för fångad fisk).

Färsk torskfilé

Konsumentpriserna är hämtade från SCBs konsumentprismätningar vilka för färsk fisk avser butikspriser, d v s faktiska priser påverkade av extrapriser. Priset från förädlingsindustrin är hämtat från SPKs löpande prisövervakning och avser ett genomsnittspris på opaketerad filé från de största fiskberedningsföretagen. Priset som fiskaren erhåller är avräkningspriser på

Tabell 1.7 Färsk torskfilé, december 1986

	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	5520	100	
Moms	1050	19	
Konsumentpris exkl moms	4470		100
Parti- och detaljhandel	1970	36	44
Förädlingsindustri	555	10	12
Regleringsavgift	65	1	1
Fiskare	1880	34	42

torsk enligt SCB omräknat med det utbyte av fisken som erhålls vid filétering. Handelns andel framkommer i beräkningarna som en restpost och avser både parti- och detaljhandelsleden. Partihandelsfunktionen, som innefattar paketering och distribution, kan utföras antingen av särskilt grossistföretag eller av förädlingsindustrin. Beräkningarna avser ett fall då fisken distribueras via partihandel. Om förädlingsledet även sköter partifunktionen kompenserar de sig för detta i sin prissättning, varvid handelns andel av

Figur 1.13. Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på färsk torskfilé, december 1984 och 1986

konsumentpriset blir mindre och förädlingsindustrins andel större än i de här redovisade beräkningarna. I vissa fall paketeras fisken i detaljhandeln. På motsvarande sätt förändras fördelningen av handelsmarginalen mellan parti- och detaljhandel i ett sådant fall.

Förädlingsindustrin har dessutom en biproduktsintäkt på drygt 1 kr/kg filé för fiskrens som säljs som minkfoder.

I figur 1.13 jämförs de olika ledens andelar av konsumentpriset inklusive moms i december 1984 respektive 1986. Beräkningar längre tillbaka i tiden har inte kunnat göras då uppgifter om förädlingsindustrins priser saknas.

Konsumentpriset har ökat kraftigt under de två åren mellan beräknings-tidpunkterna. De svenska avräkningspriserna styrs av världsmarknaden, främst det danska priset. Priset på torsk har därför ökat p g a ökad efterfrågan och en något minskad tillgång. Fiskarens andel av konsumentpriset har därmed ökat. Prishöjningarna har accentuerats av de procentuella pålägg som både handel och staten — i form av mervärdeskatt — gör och resultatet har blivit kraftiga höjningar av konsumentpriset. Dessa leds andelar av konsumentpriset är därmed, i stort, oförändrade. Förädlingsindustrin har inte tillämpat procentpåslag på råvaruprisökningar och detta leds andel har därför minskat.

Djupfryst torskfilé

Beräkningarna avser importerad djupfryst torskfilé av ett visst stort märke till ordinarie pris i en större butikskedja i Stockholm. Uppgifterna visar således ett exempel och äger inte generell giltighet.

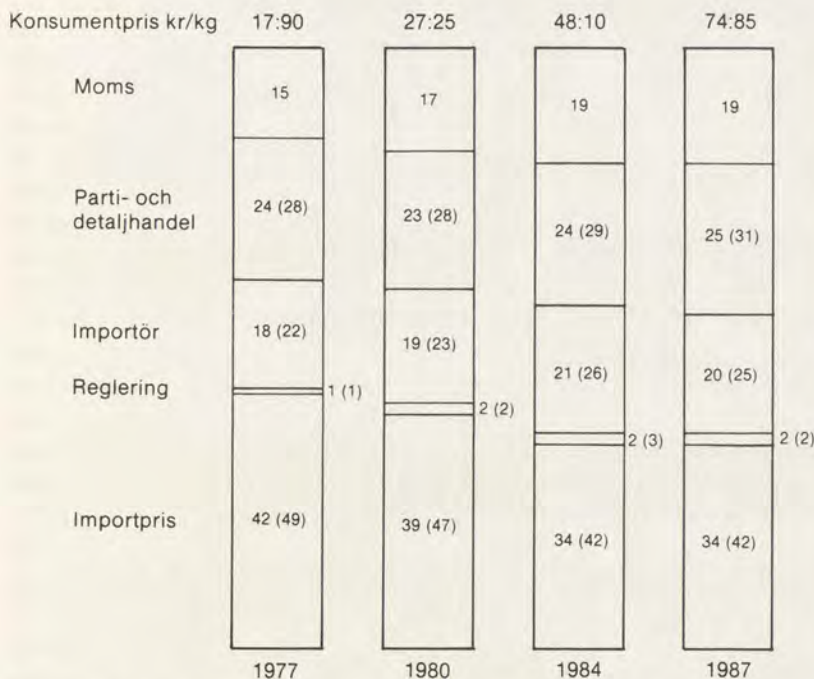
Konsumentpriset och priset från importören avser listpriser. Handelsmarginalen är beräknad utifrån dessa priser och avser total parti- och detaljhandelsmarginal. Uppgift om importpriset har erhållits från importören. En mycket stor del av den djupfrysta torskfilén säljs till kampanjpris, ca 80 procent av volymen år 1986. Detta påverkar de faktiska andelarna av konsumentpriset för de olika leden.

Tabell 1.8 Djupfryst torskfilé, exempel, april 1987

	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	7485	100	
Moms	1420	19	
Konsumentpris exkl moms	6065		100
Parti- och detaljhandel	1905	25	31
Importör	1495	20	25
Regleringsavgift	150	2	2
Importpris	2515	34	42

I figur 1.14 visas de olika ledens andelar av konsumentpriset vid vissa tidpunkter 1977-1986.

Importprisets andel av konsumentpriset har minskat under den studerade perioden. Övriga leds andelar av konsumentpriset exkl moms synes ha ökat något. Momsen har sedan april 1977 ökat från 15 till 19 procent av konsumentpriset inkl moms.

Figur 1.14. Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på djupfryst torskfilé, april månad respektive år. Siffran inom parentes avser andel av konsumentpriset exkl moms.

Ökande andel av försäljningen till extrapris påverkar utvecklingen av de olika ledens andelar av det pris konsumenterna de facto betalar för djupfryst torskfilé. Minskningen av importprisandelen skulle knappast vara lika stor vid beaktande av faktiska konsumentpriser. På motsvarande sätt har troligen ökande kampanjer över tiden haft en dämpande verkan på importör- och handelsledens andelar. Fördelningen dessa båda led emellan av det faktiska konsumentpriset påverkas av hur mycket respektive led bidrar till prisdannelsen vid kampanjpris.

1.3.8 Sillkonserv

Som exempel på sillkonserv har beräkningar gjorts för matjesill från en större tillverkare. Uppgifterna avser förpackningsstorleken 200 g i en större butikskedja i Stockholm. Exemplet bör inte användas för att dra några generella slutsatser, utan avser att vara just ett exempel.

Konsumentpris och pris från leverantör är hämtade från prislistor. Handelns beräknade andel, som avser total parti- och detaljhandelsmarginal, tar således inte hänsyn till eventuella kampanjpriser m m. Den faktiska prisnivån liksom ledens andelar påverkas av rabatterna i de olika leden. Uppgift om pris på sillråvaran har erhållits från industrin och avser den mängd sill som åtgår till 1 kg färdig produkt. Denna mängd varierar mellan åren beroende på fiskstorlek och kvalitet. Både importerad och svenskfångad sill används i industrin, och inköpspriset är detsamma för dessa. Industrins

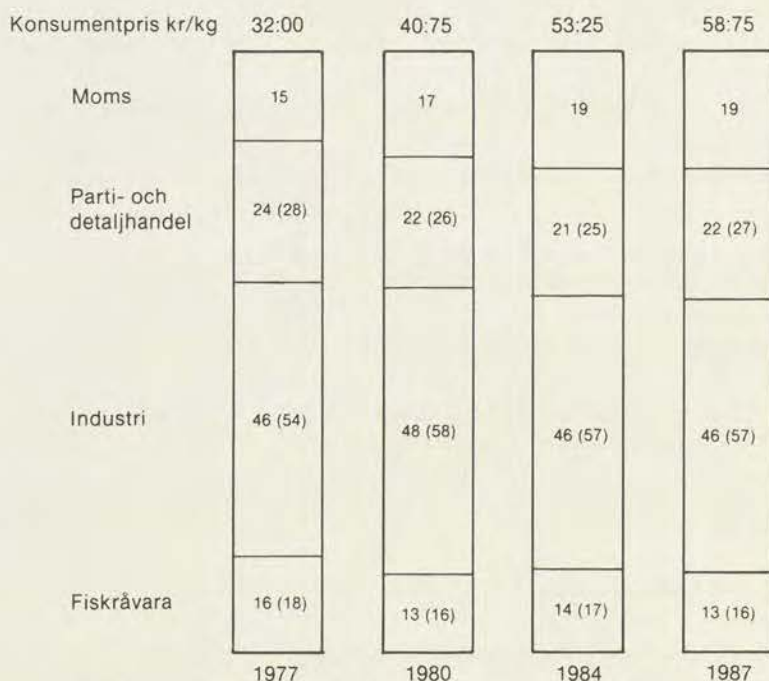
Tabell 1.9 Matjesill, 200 g, januari 1987

	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	5875	100	
Moms	1115	19	
Konsumentpris exkl moms	4760		100
Parti- och detaljhandel	1270	22	27
Industri	2730	46	57
Fiskråvara	760	13	16

andel är beräknad som en restpost och inkluderar kostnader för andra råvaror än sill.

Råvaruandelen i beräkningarna inkluderar en regleringsavgift som i januari 1987 uppgick till i storleksordningen 20-30 öre/kg färdig konserv för svenskfångad sill, för importerad råvara betydligt mindre.

I figur 1.15 visas de olika ledens andelar i ovanstående exempel vid vissa tillfällen 1977-1987. Inga större förändringar synes ha inträffat mellan de studerade tidpunkterna.

Figur 1.15. Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på matjesill, januari månad respektive år. Siffror inom parentes avser andel av konsumentpriset exkl moms.

1.3.9 Mejeriområdet

Matkronor har beräknats för dryckesmjölk, ost, smör och grädde. Vissa gemensamma förhållanden för dessa produkter beskrivs i detta avsnitt.

I beräkningarna för de olika produkterna har jordbrukarens andel fram-

räknats som ett teoretiskt "bidrag till avräkningspriset". Detta har beräknats som mejeriets intäkt minus mejeriets kostnad, och visar alltså vad jordbrukaren skulle kunna få för mjölken som används vid produktion av respektive färdig mejeriprodukt. Jordbrukaren får emellertid aldrig just dessa belopp. All inlevererad mjölk betalas med ett och samma pris oavsett vad mejeriet sedan använder mjölken till. (Betalingen för mjölken skiljer sig visserligen åt regionalt, och det s k tvåprissystemet innebär att jordbrukaren får mindre betalt för leveranser utöver en viss volym, men detta har inget samband med mjölkens användning.)

Den mjölk som levereras till mejerierna håller i genomsnitt drygt 4 procent i fetthalt. Denna mjölk används sedan till ett stort antal olika produkter med olika fetthalt. Vid framställning av konsumtionsmjölk blir det grädde över, vid osttillverkning fås även bl a vassle som blir mesvaror osv. Den totala intäkten från alla de färdiga produkterna ger den totala betalningsförmågan till jordbrukaren.

Det ekonomiska utbytet varierar starkt mellan olika mejeriprodukter. Så ger t ex konsumtionsmjölk ett bättre ekonomiskt utbyte än smör och ost. På grund av sådana skillnader tillämpas inom regleringen för mejeriprodukter ett utjämningsystem, vilket innebär att man genom avgifter och bidrag utjämnar lönsamheten mellan olika mejerivaror och därmed också de lönsamhetsskillnader mellan olika mejerier som beror på olikheter i produktionsinriktning. Det är en särskild regleringsförening — Föreningen för mejeriprodukter (FFM) — som har hand om de pris- och marknadsreglerande åtgärderna inom mejerivaruområdet. Denna förening administrerar också subventionerna, statliga budgetmedel som via FFM tillförs mejerierna.

Syftet med subventionerna är att bespara konsumenterna alltför stora prisökningar på livsmedel samtidigt som jordbrukarna tillförsäkras de inkomstförstärkningar som överenskommits inom ramen för jordbruksprisregleringen. Subventionsmedlen bidrar på samma sätt som mejeriets övriga intäkter till den totala betalningsförmågan för all inlevererad mjölk. I beräkningarna har subventionsbelopp hänförs till respektive produkt i enlighet med de uteblivna prisökningar som de avser att kompensera. SPK har dock i en tidigare utredning ifrågasatt om priset på mjölk, som haft de i särklass största och tidvis enda subventionerna, verkligen har haft den relativt andra mejeriprodukter lägre prisökningstakt som subventionerna motiverar. (SPKUS 1985:11 "Vart går mjölksubventionerna?")

De olika produkternas beräknade bidrag till avräkningspriset till jordbrukaren är beroende av mejeriets försäljningspris. Detta beror i sin tur på hur prisändringar läggs ut på olika produkter vid jordbruksavtalen. Utläggat på olika mejeriprodukter speglar inte nödvändigtvis kostnadsutvecklingen i produktionen. Lönsamheten för olika produkter utjämnas som beskrivits med avgifter och bidrag inom mejeriregleringen.

De fyra produkter som här redovisas svarar för en stor del, men långt ifrån all mejeriverksamhet. Beräkningarna avser vidare bara delar av produktionen inom varje produktområde, mjölk med viss fetthalt i viss förpackningsstorlek, viss ostsort osv. De utgör därför inte en komplett och exakt bild av andelarna och andelsutvecklingen för mejeriområdet som helhet. Däremot

kan de anses ge en *grov* bild av situationen. Den bild som då framträder pekar på att handelns andel av konsumentpriset på mejeriprodukter ökat sedan mitten av 1970-talet och att den del som utgör bidrag till jordbrukarnas avräkningspris minskat. Mejerikostnadernas andel av konsumentpriset har utvecklats olika för de olika produkterna och ingen tydlig trend framträder.

Någon beräkning av andelsutvecklingen över en längre period enligt den modell som 1960 års jordbruksutredning använde har tyvärr inte kunnat göras på mejeriområdet. Svenska mejeriers riksförening (SMR) gjorde redan i samband med matkronoberäkningarna åt LMK-83 bedömningen att jämförbart material inte fanns. De beräkningar som 1960 års utredning gjorde visade att såväl jordbrukets faktiska som kalkylerade andel av konsumentpriset minskade under perioden 1950-1961. Med faktisk jordbrukarandel avses avräkningspriser och kalkylerad andel grundar sig på avräkningspriset justerat för tillägg, återtag av skummjolk, prisutjämning mellan produkterna, exportförluster m m. Den faktiska andelen minskade mer än den kalkylerade.

1.3.10 Mjolk

Från Svenska Mejeriernas Riksförbund (SMR) har uppgifter erhållits om mejerikostnaden och priset på mjolk från mejeri till butik. Mejerikostnaden är genomsnitt för hela landet och samma leverantörspris gäller i hela Sverige. Konsumentpriset är hämtat från KPIs riksmedelpris. På mjolk förekommer, med mycket få undantag, inga extrapriser.

Beräkningarna avser 3-procentig standardmjolk i en-litersförpackning. Livsmedelssubventioner har lagts till konsumentpriset.

Det beräknade bidraget till jordbrukarens avräkningspris, intäkt för den mängd mjolk från jordbrukaren som åtgår för att tillverka en liter konsumtionsmjolk, är beräknat som en residual. Detta bidrag är mejeriets betalningsförmåga när kostnaderna för hanteringen i mejeriet dragits från mejeriets försäljningspris. Den andel som hänförs till mejeri avser således kostnader. Mejerierna ägs av jordbrukarna själva genom producentföreningar och allt eventuellt överskott från mejeriverksamheten skall i princip tillfalla jordbrukarna i form av betalning för levererad mjolk, varför beräkningsmetoden äger giltighet.

Jordbrukaren erhåller emellertid ett och samma pris för all inlevererad mjolk, oavsett om denna används för tillverkning av dryckesmjolk, ost, smör eller annat. För att utjämna lönsamheten mellan olika mejerier och produktionsinriktningar finns ett system med interna utjämningsavgifter och bidrag. Interna medel och införselavgiftsmedel avsätts också till bl a marknadsreglerande åtgärder som exportbidrag för överskott av mejeriprodukter. Dryckesmjolkproduktionen lämnar nettobidrag till denna reglering. Den faktiska betalning lantbrukaren erhåller för den inlevererade mjölken är lägre än det bidrag till avräkningspriset som framräknats, i januari 1987 uppgick den faktiska betalningen till i genomsnitt 304 öre/liter medan det beräknade bidraget från dryckesmjölken uppgick till ca 370 öre/liter.

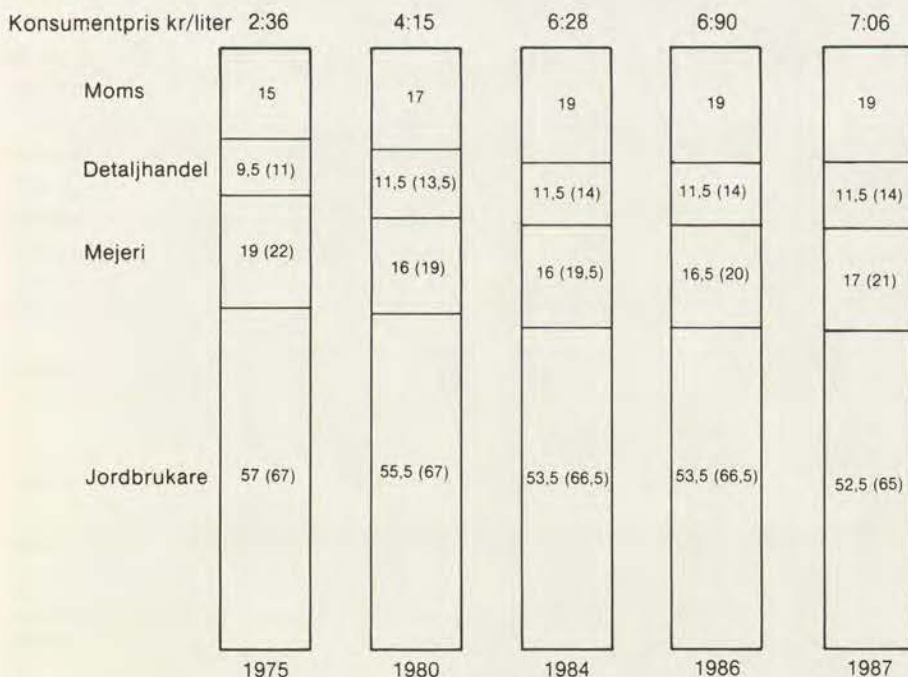
Tabell 1.10 Mjölk, 3 procent fetthalt, januari 1987

	Öre/liter	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	705	100	
Moms	135	19	
Konsumentpris exkl moms	570		100
Detaljhandel	80	11,5	14
Mejeri	120	17	21
Bidrag till jordbrukarens avräkningspris	370	52,5	65

Observera att mejeriets andel avser kostnader, detaljhandelns andel marginal. Livsmedelssubventioner i form av statliga budgetmedel utgör 179 öre/liter av det beräknade bidraget till avräkningspriset. Subventionerna går emellertid inte direkt till mejerierna eller mjölkproducenterna utan betalas in till regleringskassan för mejeriprodukter.

Den mjölk som jordbrukaren levererar in har högre fetthalt än slutprodukten konsumtionsmjölk. Genom separering erhålls "överskottsfett" som används i annan mejeriproduktion. Intäkterna från denna produktion bidrar naturligtvis också till jordbrukarens faktiska ersättning.

I nedanstående figur visas hur de olika ledens andelar beräknade på det sätt som redovisas i tabell 1.10 förändrats sedan mitten av 1970-talet.

Figur 1.16. Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på mjölk, januari månad respektive år. Siffror inom parentes avser andelar av konsumentpris exkl moms.

Mervärdeskattens andel av konsumentpriset har naturligtvis här som för alla andra livsmedel ökat. Detaljhandelns andel ökade mellan åren 1975 och 1980 för att därefter vara stabil. Mejeriandelen har mellan 1975 och 1987 minskat något, men har under 1980-talet ökat. Jordbrukets andel uttryckt som mejeriets betalningsförmåga vid mjölkstillverkning har minskat över tiden, framför allt beräknat som andel av konsumentpris inkl moms. Andelen av priset exkl moms har förändrats mindre.

Ovanstående redovisning är *ett* sätt att redovisa de olika ledens andelar av konsumentpriset. Beräkningar kan emellertid göras på olika sätt, beroende på hur man beaktar subventioner, regleringsmedel, hur handelsmarginal beräknas på eventuell subvention, vad som utgör jordbrukets andel m m. Det sista kan med olika synsätt avses vara någonting mellan ytterligheterna 43 och 109 procent! Av figur 1.17 framgår en del av problemen med att beräkna olika leds andelar av konsumentpriset.

Konsumentpriset kan vara det konsumenten betalar i butiken eller det mjölken egentligen skulle kosta om inte en del betalades via skattsedeln för att återkomma i form av subvention. Till denna subvention kan moms läggas, liksom procentuell handelsmarginal. Eller bör inte momseffekten på subventionsbeloppet beaktas? Skulle handeln vid ett högre mjölkpris ha sänkt sin procentuella marginal? Mejeriets intäkt kan vara det som erhålls vid försäljning av mjölk, men kan också anses inkludera subventionsbeloppet. Är jordbrukarens andel det som mejeriet får (jordbrukarna äger mejeriet), är hans andel det belopp som mjölkstillverkningen ger som bidrag till avräkningspriset men av vilket han väljer att avstå en del till interna medel, eller är det kanske bara det han får i handen för den inlevererade mjölken? Detta är exempel på frågeställningar som beroende på hur de besvaras kan ge helt olika andelar för de olika leden.

Den faktiska betalningen jordbrukaren erhåller för inlevererad mjölk motsvarar 304 öre/liter dryckesmjölk. Det teoretiska konsumentpriset är 706 öre/liter. Jordbrukarandelen är då 43 procent. Men mejeriets totala intäkt för mjölken uppgår till 490 öre/liter och jordbrukarna äger mejeriet. Konsumenten betalar bara 448 öre i butiken. Då får jordbrukaren 109 procent av konsumentpriset. Resultatet av några olika sätt att beräkna jordbrukarens andel visas i tabell 1.11.

Tabell 1.11 Jordbrukarens andel av konsumentpriset inkl moms för dryckesmjölk

	Andel i procent av	
	teoretiskt konsumentpris (706 öre/l)	faktiskt konsumentpris (448 öre/l)
Jordbrukarens intäkt		
Faktisk betalning för all levererad mjölk (304 öre/l)	43,1	67,9
Dryckesmjölkens bidrag till avräkningspris (372 öre/l)	52,7	83,0
Mejeriets intäkt (490 öre/l)	69,4	109,4

Som synes finns det många olika sätt att göra "matkronor".

1.3.11 Grädde

För grädde redovisas uppgifter avseende vispgrädde i 3 dl-förpackning. Uppgift om mejerikostnader och pris från mejeri till butik (listpris) har erhållits från SMR. Konsumentpriset är hämtat från SCBs konsumentprismätningar vilka i stort avser faktiska priser, d v s med hänsyn till kampanjpriser m m. Detta innebär att handels marginal är beräknad utifrån ett faktiskt försäljningspris och ett inköpspris enligt prislista. Den beräknade handelsmarginalen torde därför vara något lägre än den faktiska. (Konsumentpriset 1984 tar inte hänsyn till avvikelser från listpriser, vilket gör att konsumentpriset och de olika ledens andelar det året inte är helt jämförbara med övriga år. Konsumentpriset är 1984 troligen något högre än det "borde" vara med hänsyn till bl a eventuella extrapriser, handels andel är troligen något för hög och övriga leds andelar något för låga jämfört med övriga år). All vispgrädde direktdistribueras från mejeri till butik.

Det beräknade bidraget till jordbrukarens avräkningspris, intäkt för den mängd mjölk som åtgår för att tillverka en liter vispgrädde, är beräknat som en residual. Detta bidrag är mejeriets betalningsförmåga när kostnaderna för tillverkningen av grädde dragits från mejeriets försäljningspris. Den andel som hänförs till mejeri avser således kostnader. Mejerierna ägs av jordbrukarna själva genom producentföreningar och allt eventuellt överskott från mejeriverksamheten skall i princip tillfalla jordbrukarna i form av betalning för levererad mjölk, varför beräkningsmetoden äger giltighet.

Jordbrukaren erhåller emellertid ett och samma pris för all inlevererad mjölk, oavsett om denna används för tillverkning av grädde, ost, dryckesmjölk eller annat. För att utjämna lönsamheten mellan olika mejerier och produktionsinriktningar finns ett system med interna utjämningsavgifter. Det bidrag till avräkningspriset som tillverkningen av grädde ger är mindre än den genomsnittliga betalningen till jordbrukare för inlevererad mjölk. Vid tillverkning av grädde framkommer också skummjölk som "biprodukt". Skummjölken kan säljas oförädlad eller torkas till magert mjölkpulver och ger vid försäljning ett bidrag till avräkningspriset. Till detta kommer utjämningsbidrag från mer lönsam produktion.

I beräkningarna är livsmedelssubventioner lagda till konsumentpriset år 1987. Observera att mejeriets andel avser kostnader, detaljhandels avser marginal.

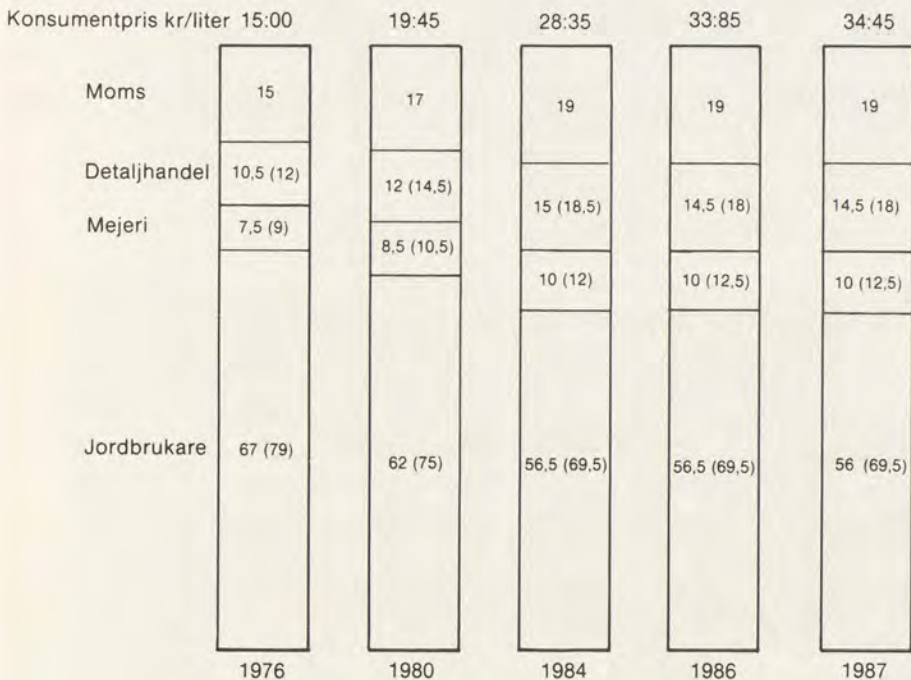
Tabell 1.12 Vispgrädde, 3 dl-förpackning, januari 1987

	Öre/l	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	3445	100	
Moms	655	19	
Konsumentpris exkl moms	2790		100
Detaljhandel	505	14,5	18
Mejeri	350	10	12,5
Bidrag till jordbrukarens avräkningspris	1935	56	69,5

Tillverkningen av grädde har beräknats bidra till avräkningspriset med ca

19,35 kr/liter vispgrädde. Av detta utgör subventioner i form av statliga budgetmedel 1 kr/liter grädde.

I nedanstående figur visas hur de olika ledens andelar beräknade på detta sätt förändrats sedan mitten av 1970-talet.

Figur 1.18. Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på vispgrädde, januari månad respektive år. Siffror inom parentes avser andelar av konsumentpris exkl moms.

Momsen har liksom för andra livsmedel ökat över tiden. Detaljhandelns och mejeriets andelar av konsumentpriset har också ökat, vilket medfört att bidraget till jordbrukarens avräkningspris minskat sin andel av konsumentpriset tämligen kraftigt. Förändringarna har ägt rum mellan åren 1976 och 1984, därefter synes ledens andelar av konsumentpriset ha varit stabila.

1.3.12 Ost

För ost redovisas uppgifter avseende konsumentförpackad herrgårdsost 45 + lagrad 3 månader. Herrgårdsost har under hela den studerade perioden varit den mest sålda hårdosten i Sverige.

Uppgift om mejerikostnader och om pris från mejeri till RiksOst har erhållits från Svenska Mejeriernas Riksförening (SMR). Det lantbrukskooperativa RiksOst är ett försäljningsbolag för mejeriernas hårdost. RiksOsts marginal framkommer som en restpost mellan inköpspris och försäljningspris. Försäljningspriset är RiksOsts listpris vid försäljning av bitförpackad ost till partihandel. Konsumentpriset är hämtat från SCBs konsumentpris-mätningar vilka i stort avser faktiska priser, dvs med hänsyn till kampanjpriser m m. Detta innebär att handelns marginal, som avser parti- och detalj-

handelsleden, är beräknad utifrån ett faktiskt försäljningspris och ett inköpspris enligt prislista. Den beräknade marginalen torde därför vara något mindre än den faktiska. (Konsumentpriset 1984 tar inte hänsyn till avvikelser från listpriser, vilket gör att konsumentpriset och de olika ledens andelar det året inte är helt jämförbara med övriga år. Konsumentpriset år 1984 troligen något högre än det "borde" vara med hänsyn till bl a extrapriser, handelns andel är troligen något för hög och övriga leds andelar något för låga jämfört med övriga år.)

I detta exempel svarar RiksOst för bitning och paketering av osten, parti-handeln svarar för distribution till butikerna. Det förekommer även att direktdistribution sker från RiksOst till butiker, liksom att partihandelsled eller butik svarar för bitförpackning. Fördelningen av det totala konsumentpriset på olika led blir i dessa fall annorlunda beroende på vilka funktioner respektive led utför.

Det beräknade bidraget till jordbrukarens avräkningspris, intäkt för den mängd mjölk som åtgår för att tillverka ett kilo ost, är beräknat som en residual. Detta bidrag är mejeriets betalningsförmåga när kostnaderna för osttillverkningen dragits från mejeriets försäljningspris. Den andel som hänförs till mejeri avser således kostnader. Mejerierna ägs av jordbrukarna själva genom producentföreningar och allt eventuellt överskott från mejeri-verksamheten skall i princip tillfalla jordbrukarna i form av betalning för levererad mjölk, varför beräkningsmetoden äger giltighet.

Jordbrukaren erhåller emellertid ett och samma pris för all inlevererad mjölk, oavsett om denna används för tillverkning av ost, dryckesmjölk, smör eller annat. För att utjämna lönsamheten mellan olika mejerier och produktionsinriktningar finns ett system med interna utjämningsavgifter. Osttillverkning har under hela den studerade perioden bidragit med mindre än den genomsnittliga betalningen till jordbrukare för inlevererad mjölk. Ett behov av utjämningsbidrag från mer lönsam produktion har därför funnits. Ett visst bidrag till avräkningspriset har också erhållits från försäljning av biprodukter vid osttillverkning.

I beräkningarna är livsmedelssubventioner lagda till konsumentpriset åren 1975, 1980 och 1987.

Observera att mejeriledets andel avser kostnader, senare leds andelar avser marginaler. Osttillverkningens bidrag till avräkningspris till jordbruka-

Tabell 1.13 Herrgårdsost 45 +, bitförpackning, januari 1987

	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	5245	100	
Moms	995		
Konsumentpris exkl moms	4250	19	100
Parti- och detaljhandel	1300	25	30,5
RiksOst	455	8,5	10,5
Mejeri	1085	20,5	25,5
Bidrag till jordbrukarens avräkningspris	1410	27	33

ren (betalningsförmåga) har här beräknats till ca 14,10 kr/kg ost. Av detta utgör subventioner i form av statliga budgetmedel 75 öre/kg ost. Det faktiska pris jordbrukaren erhöll för den mjölk som åtgår till 1 kg ost uppgick till ca 21,65 kr. Mellanskillnaden täcks av intäkter och utjämningsbidrag från andra mejeriprodukter.

I nedanstående figur visas hur de olika ledens andelar beräknade på detta sätt utvecklats sedan mitten av 1970-talet.

Konsumentpris kr/kg 18:20		28:25	42:00	47:40	52:45
Moms	15	17	19	19	19
Parti- och detaljhandel	23,5 (27,5)	19 (23)	24 (29,5)	22 (27)	25 (30,5)
Riksost	9,5 (11)	9,5 (11,5)	8 (10)	9 (11)	8,5 (10,5)
Mejeri	21,5 (25)	22,5 (27,5)	21,5 (26,5)	22 (27)	20,5 (25,5)
Jordbrukare	31 (36,5)	31,5 (38)	27,5 (34)	28,5 (35)	27 (33)
	1975	1980	1984	1986	1987

Figur 1.19. Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på herrgårdsost, januari månad respektive år. Siffror inom parentes avser andelar av konsumentpris exkl moms.

De största förändringarna av andelarna av konsumentpriset inkl moms mellan åren avser momsen, som ökat i omfattning, samt bidraget till jordbrukarens avräkningspris vilket minskat i andel. Handelns andel synes ha ökat något, men här bör en reservation göras för eventuellt ändrade rabatter m m i inköpspriset från RiksOst.

De höjningar av momsen som skett mellan beräkningstidpunkterna påverkar den del av konsumentpriset som de olika produktions-, förädlings- och handelsleden tillsammans kan svara för. Effekter av momsändringar på övriga leds andelar rensas bort genom att andelarna beräknas utifrån konsumentpris exkl moms. Om detta görs har jordbrukets andel mellan åren 1975 och 1987 minskat från ca 36,5 till ca 33 procent. Handelns andel synes ha ökat, åter med vissa reservationer.

1.3.13 Smör

Redovisningen avser smör i halvkilosförpackning. Uppgift om mejerikostnader och pris från mejeri till butik (listpris) har erhållits från SMR. Konsu-

mentpriset är hämtat från SCBs konsumentprismätningar vilka i stort avser faktiska priser, d v s med hänsyn till kampanjpriser m m. Detta innebär att handelsns marginal är beräknad utifrån ett faktiskt försäljningspris och ett inköpspris enligt prislista. Den beräknade handelsmarginalen torde därför vara något lägre än den faktiska. (Konsumentpriset 1984 tar inte hänsyn till avvikelser från listpriser, vilket gör att konsumentpriset och de olika ledens andelar det året inte är helt jämförbara med övriga år. Konsumentpriset är 1984 troligen något högre än det "borde" vara med hänsyn till bl a eventuella kampanjpriser, handelsns andel är troligen något för hög och övriga leds andelar något för låga jämfört med övriga år.)

Smör distribueras i ökande omfattning via grossist, men den största delen direktdistribueras från mejeri till butik. Beräkningarna avser direktdistribution.

Det beräknade bidraget till jordbrukarens avräkningspris, intäkt för den mängd mjölk som åtgår för att tillverka ett kilo smör, är beräknat som en residual. Detta bidrag är mejeriets betalningsförmåga när kostnaderna för smörtillverkningen dragits från mejeriets försäljningspris. Den andel som hänförs till mejeri avser således kostnader. Mejerierna ägs av jordbrukarna själva genom producentföreningar och allt eventuellt överskott från mejeriverksamheten skall i princip tillfalla jordbrukarna i form av betalning för levererad mjölk, varför beräkningsmetoden äger giltighet.

Jordbrukaren erhåller emellertid ett och samma pris för all inlevererad mjölk, oavsett om denna används för tillverkning av smör, dryckesmjölk, ost eller annat. För att utjämna lönsamheten mellan olika mejerier och produktionsinriktningar finns ett system med interna utjämningsavgifter. Det bidrag till avräkningspriset som tillverkningen av smör ger är mindre än den genomsnittliga betalningen till jordbrukare för inlevererad mjölk. Vid smörtillverkningen framkommer också skummjölk. Skummjölken kan säljas oförändrad eller torkas in till magert mjölkpulver och ger vid försäljning ett bidrag till avräkningspriset. Till detta kommer utjämningsbidrag från mer lönsam produktion.

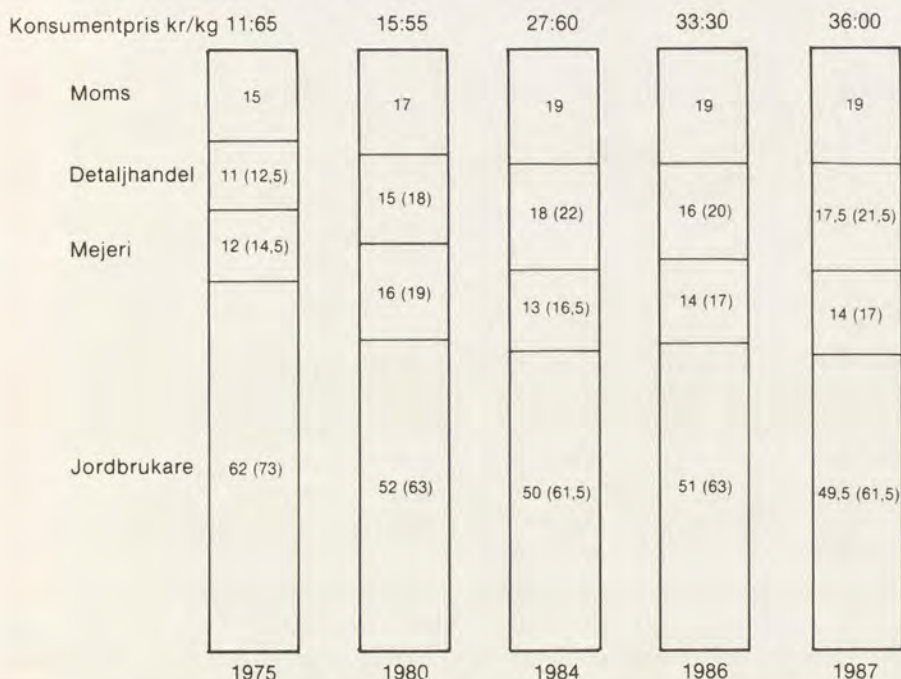
I beräkningarna är livsmedelssubventioner lagda till konsumentpriset år 1987.

Tabell 1.14 Smör, 0,5 kg-förpackning, januari 1987

	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	3600	100	
Moms	685	19	
Konsumentpris exkl moms	2915		100
Detaljhandel	630	17,5	21,5
Mejeri	500	14	17
Bidrag till jordbrukarens avräkningspris	1785	49,5	61,5

Observera att mejeriets andel avser kostnader, detaljhandelsns marginal. Tillverkningen av smör har beräknats bidra till avräkningspriset med ca 17,85 kr/kg smör. Av detta utgör subventioner i form av statliga budgetmedel 60 öre per kg smör.

I nedanstående figur visas hur de olika ledens andelar beräknade på detta sätt utvecklats sedan mitten av 1970-talet.

Figur 1.20. Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på smör, januari månad respektive år. Siffror inom parentes avser andelar av konsumentpris exkl moms.

Momsen, detaljhandelns och mejeriets andelar av konsumentpriset har ökat under perioden. Detaljhandelns andel synes ha ökat betydligt. Det beräknade bidraget till jordbrukarens avräkningspris har minskat kraftigt. Förändringarna har i huvudsak inträffat under första delen av den studerade perioden, från år 1984 har andelarna i stort varit stabila.

1.3.14 Ägg

Priset på ägg i de olika leden varierar under året, framförallt beroende på en säsongsprissättning med påsken som riktmärke. Prisbilden, och de olika ledens andelar, kan därför variera från månad till månad, och också mellan samma period under olika år. De olika ledens andelar har därför beräknats som genomsnitt för kalenderår.

Uppgift om pris till jordbrukare (äggproducent) avser prima ägg av normalstorlek och har erhållits från packeriledet. Pris från packeri har beräknats för ett urval förpackningsstorlekar och avser listpriser för normalstora ägg. Parti- och detaljhandelsmarginalerna är hämtade från SPKs marginalmätningar och avser samma förpackningsurval som priset från packeri. Marginalerna avser listprismarginaler. Utifrån dessa marginaler och med tillägg för moms har det slutliga konsumentpriset för detta urval förpackningar beräknats.

Tabell 1.15 Förpackade ägg, 1986

	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	2230	100	
Moms	425	19	100
Konsumentpris exkl moms	1805		
Detaljhandel	475	21,5	26,5
Partihandel	150	6,5	8,5
Äggpackeri	260	11,5	14,5
Äggproducent	915	41	50,5

De redovisade andelarna är baserade på listpriser och kan därför avvika något från de faktiska. Packerierna gav i genomsnitt ca 50 öre/kg i rabatt till partihandeln under 1986. Samtidigt erhöll packerier med runmärkesrätt ett packeribidrag från regleringsföreningen på ca 35 öre/kg. Vid ett antagande av att dessa rabatter och bidrag gällde för de i beräkningarna ingående förpackningsstorlekarna var packeriernas faktiska marginal i storleksordningen 250 öre/kg. Även i parti- och detaljhandeln påverkas de faktiska marginalerna av rabatter och kampanjpriser. Ägg är en vanlig kampanjvara.

Ägg i lösvikt har ett lägre pris än förpackade ägg i samtliga led utom producentledet. Detta innebär att producentprisets andel i beräkningarna, som avser förpackade ägg, är mindre än för hela äggförsäljningen. En relativt stor del av äggen går vid sidan av den reguljära handeln, uppskattningsvis ca 35 procent. Äggen säljs då direkt från producent till handel eller konsument. Prissättningen är här varierande, liksom ledens andelar.

Äggproducenter med mer än 1000 höns betalar en produktionsavgift per höna till statens jordbruksnämnd. Denna regleringsavgift motsvarade 1986 ca 45 öre/kg ägg.

I figur 1.21 figur visas de olika ledens andelar av konsumentpriset åren 1980, 1984 och 1986.

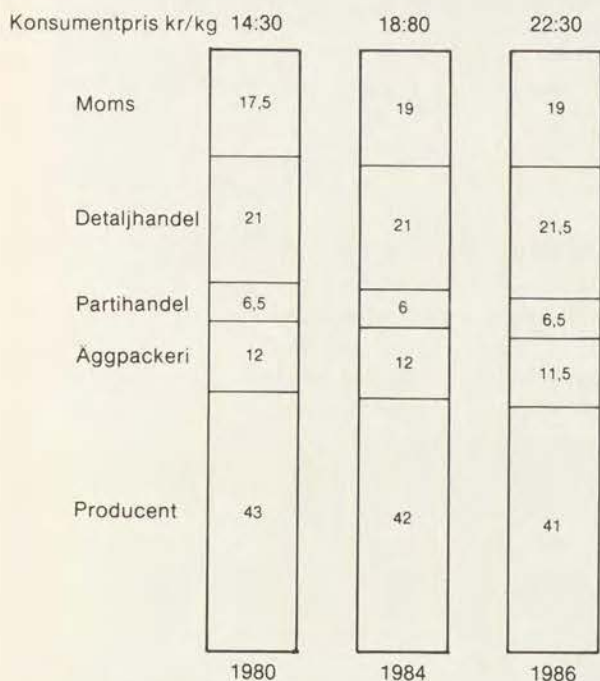
De olika ledens andelar har enligt dessa beräkningar inte förändrats nämnvärt mellan de olika åren. Producentledets andel synes ha minskat något.

Produktionsavgiften för äggproducenten motsvarade de olika åren ca 12, 33 respektive 45 öre/kg ägg. Packeribidraget uppgick under samma år till ca 55, 36 respektive 35 öre/kg ägg.

En grov uppskattning av utvecklingen av jordbrukarandelen över en längre period har gjorts genom beräkningar enligt den metod som tillämpades av 1960 års jordbruksutredning.

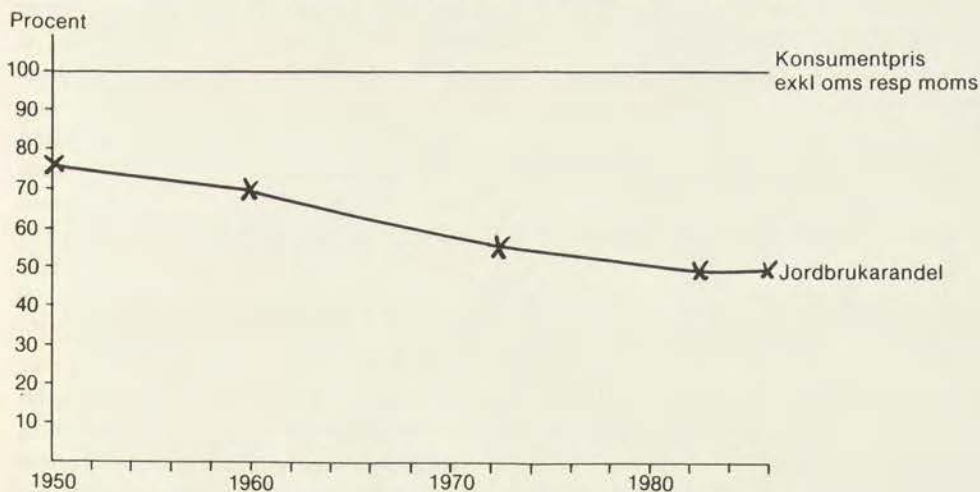
Jordbrukarandelen har beräknats efter ett jordbrukarpris där efterlikvid, bonus m m lagts till priset. För närmare beskrivning av tillämpad metod hänvisas till SOU 1965:27 "De svenska jordbruksprodukternas distributions- och marginalförhållanden".

I figur 1.22 figur visas utvecklingen mellan vissa år under perioden 1950-1986. Uppgifterna för år 1950 och 1960 avser årsgenomsnitt, i övrigt avses läget i december respektive år. Som jordbrukarpris har för åren 1950 och 1960 använts svensk äggnotering. Denna notering finns ej längre. För år

Figur 1.21 Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på förpackade ägg, genomsnitt respektive år.

1972 och senare har Svenska Ägghandelsförbundets pris till producenterna använts. Detta är mer att betrakta som ett verkligt jordbrukarpris än äggnoteringen. Med det jordbrukarpris som använts för 1950 och 1960 är jordbrukarandelens minskning mellan 1960 och 1972 större än vad som framgår av figuren. De verkliga jordbrukarpriserna har legat över de sk noteringarna. I december 1972 var noteringen 270 öre/kg och det verkliga

Figur 1.22. Andelar av konsumentpriset exkl oms resp moms för ägg 1950-1986.

jordbrukarpriset ca 310 öre/kg. Det verkliga priset har använts, och åren 1972-86 är därför jämförbara med varandra, men inte med tidigare år. Det bör observeras att de undersökta åren är få och att svängningar kan ha förekommit under mellanliggande perioder.

1.3.15 Potatis

Priset på matpotatis varierar under året. När färskpotatisen kommer i juni blir priset mycket högt, för att successivt sjunka under sommaren. I september — oktober tar färskpotatisen slut och den lagrade potatisen börjar säljas. Då är priset som lägst under året för att öka fram till nästa års färskpotatis-skörd då cykeln startar igen. De olika ledens andelar av konsumentpriset varierar mellan olika säsonger. Samtliga led har lägre marginaler för färskpotatis än för vinterpotatis som lagrats länge och har stort svinn.

Uppgifterna i exemplet avser Bintje, kvalitet prima i Stockholm i januari respektive år. Priset till odlare är jordbruksnämndens prisbevakningspris, partihandelns inköpspris är den s k Stockholmsnoteringen. Konsumentpriset är en sammanvägning för två livsmedelskedjor i Stockholm och avser Bintje i 2,5 — 3 kg påse.

Tabeil 1.16 Potatis i påse, januari 1987

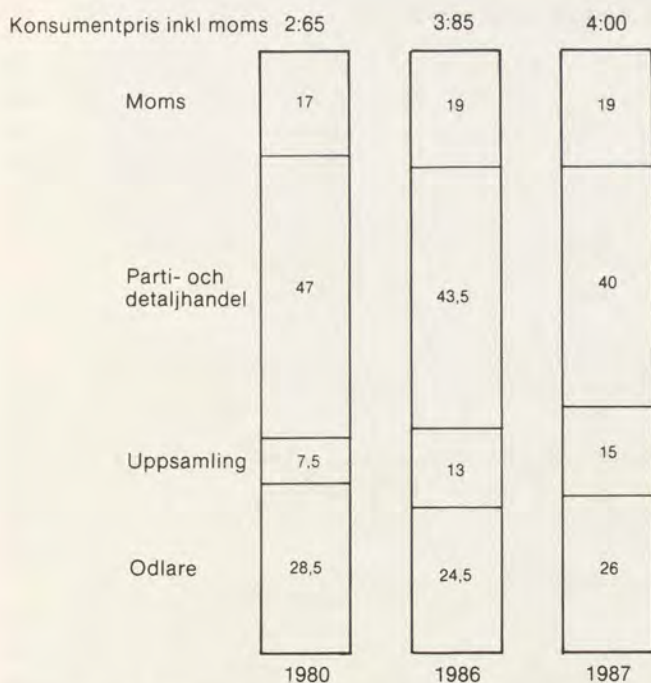
	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	400	100	
Moms	75	19	
Konsumentpris exkl moms	325		100
Parti- och detaljhandel	160	40	49
Uppsamlingsled	60	15	18,5
Odlare	105	26	32,5

Genomsnittspriset till odlare för *all* potatis odlad i landet var 114 öre/kg i januari 1987. Konsumentpriset i landet var vid samma tidpunkt 408 öre/kg enligt SCBs mätningar. Odlarnas andel av konsumentpriset inklusive moms för all potatis var därmed ca 28 procent, något mer än i här redovisade exempel.

Jordbrukaren betalar årligen en arealavgift på 400 kr/ha, vilket motsvarar drygt 1 öre/kg potatis. Arealavgiften tillförs regleringsföreningen Sveriges Potatisintressenter och används till finansiering av marknadsreglerande åtgärder, t ex stödköp och exportstöd.

I figur 1.23 visas de olika ledens andelar av konsumentpriset inkl moms enligt beskrivna beräkningar vid vissa tidpunkter.

Uppsamlingsledets andel av konsumentpriset har ökat betydligt mellan beräkningstidpunkterna. Denna ökning motsvaras storleksmässigt av parti- och detaljhandelns minskade andel. Enligt företrädare för uppsamlingsledet beror den relativt andra led stora prisökningen i uppsamlingsledet (som medfört andelsökningen) på stora kostnadsökningar. Odlarens andel har minskat något. Odlarledets andel av konsumentpriset för *all* potatis såld i

Figur 1.23. Procentuella andelar av konsumentpriset på potatis, januari månad respektive år.

hela landet minskade under samma period från ca 32 procent till ca 28 procent. I januari 1975 var andelen ca 31 procent.

1.3.16 Morot

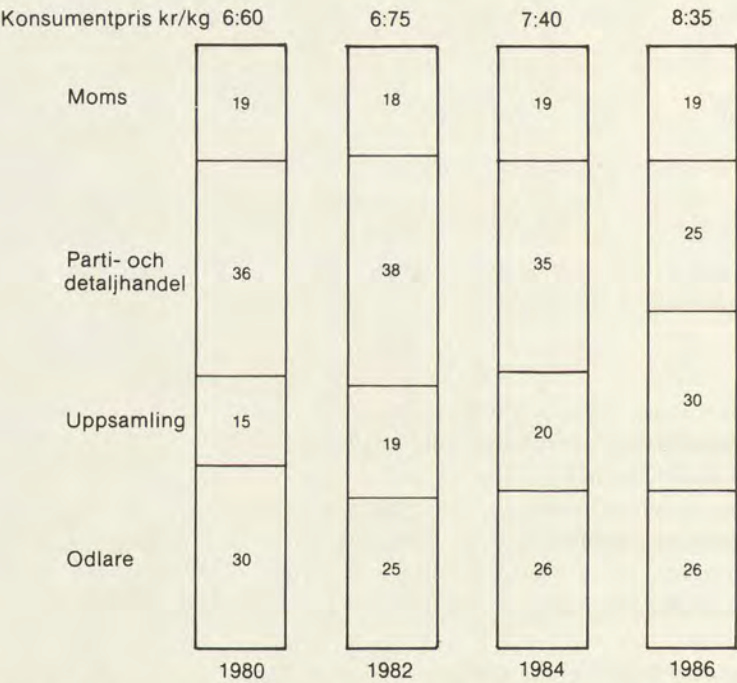
Svenska morötter svarar för den största delen av den totala morotsförsäljningen i dagligvaruhandeln. Priset på morötter varierar under året varför det är bättre att göra beräkningar för en längre period än för en viss tidpunkt varje år. Både svenska och importerade morötter säljs under hela året, men under perioden augusti — december förekommer mycket lite import. Beräkningarna avser därför genomsnittliga priser och marginaler under denna period respektive år. Morötterna säljs oftast paketerade och beräkningarna avser 500 g påse.

Konsumentpriserna är hämtade från SCBs konsumentprisindexmätningar. För morötter mäter KPI priset i butik. Konsumentpriset inkluderar således effekter av eventuella extrapriser. Priset från odlarföreningen och priset till odlaren, jordbrukaren, har erhållits från en av de större föreningarna vars morötter säljs i hela landet. Priserna och därmed odlarföreningens och odlarens andelar kan skilja sig mellan olika föreningar. Detta är således ett exempel och inte en allmängiltig beräkning. Odlarföreningen ombesörjer lagring i kylrum, paketering och distribution. Handelns andel har framkommit som en residual i beräkningarna och avser både parti- och detaljhandel. Priserna är faktiska i varje led.

Tabell 1.17 Svenska morötter i 500 g påse, augusti—december 1986

	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	835	100	
Moms	160	19	
Konsumentpris exkl moms	675		100
Parti- och detaljhandel	205	25	30
Uppsamling(Odlarförening)	250	30	37
Odlare	220	26	33

Handelns andel var 1986 betydligt mindre än under något annat år på 1980-talet. På motsvarande sätt var odlarföreningens andel betydligt större än tidigare. Under 1986 höjde odlarföreningen sitt pris kraftigt. Prishöjningen slog dock inte igenom i konsumentledet under 1986, utan handelns andel sjönk från 35 procent av konsumentpriset inkl moms 1985 till 25 procent 1986. I nedanstående figur visas utvecklingen under 1980-talet.

Figur 1.24. Procentuella andelar av konsumentpriset på svenska morötter, genomsnitt augusti-december respektive år.

Under perioden 1980-1985 ökade uppsamlingsledets, odlarföreningens, andel från cirka 15 till 21 procent, samtidigt som odlarens andel sjönk från 30 till 25 procent. Dessa båda leds gemensamma andel av konsumentpriset uppgick under hela denna period till cirka 45 procent. Handelns andel låg i

storleksordningen 35-38 procent. Som nämnts ovan ändrades detta förhållande under år 1986, då en stor prisökning i uppsamlingsledet inte fördes vidare i form av högre konsumentpriser. Handelns marginal, vilken redan tidigare var lägre än på många andra grönsaker, minskade därmed kraftigt, samtidigt som uppsamlingsledets andel ökade stort. Om handeln under 1987 söker återta sin tidigare procentmarginal kommer detta att innebära konsumentprisökningar.

1.3.17 Tomat

Den svenska tomatodlingen svarar för cirka 30 procent av de tomater vi konsumerar, resten importeras. Här redovisade beräkningar avser importerade tomater. Importen sker i huvudsak genom de tre dagligvaruhandelsblocken ICA, DAGAB (SABA Trading) och Kooperativa förbundet. Under den svenska skördesäsongen är importerade tomater tullbelagda. Perioden januari-maj säljs enbart importerade tomater i butikerna. Beräkningarna är därför gjorda för den perioden respektive år.

Konsumentpriset är SCBs riksmedelpris enligt KPI-mätningarna och avser butikspris, d v s faktiska priser inklusive effekter av extrapris. Importpriset är ett medelimportpris beräknat på den totala importen respektive månad enligt SCB. Handelsmarginalen är framräknad som en residual och avser både parti- och detaljhandelsmarginal. Fördelningen av den totala handelsmarginalen mellan parti- och detaljhandeln beror bl a på om tomaten säljs i lös vikt eller paketeras. Vid lösviktsförsäljning har partihandeln en mycket liten del av marginalen eftersom de största kostnaderna uppstår i butiken. Om partiledet svarar för paketering har parti- och detaljhandelsleden ungefär lika stora marginaler.

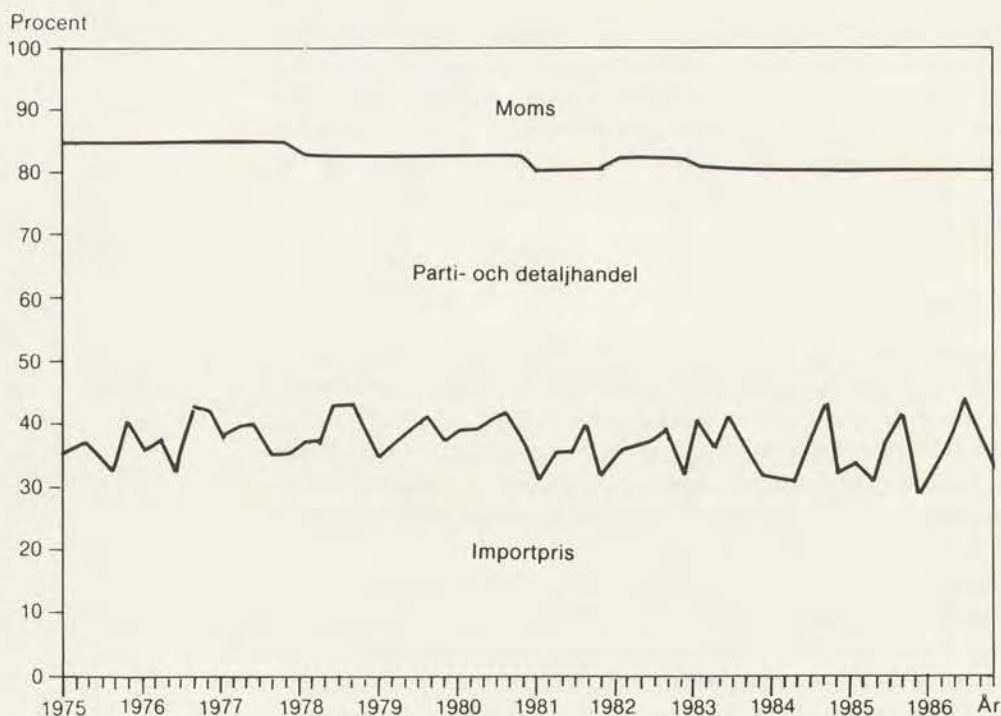
Öresmarginalerna varierar kraftigt eftersom samma procentmarginal används vid ordinarie prissättning oavsett om inköpspriset är högt eller lågt och detta pris kan variera kraftigt under ett år. Tomat används dock ofta som kampanjvara och därför varierar även procentmarginalerna eftersom handelsleden då sänker marginalen.

Importpriset och handelns andelar varierar över tiden beroende på de säsongsmässiga variationerna i importpris i kombination med att tomat ofta säljs till extrapris. Kampanjpriser måste bestämmas långt innan man vet vilket inköpspris som kommer att gälla.

I figur 1.25 figur framgår hur handelns och importprisets andelar varierat under januari-maj åren 1975 — 1986.

En redovisning av läget en viss månad kan därför ge en mindre representativ bild av de olika ledens andelar. Av den orsaken har en trendmässig beräkning av importprisandelen gjorts. Denna skiljer sig därför något från den faktiska andelen vid de redovisade tidpunkterna men ger en god bild av utvecklingen. I tabell 1.18 redovisas de sålunda beräknade andelarna i januari 1987.

Den trendmässiga utvecklingen mellan 1975 och 1987 har varit sådan att både handelns och importprisets andelar av konsumentpriset har minskat

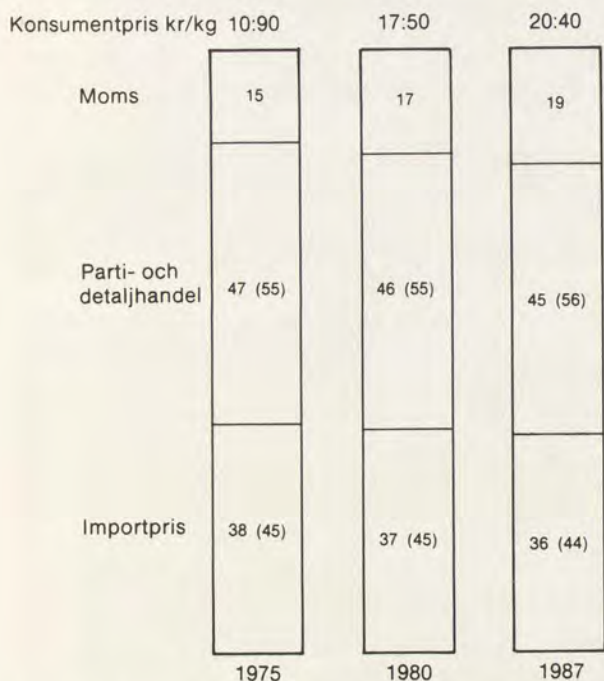

Figur 1.25. Olika leders andelar av konsumentpriset inkl moms på importerade tomater.

med cirka 2 procentenheter vardera medan momsens andel ökat med 4 procentenheter. Handelns och importprisets andelar av konsumentpriset *exklusive* moms är lika stora vid de olika mättidpunkterna. I kronor har importpriset ökat med cirka 3.20 kr/kg, handelsmarginalen med cirka 4.10 kr/kg och momsen med cirka 2.20 kr/kg mellan januari 1975 och januari 1987. Den genomsnittliga ökningstakten per år har varit cirka 6 procent för både importpris och handelsmarginal. I figur 1.26 visas läget i januari år 1975, 1980 och 1987.

Tabell 1.18 Importerade tomater, januari 1987

	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	2040	100	
Moms	385	19	
Konsumentpris exkl moms	1655		100
Parti- och detaljhandel	920	45	56
Importpris	735	36	44

Figur 1.26. Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på importerade tomater, trendberäkning för januari respektive år. Siffror inom parentes avser andelar av konsumentpriset exkl moms.

1.3.18 Äpple

I Sverige saluförs både svenska och importerade äpplen. Importen är dubbelt så stor som den yrkesmässiga odlingen i landet. Detaljhandeln säljer mest importäpplen, men under den svenska skördesäsongen råder importstopp. Beräkningar har gjorts för både importerade och inhemska äpplen.

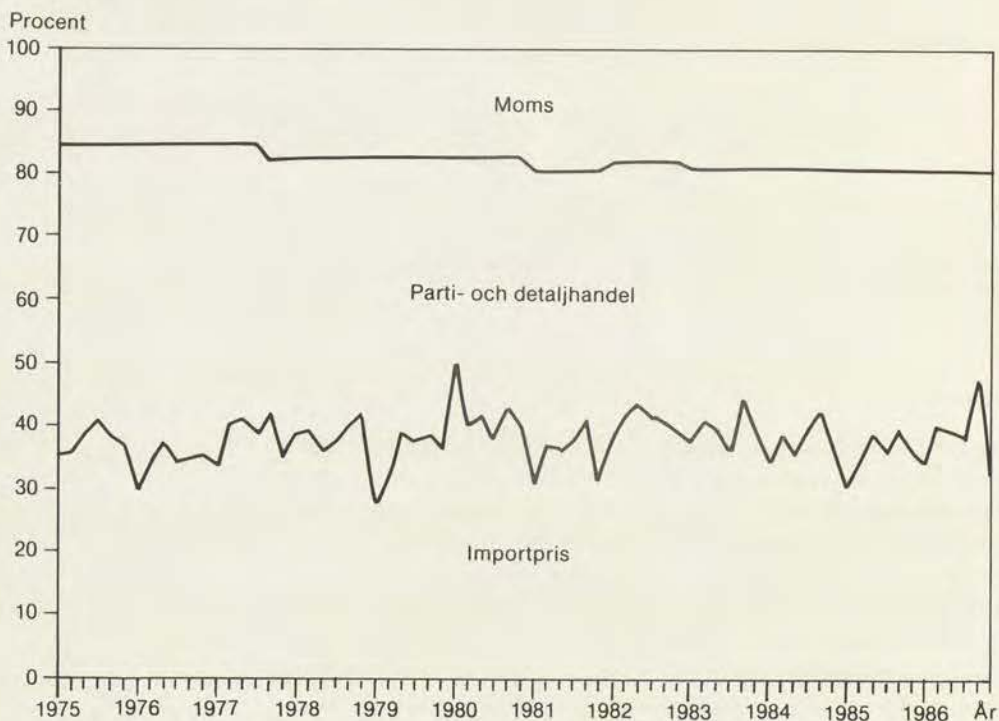
Fördelningen av den totala handelsmarginalen mellan parti- och detaljhandel beror bl a på om äpplen säljs i lös vikt eller paketeras. Vid lösviktsförsäljning har partihandeln en mycket liten del av marginalen eftersom de största kostnaderna uppstår i butiken. Partiledet har dock kostnader för att lagra äpplen i den mån handeln vill sälja importerade äpplen efter importstoppet som varje år inträder när den svenska skörden kommer ut på marknaden. Om partiledet svarar för paketering har parti- och detaljhandeln ungefär lika stora marginaler. I redovisningen avser handelsmarginalen det totala parti- och detaljhandelsmarginalen och är framräknad som en residual.

Öresmarginalerna i handeln varierar mycket eftersom samma procentmarginal används vid ordinarie prissättning oavsett om inköpspriset, som varierar under året, är högt eller lågt. Även procentmarginalen kan variera, detta då äpplen ofta säljs som kampanjvara och handelsleden då sänker marginalen.

Importerade äpplen

Importen sker i huvudsak genom de tre dagligvaruhandelsblocken ICA, DAGAB (SABA Trading) och Kooperativa förbundet. Beräkningar har gjorts för perioden februari — juli respektive år. Under den tiden säljs endast importerade äpplen. Konsumentpriset är hämtat från SCBs riksmedelpriser enligt KPI-mätningarna och är faktiska priser inkl effekter av extrapris. Importpriset avser ett genomsnittligt pris beräknat på den totala importen enligt SCB under respektive månad. Importpriserna varierar kraftigt under året, vilket i kombination med att äpplen ofta säljs till extrapris leder till att importprisandelen och handelns andel av konsumentpriset varierar. Kampanjpriset måste bestämmas långt innan man vet vilket inköpspris som kommer att gälla.

I figur 1.27 framgår hur handelns och importprisets andelar varierat under februari — juli åren 1975 — 1986.

Figur 1.27. Olika leders andelar av konsumentpriset inkl moms på importerade äpplen.

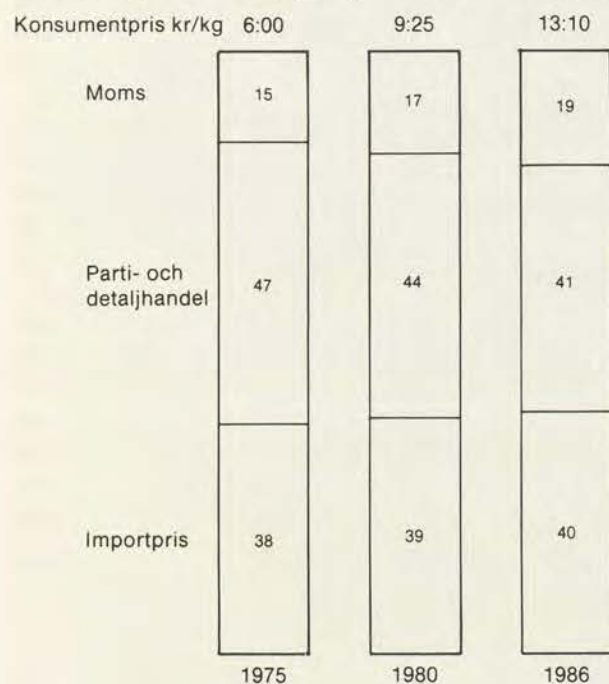
En redovisning av läget en viss månad kan p g a dessa variationer ge en mindre representativ bild av de olika ledens andelar. Av den orsaken har en trendmässig beräkning av importprisandelen gjorts. Denna skiljer sig därför något från den faktiska andelen vid de redovisade tidpunkterna, men ger en god bild av utvecklingen.

I tabell 1.19 redovisas de sålunda beräknade andelarna i juli 1986.

Tabell 1.19 Importerade äpplen, juli 1986

	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	1310	100	
Moms	250	19	
Konsumentpris exkl moms	1060		100
Parti- och detaljhandel	535	41	50,5
Importpris	525	40	49,5

Den trendmässiga utvecklingen under perioden 1975 — 1986 har varit sådan att handelns andel av konsumentpriset inkl moms har minskat med sex procentenheter, från 47 till 41 procent, importprisets andel har ökat något, från 38 till 40 procent och momsens andel har ökat med fyra procentenheter. I figur 1.28 visas läget i juli månad år 1975, 1980 och 1986.

Figur 1.28. Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på importerade äpplen, trendberäkning för juli månad respektive år. Siffror inom parentes avser konsumentpriset exkl moms.

Importpriset har ökat med 2.95 kr/kg, handelsmarginalen med 2.55 kr/kg och momsen med 1.60 kr/kg mellan juli 1975 och juli 1986. Den genomsnittliga ökningstakten per år har varit cirka 10 procent för importpriset och cirka sju procent för handelsmarginalen.

Svenska äpplen

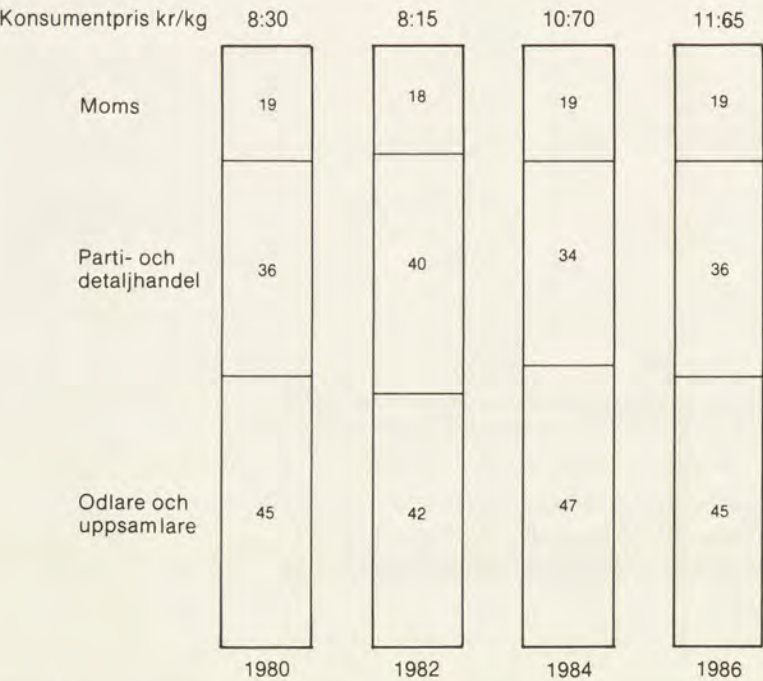
Under ett normalår består ca en fjärdedel av försäljningen av äpplen i dagligvaruhandeln av svenska äpplen, resten importeras. Beräkningar har gjorts

för perioden oktober-december respektive år eftersom det under den tiden nästan enbart säljs svenska äpplen. Konsumentpriset är SCBs riksmedelpris och inkluderar extrapriseffekter. Pris från odlarföreningen är ett genomsnitt av några av de största föreningarnas priser. Handelns andel är liksom för de importerade äpplena framräknade som en restpost. Någon uppdelning av andelar mellan uppsamlingsled (odlarförening) och odlare har tyvärr inte kunnat göras.

Tabell 1.20 Svenska äpplen, okt-dec 1986

	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	1165	100	
Moms	220	19	
Konsumentpris exkl moms	945		100
Parti- och detaljhandel	425	36	45
Odlare och uppsamling	520	45	55

Handelns andel av konsumentpriset är lägre för svenska än för importerade äpplen. Eftersom samma procentmarginal i allmänhet används för svenska och importerade äpplen kan skillnaden bero på att de svenska äpplena oftare säljs till extrapris. Det är också så att en stor del av de svenska äpplena, ca 30-40 procent, köps av partihandeln direkt från odlarna, särskilt under år med goda skördar. Inköpspriset är då vanligen lägre än då äpplena köps

Figur 1.29. Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på svenska äpplen, genomsnitt oktober — december respektive år.

från uppsamlingsledet. Handelns marginal på dessa äpplen blir då större än enligt de här redovisade beräkningarna, där det inte varit möjligt att ta hänsyn till priset från enskilda odlare.

De olika ledens andelar av konsumentpriset har varierat under åren 1980-1986. Över perioden har dock både handelns och odlarens/uppsamlingens andel varit i stort sett oförändrad, variationerna har skett runt ett genomsnitt på ca 36 respektive 45 procent av konsumentpriset inkl moms. I figur 1.29 visas läget i oktober-december år 1980, 1982, 1984 och 1986.

1.3.19 Kaffe

Konsumentpriserna på kaffe påverkas huvudsakligen av råvarupriserna i dollar samt av dollarkursen. Råvarupriserna kan variera relativt kraftigt beroende på förväntningar om skördarna och faktiskt skördeutfall. Stora prisfluktuationer kan på kort sikt påverka de olika ledens andelar av konsumentpriset och försvåra jämförelser mellan åren. Beräkningarna avser därför genomsnitt för respektive år.

Uppgift om råvarukostnaden, importpriset, har erhållits från två stora kafferosterier. Pris från rosteri till partihandel avser ett av dessa rosterier och är listpris. Den andel som beräknats för handeln avser således parti- och detaljhandel. Kaffe distribueras dels via partihandel, dels direkt från rosteri till butik. Vid direktdistribution utför rosteriet partihandelsfunktioner och tar i sin prissättning betalt för detta.

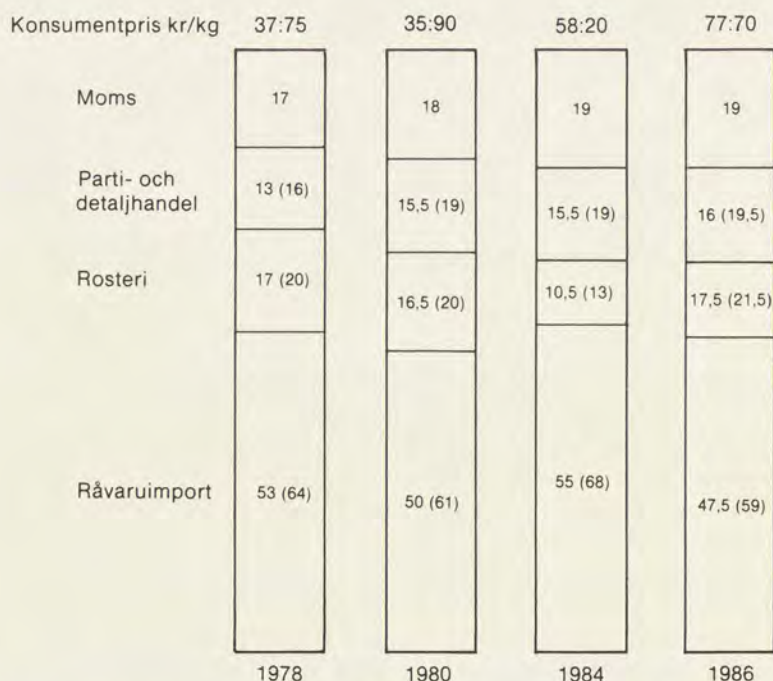
Konsumentpriset är riksmedelpris enligt SCBs mätningar vilka i stort avser faktiska priser, d v s med hänsyn till kampanjpriser m m. Detta innebär att handelns marginal är beräknad utifrån ett faktiskt försäljningspris och ett inköpspris enligt prislista. Den beräknade andelen för handeln torde därför vara något lägre än den faktiska, och rosteriandelen på motsvarande sätt något högre än den faktiska. Konsumentpriset år 1984 tar inte hänsyn till avvikelser från listpriser, vilket gör att konsumentpriset och de olika ledens andelar det året inte är helt jämförbara med övriga år.

Tabell 1.21 Kaffe, årsgenomsnitt 1986

	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	7770	100	
Moms	1475	19	
Konsumentpris exkl moms	6295		100
Parti- och detaljhandel	1235	16	19,5
Rosteri	1360	17,5	21,5
Råvaruimport	3700	47,5	59

Utvecklingen av de olika ledens andelar sedan slutet av 1970-talet framgår av figur 1.30.

Handelsledens andel av konsumentpriset synes ha ökat under den studerade perioden. Handelns faktiska marginal har p g a ökade rabatter från rosteriledet ökat mer än vad som framkommer i dessa beräkningar. Med undantag av år 1984 uppvisar råvaruimporten en sjunkande andel. En bidra-

Figur 1.30. Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på kaffe, årsgenomsnitt respektive år. Siffror inom parentes avser andelar av konsumentpriset exkl moms.

gande orsak till den avvikande bilden år 1984 är att importpriset på kafferåvaran steg kraftigt under år 1983, dels p g a ändrade råvarupriser (i dollar), dels p g a dollarkursförändring. Prisökningarna i rosteriledet var procentuellt sett mindre än råvarukostnadsökningen, varför rosteriandelen av konsumentpriset tillfälligt minskade och importprisandelen ökade. Under framförallt år 1985 ökade rosterimarginalen.

1.3.20 Strösocker

Beräkningarna avser strösocker i 2 kg-förpackning. Uppgift om pris till betodlare har erhållits från Sockerbolaget AB (SSA). SSAs marginal är framräknad som skillnaden mellan inköpspris för den mängd betor som åtgår för tillverkning av ett kg strösocker och SSAs försäljningspris. Uppgifter om parti- och detaljhandelsmarginal samt konsumentpris är hämtade från SPKS marginalmätningar och avser listpriser. De faktiska marginalerna påverkas av bl a rabatter och kampanjpriser och kan därför skilja sig från dem som uppmäts enligt prislistor.

Vid tillverkning av strösocker erhålls också vissa biprodukter som SSA säljer och erhåller en viss intäkt för. Den betalning jordbrukaren erhåller för betorna är alltså egentligen ersättning inte bara för den del av betorna som blir strösocker, utan för hela betorna inklusive det som blir biprodukter. Den i beräkningarna redovisade andelen av konsumentpriset som hänförs till SSA är därför något underskattad, och jordbrukarandelen är något över-

skattad. Detta har inte bedömts ha någon betydelse för utvecklingen av de olika ledens andelar. Någon beräkning av biprodukternas "värde" i betpriset har inte gjorts, men försäljningsintäkten ligger i storleksordningen 10 procent av intäkterna från strösocker.

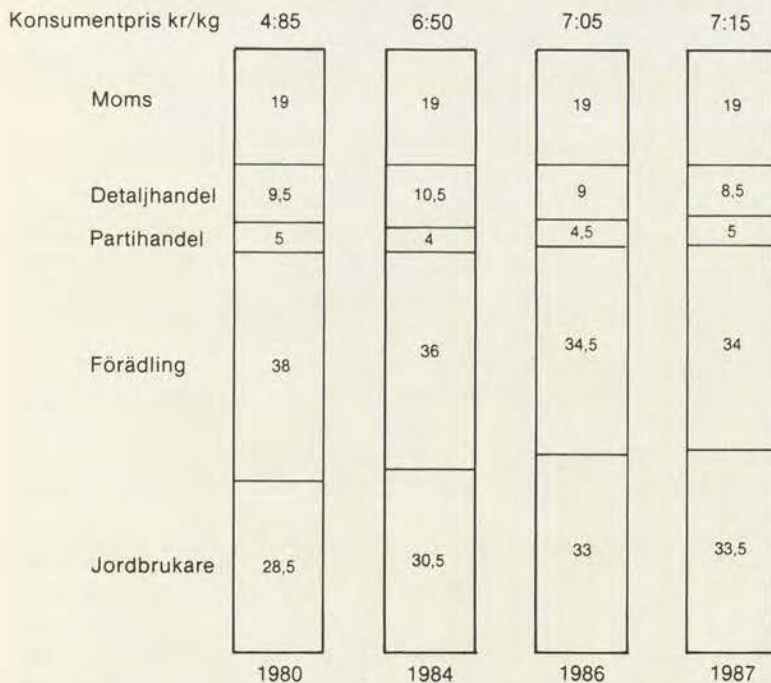
Tabell 1.22 Strösocker, 2 kg-förpackning, februari 1987

	Öre/kg	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	715		
Moms	135	19	
Konsumentpris exkl moms	580		100
Detaljhandel	60	8,5	10,5
Partihandel	35	5	6
Förädlingsindustri ¹	245	34	42
Jordbrukare	240	33,5	41,5

¹ Sockerbolaget AB

I figur 1.31 visas hur de olika ledens andelar fördelade sig vid vissa tillfällen under 1980-talet. Uppgifterna avser läget i februari respektive år med undantag för 1980 då december redovisas.

Parti- och detaljhandelns andelar av konsumentpriset förefaller i stort ha varit oförändrade. Förädlingsindustrins andel har minskat något, medan jordbrukarens andel har ökat. Inom sockerregleringens ram fastställs priser-na i två led, dels odlarpriset på sockerbetor, dels SSAs försäljningspris.

Figur 1.31. Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på strösocker, december 1980 samt februari övriga år.

Priserna i dessa led är således i princip resultat av överläggningar och andelsförändringarna i huvudsak beroende på kostnadsutvecklingen i respektive led.

1.3.21 Lättöl

Beräkningarna avser lättöl i 33 cl returglas vid styckförsäljning till ordinarie pris. Pant på returglasen ingår ej. Uppgifterna om konsumentpriset är från SCBs konsumentprismätningar och detaljhandelsmarginalen är enligt SPKs marginalmätningar. Dessa mätningar avser genomsnittlig marginal enligt prislister. Bryggeriets andel framkommer som en restpost i beräkningarna. Bryggerivaror distribueras till största delen direkt från bryggeri till detaljhandeln.

Tabell 1.23 Lättöl i 33 cl returglas, februari 1987

	Öre/liter	Andel i % av konsumentpris	
		inkl moms	exkl moms
Konsumentpris inkl moms	720	100	
Moms	135	19	
Konsumentpris exkl moms	585		100
Detaljhandel	200	28	34
Bryggeri	385	53	66

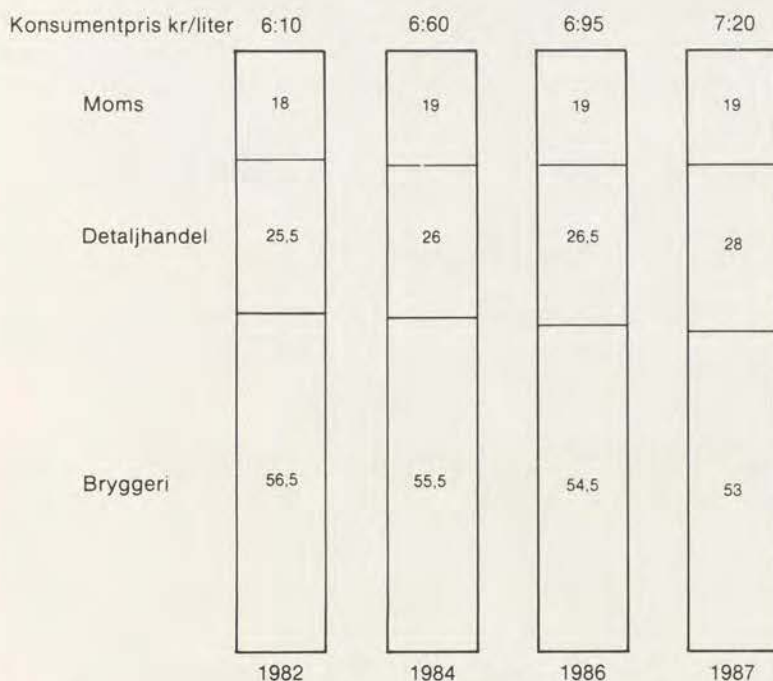
Enligt SPKs marginalmätningar i februari 1987 var detaljhandels listprismarginal på bryggerivaror (andel av konsumentpris exkl moms) totalt ca 29,5 procent uppmätt på ett sortiment läsk, mineralvatten, lättöl samt folköl. Marginalen var högst på lättöl och lägst på folköl.

Utvecklingen av de olika ledens andelar av konsumentpriset på lättöl framgår av figur 1.32 som visar förhållandet vid vissa tillfällen under 1980-talet.

Bryggeriets andel av konsumentpriset synes minska medan handelns andel ökar. Lättöl är emellertid en vara som i stor utsträckning säljs till kampanjpris för hela backar om 25 stycken flaskor. En back läsk och/eller lättöl säljs ofta till ett mycket lågt pris som lockvara, ibland med krav på motprestation från butikens kunder, t ex inköp av andra varor för ett visst belopp. Utvecklingen av försäljningen till kampanjpris påverkar i hög grad handelns och bryggeriets andelar av det faktiska konsumentpriset. I tabell 1.24 nedan visas två exempel från butiker i Stockholm på de olika ledens andelar av kampanjpriser. Kampanjpriset 29.90 kr/liter motsvarar ca 3.60 kr/liter att jämföras med ordinarie pris vid styckförsäljning, 7.20 kr/liter (hela landet i februari, tabell 1.23).

Av exemplen i tabell 1.24 framgår hur detaljhandelns och bryggeriets andelar av konsumentpriset drastiskt skiljer sig från förhållandet vid ordinarie pris.

Att sälja lättöl till sådana kampanjpriser är således inte särskilt lönsamt för butikerna, speciellt inte med det golvutrymme som tas i anspråk och den tomglashantering som blir följden. Den eventuella vinsten ligger i den merförsäljning av andra varor som butikerna hoppas uppnå genom lockpriset på bryggerivarorna.

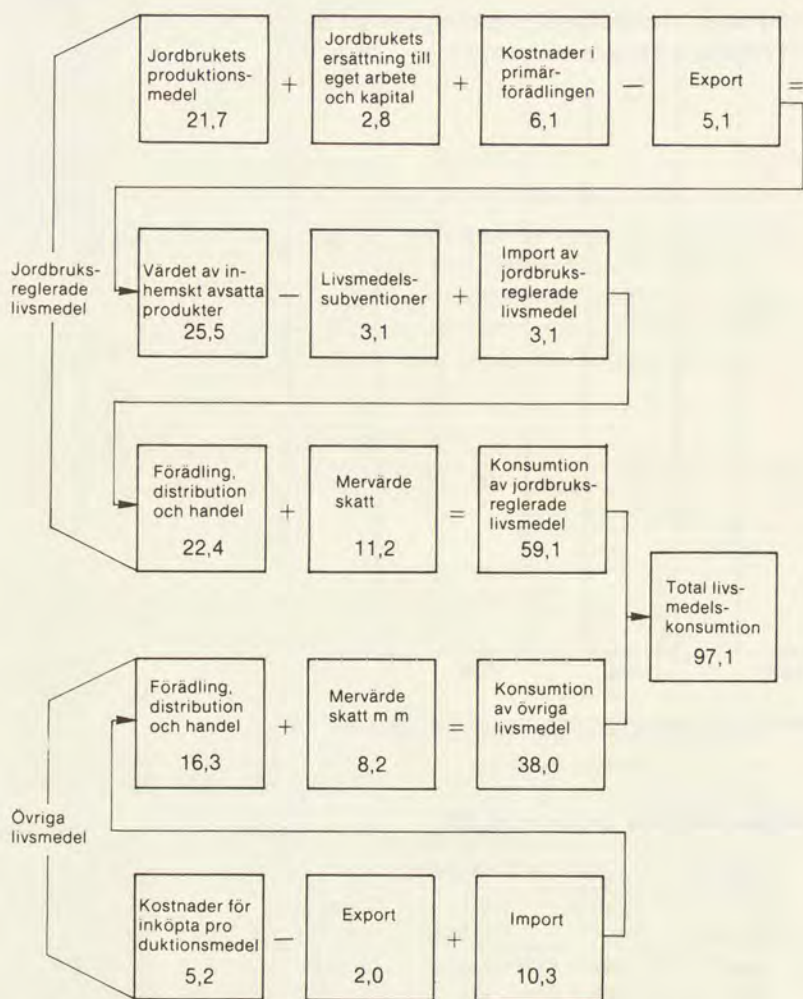
Figur 1.32. Procentuella andelar av konsumentpriset inkl moms på lättöl, december 1982 samt februari övriga år.

Tabell 1.24 Kampanjpris hel back lättöl/läsk, Stockholm juli 1987

	Exempel 1		Exempel 2	
	Pris, öre/back	Andel av pris, %	Pris, öre/back	Andel av pris, %
Konsumentpris inkl moms	2990	100	2490	100
Moms	570	19	475	19
Konsumentpris exkl moms	2420		2015	
Detaljhandel	45	1,5	—485	—19,5
Bryggeri	2375	79,5	2500	100,5

1.4 Jordbruksprisreglerade respektive övriga livsmedel

Som ett komplement till matkroneberäkningarna för de olika varorna redovisas här även en grov bild av hur totalutgifterna för livsmedelskonsumtionen fördelas på delposterna i kedjan. Redovisningen är avsedd som allmän information om storleksordningen för olika led och osäkerheten i materialet är stor, i synnerhet för "restposterna". Tidsförskjutningar, t ex vad gäller utvecklingen av jordbrukets kostnader och intäkter (i form av jordbruksavtals ikraftträdanden) liksom förändringar i konsumtionsmixen påverkar i hög grad resultatet för enskilda år. De reservationer som måste omgärda beräkningar av denna typ gör att man bör vara försiktig med att dra några långtgående slutsatser enbart av dessa.

Källa: JN, SCB

Figur 1.33. Livsmedelskedjan 1985, miljarder kr

Värdet av den totala livsmedelskonsumtionen 1985 var 97,1 mrd kronor varav 59,1 mrd eller ca 60 procent var baserade på råvaror som omfattas av den svenska jordbruksprisregleringen. Importerade varor stod för 13,4 mrd i importledet. Huvuddelen var icke-reglerade varor.

Jordbruksföretagens intäkter uppgick till 24,5 mrd kr där 21,7 mrd hänförde sig till inköpta produktionsmedel och 2,8 mrd utgjorde ersättning till eget arbete och kapital. Kostnaderna för den förädling som ligger inom prisregleringen uppgick till 6,1 mrd kr. Exporten av jordbruksreglerade varor värderades till 5,1 mrd och den inhemska avsättningens värde var 25,5 mrd kr. Livsmedelssubventionerna var 3,1 mrd och har beräknats reducera utgifterna i konsumentledet med ca 3,7 mrd kr om momseffekten (men ej producentmarginaler i handeln) inräknas. Importen av jordbruksreglerade

varor uppgick år 1985 till 3,1 mrd kr. Förädlings- och handelsledens andel av totalutgifterna framkommer som en restpost mellan värdet i primärförädlingsledet och konsumtionsvärdet före moms. Motsvarande fördelning för övriga livsmedel framgår av figuren. För dessa livsmedel utgör kostnaderna för inköpta produktionsmedel en restpost.

Motsvarande bild av totalutgifternas fördelning har även tagits fram för 1980. Utvecklingen visar små skillnader i de procentuella andelarna. För såväl jordbruksreglerade som övriga livsmedel synes dock råvaruandelen ha minskat.

Tabell 1.25 Ungefärlig fördelning av kostnaderna för i Sverige konsumerade livsmedel 1980 och 1985

	1980		1985	
	mrd kr	%	mrd kr	%
<i>Jordbruksreglerade livsmedel</i>				
Mervärdeskatt	7	17	11,9	19
Handel och industriled	17,1	42	27,5	44
Import	1,9	5	3,1	5
Jordbruk	14,5	36	20,4	32
varav				
inköpta prod medel	12,2	30	18,1	29
eget arbete och kapital	2,3	6	2,3	3
	40,5 ¹	100	62,9 ¹	100
<i>Övriga livsmedel</i>				
Mervärdeskatt ²	4,7	20	8,2	22
Handel och industriled	9,8	42	16,3	43
Import	6,4	28	10,3	27
Kostnader inköpta produktionsmedel	2,4	10	3,2	8
	23,3	100	38,0	100

¹ Beräknat konsumtionsvärde utan subventioner med momseffekt inräknad.

² Även produktskatter på bl a öl, läskedrycker och konfektyrer ingår.

Källa: JN, SCB

Jämförelsen mellan andelarna i tabellen är dock från en synpunkt något skev. När exempelvis jordbruksföretagens andel beräknas inkluderas här kostnader i produktionen vilka härrör från insatsvaruleden. Industri- och handelsledens andel baseras däremot på det "förädlingsvärde" som skapas där. Om jämförelsen istället görs mellan jordbrukets "förädlingsvärde" (här approximerat med "jordbrukets ersättning för eget arbete och kapital") och industri- och handelsledens "förädlingsvärde" enligt tabell 1.25 får man en annan bild av fördelningen och utvecklingen över tiden. (Se tabell 1.26.) Observera att detta avser att indikera en storleksordning och inte exakt är förädlingsvärde i normal betydelse. Jordbrukets andel påverkas här av bl a exportkostnadernas storlek. Dessa har ökat under 1980-talet p g a överproduktion och låga världsmarknadspriser.

Andelarna och deras förändringar över tiden varierar således kraftigt med de antaganden och syften med vilka beräkningarna utförs. Detta måste betraktas som en svaghet i denna typ av material vilket gör att det måste tolkas med försiktighet.

Tabell 1.26 "Förädlingsvärdet" för jordbruksprisreglerade varor 1980 och 1985

	1980		1985	
	mrd kr	%	mrd kr	%
Handel och industriled	17,1	88,1	27,5	92,3
Jordbruk	2,3	11,9	2,3	7,7
	19,4	100,0	29,8	100,0

Källa: SCB

1.5 Prisutveckling i olika led enligt index

Prisutvecklingen inom olika led i livsmedelskedjan följs i olika officiella prisindex beräknade av statistiska centralbyrån eller lantbruksekonomiska samarbetsnämnden. Bland annat följande index finns:

Avräkningsprisindex (A-index): Detta index följer priserna på jordbrukarnas produkter vid försäljning till andra sektorer, t ex vidareförädling. De olika produkternas vikt i indexet speglar produktionen. Exempel på priser som mäts i detta led är bondens betalning för levererad mjölk, slaktdjur och spannmål.

Prisregleringsprisindex (PR-index) syftar till att mäta prisutvecklingen i det led där jordbruksregleringen verkar. Där mäts priserna på exempelvis konsumentförpackad mjölk, slaktad hel kropp och spannmål. Regleringssystemet är mycket heterogent i sin omfattning. För vissa produkter går regleringen i jordbrukarledet, för andra i förädlingsledet. PR-ledet är i en del fall identiskt med avräkningspris, i en del andra fall samma led som producentpriset mäts i. PR-index mäter i huvudsak priset i olika förädlingsled.

Prisindex för inhemsk tillgång avser mäta prisutvecklingen för varor som förbrukas inom landet, och beräknas genom en sammanslagning av hemmamarknadsprisindex och importprisindex korrigerat med tull. Här mäts alltså producentpriser och importpriser. Indexet finns särredovisat för t ex livsmedelsindustri inkl drycker och tobak. I detta index ingår då uppgifter om prisutvecklingen på alkoholhaltiga drycker och tobak, vilket i denna utredning inte betraktas som livsmedel. Exempel på varor i detta index är dryckesmjölk, ost, styckat kött typ fläskkotlett, charkvaror, mjöl och bageriprodukter.

Producentprisindex för livsmedelsindustrin, livsmedel från jordbruksreglerade råvaror (PPI-J) avser att mäta prisutvecklingen för av svenska industriföretag producerade varor som säljs i landet. För denna mätning har ett antal företag valts ut, som i sin tur själva fått välja en eller flera representantvaror inom varugrupper som exempelvis mjölk, styckade köttprodukter, charkvaror, mjöl och bageriprodukter. Vikterna baseras på värdet av försäljningen av de olika ingående varugrupperna.

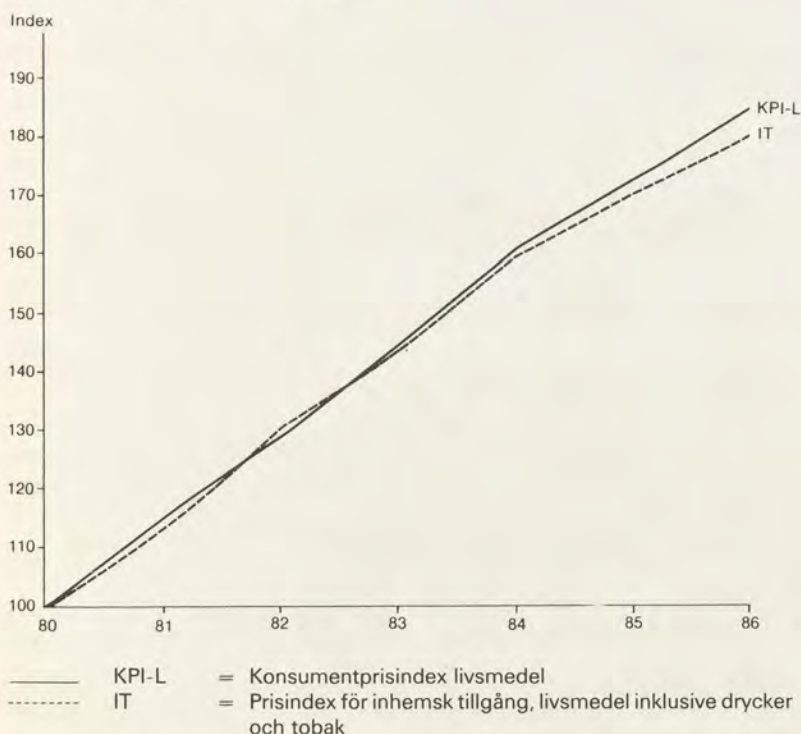
Konsumentprisindex livsmedel (KPI-L) syftar till att mäta konsumentprisernas utveckling. De olika ingående livsmedlens vikter baseras på värdet av konsumtionen.

Konsumentprisindex för jordbruksreglerade livsmedel (KPI-J) baseras på

uppgifter ur livsmedelsposten i KPI. Det är ett slumpmässigt urval varor inom varje varugrupp. Vägningstalen baseras på konsumtionen.

Stor försiktighet bör iakttas vid eventuella jämförelser av dessa index. De mäter priset på olika produkter i olika led med olika metoder och med olika vikt för olika varugrupper vid sammanvägningen. Den råvara som mäts i vissa index genomgår på sin väg till konsument i många fall stora förändringar. I tidiga led mäts priset på t ex spannmål och slaktad gris, i senare led priset på t ex rulltårter och korv. På kort sikt påverkas jämförbarheten också av skillnader i tidpunkt för prisändringar i olika led. Ytterligare faktorer som påverkar jämförbarheten av dessa index, t ex subventioner och regleringsavgifter, beskrivs i kapitel 2.2.

Dessa reservationer bör hållas i minnet då nedanstående figurer betraktas. I dessa visas prisutvecklingen i olika led enligt index, dels för livsmedel totalt, dels för "jordbruksprisreglerade" livsmedel. Indexen kan anses ge en bild av prisutvecklingen i olika led, men kan inte självständigt användas för att bedöma marginalförändringar.

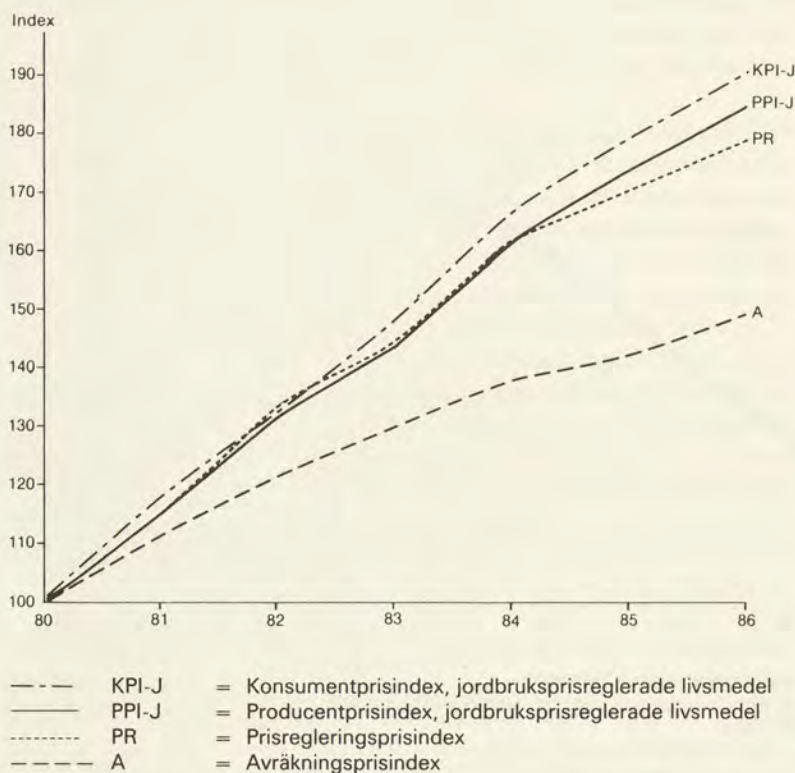

Figur 1.34. Prisutveckling livsmedel totalt 1980 — 1986

Prisutvecklingen för livsmedel totalt synes ha varit något högre i konsumentledet än i producent- och importled. De båda prisindexen utvecklades likartat 1980-1984, men under 1985 och 1986 har konsumentprisindex för livsmedel ökat mer än prisindex för inhemsk tillgång. Konsumentprisindex för livsmedel uppgick 1986 till 185,3 (1980 = 100), medan index för inhemsk

tillgång uppgick till 179,7. Observera att indexen inte avser exakt samma varugrupper. Konsumentprisindex inkluderar här mervärdesskatt. Momsens storlek har under perioden förändrats genom politiska beslut. Index för prisutvecklingen exklusive moms ger en bättre bild av hur den del av priset som handeln kan påverka har förändrats. Konsumentprisindex för livsmedel exklusive moms uppgick 1986 till 182,4.

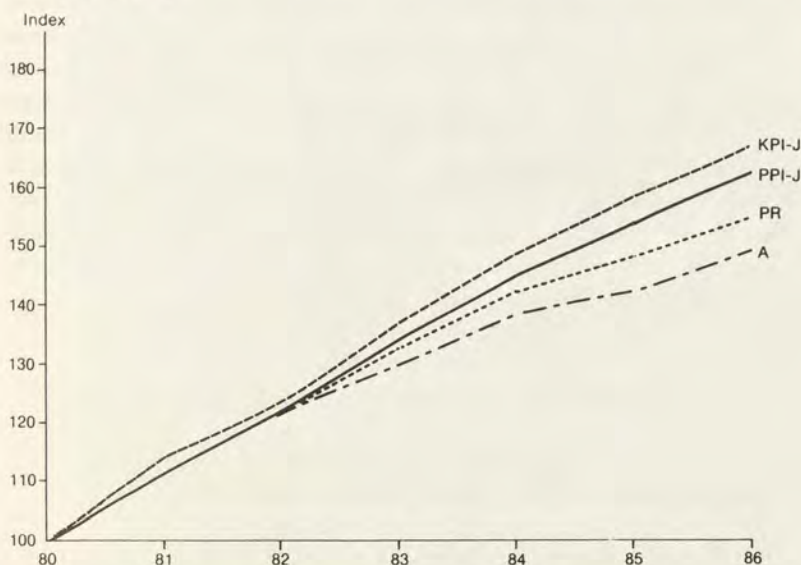
Även för s k jordbruksprisreglerade livsmedel visar olika prisindex något olika utveckling. Priserna har enligt index stigit mer i senare led i livsmedlens väg till konsument än i tidiga. För jordbruksprisreglerade livsmedel uppgick konsumentprisindex 1986 till 190,8, medan producentprisindex uppgick till 184,8. Motsvarande konsumentprisindex exklusive moms uppgick till 187,9. Utvecklingen av avräkningsprisindex är klart långsammare än för övriga index. Detta beror till stor del på att ökande regleringsavgifter verkat återhållande på avräkningspriserna samtidigt som övriga prisindex påverkats av minskande subventioner.

Figur 1.35. Prisutveckling jordbruksprisreglerade livsmedel 1980 – 1986

Lantbruksekonomiska samarbetsnämndens indexgrupp har gjort en uppskattning av vad indexutvecklingen för så kallade jordbruksprisreglerade livsmedel skulle ha varit utan inverkan av ändrade subventioner.

Prisindex i PR-led och senare led har därvid fått annan utveckling. På de ökade priserna i PR-led har i de följande leden gjorts samma procentuella påslag som kunnat iakttas i den faktiska utvecklingen och med de subventioner som då utgick. För KPI-J inkluderar beräkningen moms. Resultat av dessa beräkningar visas i figur 1.36. Som framgår är differensen i utveckling mellan A-index och övriga index betydligt mindre då effekter av subventionsändringar på detta sätt söks avlägsnas. I övrigt kvarstår skillnaderna i indexutveckling.

Figur 1.36. Prisutveckling jordbruksprisreglerade livsmedel 1980-1986 utan inverkan av ändrade livsmedelssubventioner.

Det bör påpekas att detta är en teoretisk beräkning utifrån vissa antaganden. Hur prisutvecklingen i verkligheten skulle ha sett ut om subventionerna inte funnits är mycket svårt att bedöma.

1.6 Totalbild

I de föregående kapitlen har olika beräkningar av andelar av konsumentpris och prisutveckling för olika led i livsmedelskedjan presenterats.

I avsnitt 1.3 har s k matkronor för ett 20-tal livsmedel redovisats. Dessa har beräknats med något skiftande metoder beroende på de speciella förhållanden som gäller för olika livsmedel i kombination med skiftande möjligheter att erhålla material. Slutsatser om de olika ledens andelar på en mer aggregerad nivå, för livsmedel totalt, bör inte dras enbart utifrån resultaten på varunivå. Ledens andelar varierar mellan olika livsmedel, varför urvalet av varor som ingår i en sammanräkning får stor betydelse. De "matkronor" som på varunivå redovisas tjänar som exempel på olika ledens andelar för olika livsmedel. Exempelen visar förhållandet för många av våra viktigare livsmedel, men de är inte utvalda i avsikt att tillsammans ge en komplett bild på totalnivån.

I avsnitt 1.4 har en grov bild av hur konsumenternas utgifter för livsmedel totalt fördelas på livsmedelskedjans led beräknats, dels för jordbruksprisreglerade livsmedel, dels för övriga livsmedel. Osäkerheten i materialet är tämligen stor.

En jämförelse har i avsnitt 1.5 gjorts mellan officiella prisindex för olika led i livsmedelskedjan. Stor försiktighet bör emellertid iakttas vid sådana jämförelser av dessa index. De mäter priset på olika produkter i olika led med olika metoder och med olika vikt för olika varugrupper vid sammanvägningen. Den råvara som mäts i vissa index genomgår på sin väg till konsument i många fall stora förändringar. I tidiga led mäts priset på t ex spannmål och slaktad gris, i senare led priset på t ex rulltårta och korv. På kort sikt påverkas jämförbarheten också av skillnader i tidpunkt för prisändringar i olika led. Ytterligare faktorer som påverkar jämförbarheten av dessa index är t ex förändrade subventioner och regleringsavgifter.

Den bild av de olika ledens nuvarande andelar av konsumentpriserna som matkronorna på enskilda produkter ger måste således tolkas med stor försiktighet. Vissa förhållanden framkommer emellertid tydligt, och då dessa överensstämmer med såväl allmän uppfattning som med logisk förväntning kan bilden anses vara tämligen tillförlitlig. Liknande resultat har för övrigt Lantbrukarnas Riksförbund erhållit i egna matkronoberäkningar.

Den generella bilden av de olika ledens andelar av konsumentpriset ser ut på följande sätt:

För de jordbruksbaserade livsmedlen är jordbrukets andel mindre för högförädlade än för lågförädlade produkter. Med de metoder som använts i SPKs beräkningar utgör jordbrukets andel av konsumentpriset (inkl moms) i storleksordningen 40 procent för styckat kött och ca 15 procent för falukorv. Andelen är ca 25 procent för vetemjöl men bara ca 10 procent för mjukt matbröd, drygt 50 procent för mjölk och endast ca 25 procent för ost. Undantag från denna bild finns. Potatis och morötter är oförädlade livsmedel där jordbrukets andel endast ligger i storleksordningen 25 procent. För dessa varor förekommer ett stort svinn i senare led.

Bilden är likartad för fiskprodukter. Råvaruledet, i detta fall fiskaren, erhåller en mindre del av konsumentpriset för de mer förädlade produkterna. För t ex färsk strömming utgör fiskarens andel av konsumentpriset inkl moms drygt 30 procent, för en sillkonserv bara drygt 10 procent.

Förklaringen till detta är naturligtvis att de olika leden utför olika funktioner för olika livsmedel. Det är därför inte förvånande att förädlingsindustrins andel av konsumentpriset på motsvarande sätt är större för mer förädlade produkter; för styckat kött är industrins andel knappt 10 procent, och för falukorv knappt 40 procent, mjöl ca 15 procent, matbröd ca 40 procent, mjölk drygt 15 procent, och för ost ca 30 procent. Nära hälften av konsumentpriset inkl moms för en sillkonserv tillfaller industriledet.

Handelns andelar för olika livsmedel är inte lika logisk. För vissa varor, som t ex frukt och grönsaker, där svinn och hanteringskostnader är stora, är handelns andel förhållandevis stor (30 — 40 procent av konsumentpriset inkl moms) såväl i förhållande till andra leds andelar som till handelns andelar av andra livsmedels priser, men detta är ingen regel. Handelns mar-

ginaler (skillnad mellan försäljningspris och inköpspris) är inte kostnadsanpassad för enskilda varor utan historiskt och strategiskt betingade. Lönsamhet är inte möjlig att uppnå för enskilda varor utan eftersträvas för hela varusortimentet i parti- respektive detaljhandeln. Enskilda varors kostnader, förutom inköpskostnaden, är för övrigt dåligt kända av handeln.

Inte heller den grova bild av utvecklingen av ledens andelar av konsumentpriset som antyds av de olika beräkningarna är oväntad eller ologisk. De olika trubbiga instrumenten (matkronor på enskilda livsmedel, "totalkronor" och indexutveckling) pekar åt samma håll; för jordbruksprodukter minskar jordbrukets andel medan industrins och framförallt handelns andelar ökar något över tiden. Även här kommer LRFs beräkningar till samma resultat. Utvecklingen av andelarna för andra livsmedel än de jordbruksbaserade uppvisar en mindre tydlig bild, men även här förefaller en förskjutning ha skett mot senare led i kedjan. Mervärdeskatten utgör en betydande och (hittills) ökande andel av konsumenternas utgifter för livsmedel. Variationer i utvecklingen av andelarna för olika enskilda livsmedel förekommer naturligtvis.

2 Analys av utvecklingen

2.1 Inledning

Under framför allt 80-talet har livsmedelspriserna stigit snabbare än genomsnittet för andra varor och tjänster. I detta sammanhang har i utredningsdirektiven till LMU angivits en önskan om att få veta hur konsumentpriset fördelas på livsmedelskedjans led och, om förändringar skett över tiden, vad dessa i så fall kan bero på. Sambandet mellan andelarnas utveckling och effektiviteten i respektive led anses i direktiven vara av särskilt intresse.

"Matkronor" har beräknats tidigare, bl a i LMK där de olika ledens andelar beräknades för ett tiotal varor, till stor del lågt förädlade jordbruksbaserade livsmedel. Kommittén kompletterade även med en bild av fördelningen för livsmedelskonsumtionen totalt. Man ansåg dock, med hänvisning bl a till urvalet av varor och en hel del praktiska beräkningsproblem, att materialet inte kunde ligga till grund för slutsatser om de olika ledens andelar totalt, än mindre om effektiviteten hos dessa. Matkronor på produktiv nivå kan alltså i viss mån sägas vara ett trubbigt instrument för att analysera orsaker till prisutvecklingen. Beskrivningen av andelarna för en enstaka vara är sällan representativ för den genomsnittliga ersättningen till ledet som helhet. Råvarorna förädlas ju vidare och pris respektive marginaler i de olika leden varierar mellan olika varor inom en varugrupp bl a beroende på förädlingsgrad och efterfrågan i efterföljande led.

En sammanvägning av andelarna för flera varor inom en varugrupp skulle kunna vara ett alternativ. Utredningens resurser har emellertid inte medgivit beräkningar för ett större urval i respektive varugrupp, utan vissa varor har utvalts som exempel. Tolkningen försvåras även av att andelarna i vissa fall bygger på marginaler, ibland på kostnader och därför inte är jämförbara. Förklaringsvariabler som kostnads- och produktivitetsutveckling samt lönsamhet redovisas i tillgänglig statistik också på mer aggregerad nivå. Därför får analysen inriktas på att med hjälp av prisutveckling samt tillgänglig statistik över kostnader och effektivitet i de olika leden försöka ge en bakgrund till de exempel på andelsutveckling som matkronan visar.

Fördelningen av priset på våra livsmedel på de olika leden i livsmedelskedjan påverkas av ett stort antal faktorer. Såväl långsiktiga strukturella förändringar som mer kortsiktiga faktorer kan bidra till att ett eller flera led får en förändrad andel av priserna. SPKs beräkningar har visat att jordbru-

kets andel av ett antal viktiga jordbruksbaserade livsmedel minskat under perioden 1950-86. Liknande resultat har kommit fram i undersökningar från USA, där man belyst utvecklingen framför allt under 1980-talet.

Det är uppenbart att alla led i den svenska livsmedelskedjan genomgått stora förändringar under de senaste decennierna. Jordbrukets andel av sysselsättningen och bruttonationalprodukten minskar, medan livsmedelsindustrins och handelns andelar är något mer stabila.

Samhällsutvecklingen har på lång sikt bidragit till höjd materiell standard och indirekt till att livsmedel upptar en minskande del av vår totala budget. Värdet av livsmedelskonsumtionen har ökat mycket måttligt, delvis av förklarliga skäl då marknaden har sina uppenbara fysiska begränsningar.

I denna stagnerande marknad har produktutveckling och marknadsföring fått ökad betydelse. Den ökade förvärvsfrekvensen hos kvinnorna har bidragit till att efterfrågan på bl a mer förädlade produkter ökat. Man ställer också krav på större tillgänglighet och service i handeln. Sådana långsiktiga förändringar är exempel på faktorer som är en del av förklaringen till andelsförändringar i livsmedelskedjan.

Kostnadsutvecklingen är viktig för prissättningen och därmed andelarna i de olika leden. Kostnadssammansättningen och förhållandet mellan produktionsmedlen kapital och arbete är därför betydelsefull. Möjligheterna att ersätta arbete med kapital var särskilt viktigt för kostnaderna under 1970-talet då relativpriset på arbete ökade kraftigt. Uppgifter om effektiviteten i respektive led bör kunna bidra till att belysa hur leden hanterat kostnadsökningar. Funktionsförskjutningar mellan led, t ex distribution eller förpackningsarbete som flyttats mellan industri och handel kan också ha inverkat men är svårare att kvantifiera.

Politiska beslut har stor betydelse för matpriserna, t ex subventioner, prisstopp, överskottsfinansiering i jordbruket m m. I vissa fall påverkas i huvudsak ett led i kedjan medan andra beslut ger mer generella effekter.

2.2 Metod

I 1960 års jordbruksutredning togs en rad metodfrågor upp när det gällde att undersöka marginalförhållandena i livsmedelskedjan. Intresset var här huvudsakligen att beskriva förhållandet mellan å ena sidan jordbruksandel och å andra sidan förädlings- och distributionsledens andel av priset. Som exempel togs amerikanska begrepp och metoder som ansågs ledande på området. Dessa begrepp är fortfarande aktuella i de amerikanska marginalmätningarna. I Sverige har ingen mer omfattande metoddiskussion förts sedan den nämnda utredningen, inte heller förekommer regelbundna uppföljningar av marginalerna i de olika leden som i USA. I de amerikanska undersökningarna beräknades först och främst den s k "farm-retail spread", som visar skillnaden mellan konsumentpris för en vara och vad jordbrukaren får för den mängd jordbruksprodukter som åtgår till en enhet i detaljhandelsledet. Detta anges i absoluta tal, och kan över tiden förändras p g a både pris- och volymförändringar i förädlings- och distributionsledens tjänster. Under kor-

tare perioder — ett par år — kan volymen antas vara konstant och förändrade andelar i förädling och distribution beror då helt på prisförändringar. Sammanvägning av andelarna för ett sextiototal viktiga varor sker i de amerikanska undersökningarna i s k "market baskets" som ger ett mått på hur tjänsterna i förädlings- och handelsled utvecklas (vid konstant volym livsmedel). Vid jämförelser på lång sikt är denna metod mindre lämplig, då vägningstal och basår måste ändras med vissa intervall.

Ett annat begrepp som används är den s k "marketing bill" som utgör förädlingens och distributionens totala andel av de faktiska årliga utgifterna för hela den livsmedelskonsumtion som har inhemska jordbruksprodukter som råvara.

Denna totala "marknadskostnad" påverkas av ett stort antal faktorer som är svåra att särskilja kvantitativt; förändringar i totalkonsumtion av livsmedel och dess sammansättning, ändrade priser i förädlings- och distributionsled samt ändrad förädlingsgrad. Resultaten är inte möjliga att fördela på olika varugrupper eller branscher. Jordbrukets respektive förädlingens och handels andelar av konsumentens utgifter mäts också, dels utifrån enstaka varor, dels utifrån data för "the marketing bill". Den andel i procent som beräknas kan här förändras i ett led utan att den faktiska marginalen ändrats, t ex om jordbrukarpriset faller utan att förädlingsledets kostnader minskar. Förändrade procentuella andelar måste därför tolkas försiktigt.

Eftersom dessa metoder att följa utvecklingen stämde väl överens med syftet i 1960 års utredning, d v s förhållandet mellan jordbrukets andel och övriga leds andel, låg de till grund för utredningens beräkningar. Nuvarande uppdrag har dock ambitionen att särskilja andelarna *mellan* förädlings- och distributionsleden. Detta har visats tidigare för ett antal varor, men är svårare att generalisera för leden som helhet, och i synnerhet att följa över tiden. En sammanvägning av typen "market basket" skulle kunna vara ett alternativ men kräver mer omfattande undersökningar av lämpligt urval respektive marginalberäkningar än vad som funnits resurser till här.

Möjligheterna till att följa marginalutvecklingen genom jämförelsen av index för konsument- och producentpriser undersöktes också av 1960 års utredning. Totalindexen ansågs kunna användas till mycket grova indikatorer på den långsiktiga relativa prisutvecklingen, däremot inte för andelsutvecklingen. Jämförelser *inom* varugrupper ansågs kunna ge en bättre bild, men utredningen använde ändå inte denna metod. Det finns ett flertal förbehåll även för jämförelsen av delindex, t ex varuurläget. Avräkningsprisindex (A-index) följer jordbrukets priser på de olika produkter som framställs där, medan konsumentprisindex (KPI) följer konsumtionen. Detta innebär att A-index mäter utvecklingen för ett antal varor som inte ingår i KPI och vice versa. Export och import i olika led är också en del av detta problem, som innebär att vägningstalen i olika index inte överensstämmer.

Prisförändringar sker inte heller momentant i alla led, men om jämförelser sker över flera år bör denna tidsförskjutning spela mindre roll. Dessvärre finns det ett antal andra faktorer som gör att jämförbarheten mellan indexserierna minskar. Subventionerna reducerade prisutvecklingstakten under 1970-talet. Detta gav utslag i prisregleringsindex (PR), producentprisindex

för jordbruksreglerade varor (PPI-J) samt konsumentprisindex för dessa varor (KPI-J). Eftersom de beslutade prishöjningarna till jordbruket och primärförädlingen istället utgick med budgetmedel, så reducerades även vidareförädlingens och handelns inköpskostnader, d v s deras andelar minskades inte på det sätt som antyds av en jämförelse t ex mellan A- respektive PPI-J-indexen strax efter subventionernas införande. Beräkningar av hur prisutvecklingen i olika led skulle sett ut under 1980-talet utan subventioner har gjorts inom Lantbruksekonomiska Samarbetsnämndens Indexgrupp, se avsnitt 1.5. Prisutvecklingen skulle enligt dessa beräkningar ha varit långsammare än den observerade, men ändå snabbare än KPI totalt.

Interna avgifter inom jordbruket som tas ut för att utjämna lönsamheten främst mellan försäljning hemma och på export påverkar avräkningsprisindex nedåt för vissa varugrupper. Jordbrukets andel av konsumentpriserna totalt påverkas egentligen inte av denna interna omfördelning, vilket kan synas vara fallet som man jämför prisutvecklingen enligt delindex av A-index och KPI-J.

Som synes finns det flera faktorer som skulle behöva "rensas" ur de befintliga prisindexen för att få god jämförbarhet. Här har tyvärr inte funnits de resurser som skulle behövts för att genomföra detta.

Det finns ett behov av vidare metodutveckling för att på ett meningsfullt sätt kunna beskriva och följa de olika ledens andelar över tiden. Med dagens metoder kan andelarna visas för enstaka produkter samt för livsmedelskedjan som helhet. Den senare, totalfördelningen av kostnaderna mellan leden, är ett mycket grovt mått och är behäftad med stor osäkerhet. Den kan därför inte ligga till grund för vidare analyser utan tjänar som allmän information om storleksordningen mellan leden.

Utredningen har undersökt möjligheten att göra beskrivningar av andelarna för större aggregat, t ex mejerivaror som grupp. På detta vis skulle eventuellt andelarna bli mer representativa, då pris- och marginalskillnader mellan olika förädlade former av råvaran skulle vägas samman och ge en bättre helhetsbild av fördelningen. Detta har inte visat sig möjligt, bl a i brist på statistik fördelad på varuområden i handeln. Det är dock inte uteslutet att en sådan metod skulle kunna utvecklas, samt statistik samlas på lämpligt sätt, men det är uppenbarligen en för stor uppgift för denna utredning. Syftet med ett sådant utvecklingsarbete måste dock först klargöras. Kan en exaktare redovisning av hur de relativa andelarna utvecklas säga något om rimligheten i dem? Finns det en ideal fördelning mellan leden som bör eftersträvas? Skulle en analys av den faktiska ersättningen i respektive led ge en bättre bild av om prisutvecklingen i de olika leden får orimliga effekter? Det är tveksamt om ett metodutvecklingsarbete kan förväntas resultera i konkreta slutsatser om andelsfördelningen som kan motivera praktiska åtgärder.

Bristen på beprövade, exakta metoder har gjort att analysen av andelsutvecklingen här blivit något summarisk. Samtidigt pekar den på ett flertal praktiska problem i arbetet. Vi har valt att följa prisutvecklingen i råvaruled, förädling och konsumentled med de index och övriga uppgifter som finns. Tyngdpunkten ligger på jordbruksbaserade livsmedel, främst därför att prisutvecklingen på övriga råvaror inte är dokumenterad i samma utsträckning.

Reservationer görs naturligtvis för vissa brister i jämförbarhet. Prisutvecklingen följs i huvudsak för den senaste tioårsperioden, dock med vissa undantag där statistik saknas. Förändringar av andelarna på längre sikt och möjliga orsaker därtill diskuteras inledningsvis. Eftersom kostnaderna är betydelsefulla för prisutvecklingen skall dessa följas där så är möjligt. "Rimligheten" i kostnadernas storlek och utveckling är dock svår att bedöma, liksom om rationaliseringar gjorts i tillräcklig grad. Effektiviteten tas dock upp med jämförelser över tiden. Denna summariska jämförelse av priser och kostnader får snarast ses som ett försök till att komplettera andelsförändringar för enstaka varor. Siffror på en mer aggregerad nivå t ex för olika varugrupper, redovisas för att ge perspektiv på de andelsförändringar som visats i de olika varuexemplen.

2.3 Andelsförändringar på längre sikt

2.3.1 Jordbrukspolitikens betydelse

De minskande jordbrukarandelarna under 1950- och 60-talen har samband med en medveten prispolitik som gick ut på att begränsa prisökningarna till jordbruket och som visade sig i de jordbrukspolitiska besluten åren 1955 och 1967.

Bakgrunden till den nya prispolitiken 1955 var de sjunkande världsmarknadspriserna och behovet av exportstöd för jordbruksprodukterna. Pris-sänkningarna på världsmarknaden var inte så stora i kronor räknat, men reallt var de betydande då inflationen samtidigt tilltog på andra varuområden. Man ville låta världsmarknadspriserna slå igenom på den inhemska marknaden i högre grad och genomförde ett system med inom vissa gränser fasta importavgifter. Priserna sjönk och jordbruket fick med tiden en allt sämre inkomstutveckling som slutligen fick till följd att gränsskyddet höjdes 1963.

I 1967 års jordbrukspolitiska beslut var avsikten att minska jordbruksproduktionen till ca 80 procents självförsörjningsgrad. En snabb rationalisering skulle ske i det kvarvarande jordbruket, bl a genom en "återhållen" prisutveckling, vilket även visade sig i avtalen 1967/68 — 1970/71. Prisökningarna i jordbrukarledet var enligt avräkningsprisindex under dessa år ca 2 procent per år, medan konsumentpriserna under samma period ökade ca 7 procent per år.

Sedan mitten av 1970-talet har priset inte använts lika aktivt i rationaliseringssträvandena, och avräkningspriserna har stigit snabbare än under dessa perioder på 1960 och -70-talen.

2.3.2 Konsumtionens förändringar

En förklaringsfaktor till ökande andelar för industri- och handelsleden är de förändringar i konsumtionsmönstret som uppträdde på 60-talet. Inom flera viktiga varugrupper började konsumenterna inrikta sig på mer förädlade varor; djupfryst, konserverat och färdiglagad mat. Industrins verksamhet

breddades och övertog bl a sysslor som tidigare utfördes i hemmen, och som då inte registrerades som någon kostnad i livsmedelskedjan. Den ökade förädlingen bör ha medfört ökade kostnader i industriledet och även ökade andelar av konsumentpriset. Detta mönster syns bl a inom kött- och fiskområdet samt för basvaror som t ex potatis.

Färskt och salt kött minskade i försäljning medan det djupfrysta ökade kraftigt, i synnerhet för fjäderfä. Även mer förädlade köttprodukter ökade under 1960-talet. Fisk köptes också i högre grad fryst. Konserverade eller på annat sätt beredda fiskprodukter blev mer populära. Inom mejeriområdet var det huvudsakligen filprodukter som ökade, en ökning som för övrigt fortsatte under 1970-talet. För potatisen minskade totalkonsumtionen något medan efterfrågan försköts mot mer förädlade produkter. Mjöl och gryn minskade under perioden 1960-1975 med cirka 30 procent (här är även mjölinnehåll i bröd inräknat).

Utvecklingen under 1970-talet har varierat mer mellan inriktning på bas- respektive förädlade varor. Under 1971 syntes en viss återgång till basvaror medan åren närmast efter karaktäriserades av ökad privatkonsumtion som också slog igenom i ökad förädlingsgrad i livsmedelsförbrukningen. Införandet av subventioner 1973 samt prisstopp och ökning av hushållens disponibla inkomster medförde att konsumtionen av färskt nötkött, fläsk och ost ökade 1974-75. Slutet av 1970-talet innebar vissa minskningar i konsumtionen av färskt kött och fisk medan förbrukningen av chark- resp beredda fiskprodukter var oförändrad. Förädlade köttprodukter (färdiglagat) ökade dock något.

Under inledningen av 1980-talet var utvecklingen av den privata konsumtionen svag, även för livsmedel. Subventionerna började avvecklas under 1980-talet och detta kan ha bidragit till att konsumtionen återgick till ett större innehåll av basvaror. Ökningen av mjöl och gryn fortsatte relativt mjukt bröd, köttkonsumtionen minskade, särskilt gris, och konsumtionen av förädlade fiskprodukter minskade något. Inom vissa varugrupper har de allra senaste åren (1984-86) visat nya ökningsföretag för de förädlade produkterna, t ex större brödkonsumtion relativt mjöl.

Generellt sett förefaller bearbetningsgraden hos våra livsmedel ha ökat sedan 1960-talet. Ansvar för produktutveckling, nya produktionsmetoder och förpackning av produkterna har ökat i livsmedelsindustrin, vilket även innebär större kostnader. Den koncentration av livsmedelsindustrin som fortgick under hela 1970-talet innebar även att distributionskostnaderna ökade.

Förpackningskostnaderna ökar också och industrin har övertagit packning av vissa varor, som tidigare packades i handeln, t ex charkvaror och ost. Den ökade förädlingen har till viss del kunnat mekaniseras, men lönekostnaderna tillhör fortfarande de mest betydelsefulla posterna förutom råvaror.

Industrins lönekostnadsökningar låg högt under 1970-talet, i storleksordningen 12 procent per år, men har under 1980-talet reducerats till ca 8 procent per år. Detta har givetvis fått effekt på prisutvecklingen och kan även ha bidragit till att förändra industrins andel av konsumentpriset.

2.3.3 Subventioner och prisstopp

Subventioner och prisstopp på vissa baslivsmedel infördes 1973. Under perioden 1973-80 höjdes subventionerna och prisökningstakten på de jordbruksreglerade varorna avtog. Åren närmast före 1973 ökade konsumentprisindex för jordbruksreglerade livsmedel (KPI-J) med cirka 10 procent per år, men därefter låg ökningarna lägre, i genomsnitt 8 procent per år 1973-80, men med stora skillnader mellan åren, se tabell 2.1.

Tabell 2.1 Utveckling av konsumentprisindex totalt och för jordbruksprisreglerade livsmedel.

År	KPI totalt	Årlig ökning (%)	KPI-J	Årlig ökning (%)
1972	100		100	
1973	106,7	6,7	105,0	5,0
1974	117,5	10,1	106,6	1,5
1975	129,0	9,8	117,1	9,8
1976	142,0	10,1	130,1	11,1
1977	158,3	11,5	141,4	8,7
1978	174,3	10,1	154,3	9,1
1979	186,5	7,0	164,2	6,4
1980	212,1	13,7	184,7	12,5
1981	237,8	12,1	217,9	18,0

Källa: SCB

Under tiden 1973-80 låg ökningstakten för KPI-J mestadels under den för KPI totalt. Avräkningspriserna till jordbruket och den s k skyddade livsmedelsindustrins¹ priser ökade ungefär i samma takt som KPI-J, cirka 8 procent per år.

Sedan 1981 har subventionerna kontinuerligt minskats och det långvariga baslivsmedelsprisstoppet har hävts i omgångar, sist avvecklades det långvariga prisstoppet på mjölk (1983). KPI-J har sedan dess stigit med i genomsnitt 11 procent per år, något mer än KPI totalt som ökat cirka 8 procent per år. Den skyddade förädlingsindustrins priser har ökat i ungefär samma takt som KPI-J, medan avräkningspriserna har ökat i ungefär samma takt som under 70-talet eller något långsammare.

Subventionernas effekter i de olika leden är svåra att bestämma då vi inte känner till hur utvecklingen skulle sett ut om dessa aldrig införts. Avvecklingen av subventionerna sammanfaller också med andra fenomen som påverkat prisutvecklingen i olika led, t ex prissänkningen på världsmarknaden och avskaffande av det långa prisstoppet i Sverige. Lantbruksekonomiska Samarbetsnämnden har emellertid utifrån vissa antaganden gjort en uppskattning av subventionernas effekter på priserna under 1980-talet. Denna redovisas grafiskt i avsnitt 1.5.

Konsumtionen av de subventionerade varorna ökade dock när konsumentprisökningarna avtog. Den ökade efterfrågan och de fortsatta höjningarna i avräkningspriset till jordbrukarna stimulerade produktionen. Detta medförde även att förädlingsledet anpassade sin kapacitet till större voly-

¹ Huvuddelen av de branscher som förädlar jordbruksprisreglerade råvaror, nämligen, slakt-chark, mejeri, kvarnar, bagerier, sockerindustri

mer. Samtliga led i kedjan fick volymökningar på de subventionerade produkterna vilket bör ha givit ökade intäkter jämfört med ett läge utan subventioner.

Samtidigt motverkade prisstoppet höjningar i leden efter prisregleringen vilket bör ha verkat återhållande på priserna i industri och handel och på dessa leds andelar av priserna. När subventionerna minskade avtog konsumtionen och skapade överkapacitet i produktion och förädling, eventuellt även i handelsledet. Produktions- och förädlingskostnaderna per enhet bör ha ökat i och med volymminskningen, åtminstone innan justeringar av kapaciteten hunnit ske. När prisstoppet hävdades ökade möjligheterna att kompensera eventuella kostnadsökningar prisvägen.

2.4 Effektiviteten i livsmedelskedjan — diskussion

Effektiviteten i de olika leden kan antas ha viss betydelse för hur deras respektive andelar av priserna utvecklas. En hög effektivitet skulle i bästa fall ge utslag i en mer återhållen kostnadsutveckling och indirekt påverka priserna. Effektivitet är dock svårt att mäta och utvärdera. Begreppet omfattar ofta många dimensioner av en verksamhet vilka i bland kan vara svåra att kvantifiera, i handelns fall t ex service. Effektiviteten mäts ofta med mått på produktiviteten, dvs omsättning eller förädlingsvärde i relation till insatser, t ex arbete eller kapital. Detta ger en ensidig bild av effektiviteten där t ex kvalitetsförändringar, serviceinnehåll, tillgänglighet m fl faktorer inte mäts; faktorer som kan ha stor betydelse för den faktiska effektiviteten.

Utvärderingen är dessutom beroende av att det finns jämförelseobjekt med likartade produktionsförutsättningar. En sådan jämförbarhet kan knappast anses gälla mellan de olika leden i livsmedelskedjan. Verksamheten i råvaruproduktion, förädlingsindustri och handel skiljer sig på flera viktiga punkter, t ex när det gäller produktionsförhållanden och målsättning. Råvaruledet har en biologisk, klimatberoende och till stor del säsongsmässig produktion som dessutom ofta kombinerar flera produktionsgrenar för att få en jämn sysselsättning över året. Beroendet av yttre betingelser och den sammansatta produktionen gör att råvaruledet inte kan specialiseras och automatiseras på samma sätt som industrin. I industrin är de yttre betingelserna kontrollerade och stordriftsfördelar kan utnyttjas genom att specialisera och koncentrera produktionen. Det finns naturligtvis undantag inom vissa branscher där det är svårt att automatisera, t ex viss bageri- och fiskförädlingsindustri. Arbetsproduktiviteten är ett vedertaget effektivitetsmått i industrin, där det finns andra delbranscher att jämföra med. Även här kan naturligtvis invändningar göras, då kvalitets- och sortimentsaspekter också här kan minska måttets relevans.

Handelsledets verksamhet avviker helt från de producerande och förädlande ledens. Målsättningen är här att bedriva effektiv distribution och marknadsföring, men även att erbjuda kunden service. En ökad servicegrad i handeln påverkar normalt arbetsproduktiviteten negativt medan effektiviteten i verksamheten genom en sådan åtgärd tvärtom mycket väl kan ha ökat

sett i ett helhetsperspektiv. Service och manuell betjäning har blivit ett allt viktigare konkurrensmedel de senaste åren, och är naturligtvis förknippade med större kostnader i handeln. Den prishöjande effekt som detta har avspeglar sig inte alltid direkt i priset på just de produkter som skapar högre kostnader, t ex den manuella köttförsäljningen.

Det är därför svårt att veta om konsumenten skulle föredra denna ökade service även om den fick vägas mot ett pris som täcker de verkliga kostnaderna. Konsumentens krav på service tyder dock på att det betraktas som en viktig faktor i handelns effektivitet.

Det ovanstående antyder alltså dels att effektiviteten sällan kan mätas relevant utan approximeras vanligen med produktivitet, dels att en ökande andel av priset inom ett eller flera led i livsmedelskedjan inte behöver ha något direkt samband med deras effektivitet. En relativt sett hög kostnadsandel i ett led jämfört med övriga kan mycket väl vara följden av anpassning till kundens krav, och därför även innebära en god effektivitet.

2.5 Prisutveckling samt kostnader och effektivitet i livsmedelskedjan

Prisutvecklingen i de olika leden i livsmedelskedjan visar tämligen stora variationer, i synnerhet under första hälften av 1980-talet. De prisindex som oftast redovisas sammanfattar dock utvecklingen på ett flertal varuområden, där skillnaderna i vissa fall är stora. Här skall ges en kort beskrivning av prisbildningen i olika led, prisutvecklingen på olika varuområden samt statistik över kostnader och effektivitet. De senare är dock betydligt svårare att få uppgifter om, i synnerhet när det gäller handelsledet, och redovisningen blir därför i vissa stycken summarisk.

2.5.1 Priser, kostnader och effektivitet i råvaruledet

2.5.1.1 Inledning

Produktiviteten i jordbruket har ökat kraftigt de senaste 25 åren. Det är framförallt arbetsproduktiviteten som höjts bl a till följd av högre kapitalintensitet och tillgång till mer jordbruksmark per sysselsatt. Förädlingen av kulturväxterna och djuren har gett högre avkastning men också krävt stora insatser, t ex i form av konstgödsel och proteinrikt foder.

Den snabba produktivitetsökningen i jordbruket utvecklades parallellt med industriexpansionen som tog fart under 1960-talet. Mekaniseringen av jordbruket frigjorde arbetskraft som behövdes inom den expanderande industrin och den förbättrade materiella standarden gav större efterfrågan på livsmedel.

Jordbrukspolitiken understödde strukturförändringarna med hjälp av jordförvärvslagen, statliga stöd och prispress på jordbruksprodukterna. Jordbruket förvandlades i vissa delar av landet snabbt från en arbetsintensiv till en kapitalintensiv näring. Även skattelagstiftningen har bidragit till att investeringarna i realkapital har varit och är höga inom jordbruket.

Denna ständiga produktivitetsökning, som skapades under den höga tillväxten på 1960- och 1970-talen har under 1980-talet avtagit men produktionen har fram till mitten på 80-talet ständigt ökat, både genom bättre avkastningsresultat och genom strukturella förändringar i jordbruket som helhet. Produktionsbegränsande åtgärder har vidtagits i flera grenar, t ex i mjölk-, kött- och spannmålsproduktionen. Konsumtionen ökar däremot mycket måttligt och tillväxten i ekonomin är generellt lägre än t ex under 1960-talet. Budgetmedel som tidigare bidrog till att hålla matpriserna nere genom subventioner och till att finansiera exportförlusterna av överskottsproduktionen har minskat.

Exportförlusterna för animalier måste på kort sikt täckas av jordbrukets egna medel och detta har visat sig i prissänkningar på jordbrukets avräkningspriser på kött, främst under åren 1984 — 1986. Jordbruket har på vissa områden genomdrivit produktionsbegränsningar för att få bort överskotten, som relativt snabbt givit goda resultat. Spannmålen får dock visst statsstöd för exportkostnaderna. De allra senaste åren har dock världsmarknadspri- serna på spannmål sjunkit med cirka 40 — 50 procent bl a till följd av att USA sålt stora spannmålslager till låga priser. Bl a detta har medfört att Sveriges överskott på cirka 1 miljon ton/år nu kostar cirka 1,5 mrd kronor att exportera. Jordbruket har fått ta till kortsiktigt effektiva åtgärder som att betala jordbrukarna för att lägga jorden i träda 1987. Det lönar sig alltså bättre regleringsekonomiskt, och åtminstone på kort sikt även samhällseko- nomiskt, att betala producenterna för att *inte* producera.

Det är främst i denna paradoxala situation som jordbruket kommit i blickpunkten. Produktiviteten ökar medan överskotten försämrar lönsam- heten i jordbruket och i vissa produktionsgrenar utdelas bidrag för icke- produktion.

I samband med diskussionerna av överskottsproblemen kommer andra aspekter på den höga produktiviteten i jordbruket upp. Miljön omkring jordbruket påverkas av kväveläckage och användningen av bekämpnings- medel. Djurhälsan och effekterna på matkvaliteten av dagens djur- och slakthantering diskuteras.

Eftersom tillväxten inom andra delar av ekonomin också har avtagit finns det få självklara alternativ för den som vill upphöra med jordbruket. Detta gäller särskilt i de delar av landet där sysselsättningen länge har varit proble- matisk, t ex i norra Sverige. Jordbruket har alltså en roll som källa till sysselsättning och underlag för samhällsservice och bör därför utvärderas även ur regionalpolitiska synvinklar. Som synes finns det många aspekter på jordbruket som bör tas upp i en analys av dess effektivitet. De samhällseko- nomiska aspekterna på effektiviteten och miljöproblemen kräver dock en omfattande analys som ligger utanför detta arbete. Här kommer endast parti- ella mått, t ex arbetsproduktiviteten att redovisas.

2.5.1.2 Prisutvecklingen i jordbruket

Priserna på jordbrukets produkter bestäms i ett första steg i samband med överläggningar och utifrån målen för jordbrukspolitiken. Prisökningarna har tidigare baserats på kostnadsutvecklingen i jordbruk och förädlingsin-

dustri inom regleringen samt inkomstläget för jordbruket. Efter prisjusteringarna per den 1 januari 1984 är överläggningarna "obundna", vilket innebär att parterna har större frihet att även se till andra faktorer. Det kan ändå finnas anledning att visa hur pris- och kostnadsutvecklingen sett ut under 1970-80-talen. Avräkningspriserna i jordbruket (mäts i A-index) ökade under tiden 1970-1980 med i genomsnitt cirka 8 procent per år. Animalierna steg dock betydligt snabbare vilket indextalen för vegetabilier respektive animalier visar:

Tabell 2.2 Avräkningsprisindex 1970/71 och 1979/80 (1968 = 100)

	1970/71	1979/80
Vegetabilier	90,0	167,8
Animalier	108,5	228,4
Totalt	104,5	214,7

Källa: Lantbruksekonomiska samarbetsnämnden

Under 80-talet ökade avräkningspriserna relativt långsamt jämfört med övriga led, främst p g a exportförlusterna. Under åren 1981/82 — 82/83 (samtliga tal gäller regleringsåret, juli — juni) ökade priserna i genomsnitt ca 7 procent, medan utvecklingen sedan dess varit ca 4 procent per år.

Spannmålen ökade betydligt mer, särskilt 1980/81 och 1981/82 då brödsädespriset steg med 16 resp 12 procent. Fodersäden ökade också mer än genomsnittet; 15 resp 11 procent under dessa år. Sedan dess har världsmarknadspriserna sjunkit markant och p g a exportförlusterna medfört att de inhemska prishöjningarna på brödsäd 1985/86 var 1 procent på brödsäd och 0 procent på fodersäd. Oljeväxterna har också haft en långsam utveckling med prissänkningar 1985/86. För vegetabilier totalt har de årliga prisökningarna sjunkit från 1980-82 års nivå 11 procent till 2 procent 1985/86. Enstaka produkter med kontrakterad produktion har en något jämnare prisutveckling, t ex sockerbetor vars ökningstakt visserligen avtagit från 1980/81 års 12 procent till 6 procent 1985/86.

Mjölkspriset har haft en jämnare utveckling än vegetabilierna. Med undantag för 1980/81 har prisökningarna legat mellan 5 och 7 procent årligen. Ägg har också haft en snabbare prisutveckling jämfört med genomsnittet. Efter 1980/81 års prishöjningar på 14 procent gick ökningstakten ned 1981/82 och 82/83 till 2 procent resp 5 procent. Därefter har den åter stigit och låg 1985/86 på cirka 11 procent.

Köttet har drabbats hårdast av exportförlusterna och genomsnittet för avräkningspriset på slaktdjur har det senaste året sjunkit 2 procent (85/86). Skillnader finns dock mellan olika djurslag inom varugruppen. Storboskap hade i början av 80-talet årliga prisökningar på mellan 5 och 7 procent, men har de senaste två åren fått priserna sänkta med 2 resp 4 procent. Grispriset har varit något mer stabilt ökade cirka 7-9 procent per år 1980-83, men sjönk också med 1 procent 1985/86. Priserna för kött av fjäderfä har under åren 81/82 — 84/85 ökat cirka 8 procent per år, men under 85/86 var höjningen bara cirka 4 procent.

Tabell 2.3 Avräkningsprisindex 1980/81 och 1985/86 (1980 = 100)

	1980/81	1985/86
Brödsäd	108	157,4
Fodersäd	107,5	148,5
<i>Vegetabilier</i>	105,8	148,5
<i>Animalier</i>	105,8	144,4

Källa: Lantbruksekonomiska Samarbetsnämnden

2.5.1.3 Kostnader och lönsamhet

Kostnaderna i jordbruksproduktionen mäts i produktionsmedelsindex (PM-index) som beräknas av Lantbruksekonomiska Samarbetsnämnden. Kostnadsstrukturen i jordbruket m avspår på förnödenheter, tjänster och kapitalkostnader kan beskrivas med hjälp av vägningstalen i detta index. Arbetskostnader ingår dock inte. Då huvuddelen av arbetsinsatsen i jordbruket görs av brukaren själv är det svårt att beskriva arbetskostnadernas vikt i förhållande till andra insatser.

Förnödenheter utgör cirka 44 procent av vikten i PM-index, varav gödsel och foder tillsammans svarar för cirka 30 procentenheterna. Tjänster utgör ca 11 procent medan kapitalkostnader utgör ca 45 procent. Här dominerar avskrivningar på maskiner samt låneräntor. Prisutvecklingen för de olika produktionsmedlen vägs ihop med vikter som bestäms utifrån totala värdevolymer i det svenska jordbruket. På detta sätt vägs kostnaden för olika specialinriktningar med sinsemellan olika kostnadsstruktur samman i ett mått. Detta kan vara en brist då prisutvecklingen i olika produktionsgrenar skall jämföras med motsvarande kostnader.

PM-index steg under slutet av 1960-talet och 70-talet långsammare än KPI totalt. Det var huvudsakligen räntekostnaderna som var låga, medan kostnaderna för förnödenheter (framförallt drivmedel) och tjänster ökade kraftigt.

Tabell 2.4 Utveckling av PM-index och KPI (1967 = 100)

	1970	1975	1980
PM-index	109	158	259
KPI totalt	115	168	277

Källor: Lantbruksekonomiska Samarbetsnämnden samt SCB

PM-index har under 1980-talet stigit ungefär i takt med KPI totalt eller något snabbare.

Tabell 2.5 Utveckling av PM-index och KPI (1980 = 100)

	80/81	81/82	82/83	83/84	84/85	85/86
PM-index	106	118	131	143	153	160
KPI totalt	106	117	127	138	149	157

Källor: Lantbruksekonomiska Samarbetsnämnden samt SCB

Oljepriserna har stor betydelse, både direkt i dieselolja och indirekt i handelsgödsel och fraktkostnader. Priset på handelsgödsel har stigit kraftigt i jämförelse med övriga förnödenheter under 80-talet. Räntekostnaderna var höga särskilt i början av 80-talet men har sjunkit på senare år. Det kan dock vara värt att notera att såväl ränte- som oljeprisförändringar slår igenom i KPI med omedelbar verkan, medan effekterna av höjningar i PM-index först efter viss tid syns i form av prisökningar på jordbruksprodukter.

En jämförelse mellan avräkningsprisindex och produktionsmedelsindex tyder på att avräkningspriserna totalt följde den totala kostnadsutvecklingen tämligen väl under början av 1980-talet, men med avvikelser för olika produkter. Därefter har överensstämmelsen varit sämre, vilket till stor del beror på att avräkningsprisernas utveckling påverkats av ökade kostnader i samband med export av överskott.

Tabell 2.6 Utveckling av A- och PM-index (1980 = 100)

	80/81	81/82	82/83	83/84	84/85	85/86
Brödsäd	108	125	140	148	155	157
Fodersäd	108	123	138	144	148	148
<i>S:a vegetabilier</i>	106	118	131	144	146	148
Storboskap	104	111	118	124	122	119
Fläsk	106	115	124	136	140	139
<i>S:a animalier</i>	106	117	124	132	139	144
A-index totalt	106	117	126	135	140	145
PM-index	106	118	131	143	153	160

Källa: Lantbruksekonomiska Samarbetsnämnden

Lönsamheten i jordbruket har under 1980-talets första hälft försämrats. Skillnader finns naturligtvis mellan företag av olika storlek och inriktning. Utvecklingen för enskilda jordbruksföretag beror också på individuella förhållanden, t ex skuldsättning. I jordbruksekonomiska undersökningen (JEU) redovisas bl a följande utveckling av resultatet i jordbruket, beräknat enligt företagsekonomiska principer.

Tabell 2.7 Nominellt resultat i jordbruket (ej skogsbruk), slättbygd, 1980—1985. Tkr per företag

Gårdsstorlek	1980	1981	1982	1983	1984	1985	Ökning 1980—85, %
20—30 ha	36,8	53,9	52,6	58,4	60,0	55,7	44,3
30—50 ha	64,6	82,8	89,0	103,3	95,9	76,7	18,7
50—100ha	71,9	91,2	117,3	139,3	146,6	102,3	42,2

Källa: JEU

Utvecklingen av det nominella resultatet för dessa jordbruk är för perioden 1980-85 sämre än den allmänna prisutvecklingen mätt enligt konsumentprisindex (+ 53,8 procent 1980 — 1985).

Detta resultat ska täcka ersättning till eget arbete och kapital för jordbrukarfamiljen. En varierande, men vanligen betydande del av jordbrukets

inkomst kommer från tjänste- och andra sidoinkomster. Beroende på storleken på företaget varierar dessa inkomster mellan i genomsnitt 40 och 60 procent av den sammanräknade inkomsten, där småföretagen har den större andelen. Sidoinkomsterna förbättrar bilden av jordbrukarfamiljernas ekonomiska förhållanden något, framförallt för de mindre företagen.

2.5.1.4 Produktiviteten i jordbruket

Produktiviteten i jordbruket följs löpande i bl a jordbruksprisförhandlingarna. Dels beräknas produktivitet m av på olika produktionsfaktorer, dels görs uppskattningar av vilken inkomsteffekt som jordbrukets fortlöpande rationalisering har. Det är främst arbets- och kapitalproduktivitetsens årliga ökning som här är intressant, i synnerhet arbetsproduktiviteten. Denna ökade mycket kraftigt under hela 70-talet, 1970-75 ökade nettoarbetsproduktiviteten 7,5 procent per år, och under de senaste tio åren med i genomsnitt 6,7 procent per år enligt beräkningar av statens jordbruksnämnd (JN). Under 80-talet har dock utvecklingstakten avtagit, 1980-85 var ökningen 2,6 procent per år.

Den ökade arbetsproduktiviteten har till stor del berott på en kraftigt ökad kapitalintensitet. Kapitalets produktivitet är följaktligen lägre än arbetets, se tabellen. Skillnaden mellan brutto- och nettoproduktivitet är att i den senare har hänsyn tagits till avskrivningar och underhåll vid beräkningen av förädlingsvärdet. Den totala nettoproduktiviteten har redovisats som ett mått på ökningen i produktionen som inte kan förklaras genom ett linjärt samband mellan insatt arbets- och kapitalvolym och produktion.

Tabell 2.8 Genomsnittlig årlig produktivitetsökning i jordbruket

	1977/78—85/86	1980/81—85/86
Arbetsproduktivitet, brutto	4,2	2,4
Arbetsproduktivitet, netto	6,0	2,6
Kapitalproduktivitet, brutto	2,3	1,5
Kapitalproduktivitet, netto	4,1	1,8
Total nettoproduktivitet	3,5	2,1

Källa: JN

2.5.1.5 Jordbrukarens andel av priset på livsmedel

Ett av önskemålen i utredningsdirektiven till livsmedelsutredningen och analysen av matkronan har varit att fördela jordbrukarnas intäkter på dels kostnader för produktionsmedel, dels ersättning till eget arbete och kapital. Detta för att ge en uppfattning om hur stor del av matpriset som går till själva produktionen och vad som blir över till jordbrukaren.

Rent allmänt kan sägas att majoriteten av jordbrukare kombinerar flera produktionsgrenar, ofta någon form av animalieproduktion med växtodling. Det är därför svårt att hänföra ett resultat enbart till en enda del av företaget. Ersättningen till ägarens arbete och kapital varierar naturligtvis även med effektiviteten i det enskilda företagen liksom räntekostnaderna och soliditeten. Tidpunkten för stora investeringar kan på detta sätt göra större skillnad för resultatet än den produktionsinriktning företaget har.

Det finns ett omfattande material samlat om jordbrukarnas ekonomi som sammanställts hos Lantbruksekonomiska Samarbetsnämnden. Statistiken bygger både på bokförings- och taxeringsmaterial. I SBCs taxeringsstatistik (Deklarationsundersökningen, DU) finns uppgifterna uppdelade efter den s k typklassificeringen där företagen redovisas efter dominerande produktionsgren, t ex mjölkproduktion. Då DU bygger på taxeringsuppgifter som påverkas av skatteregler för bl a avskrivningar, nedskrivningar av omsättningstillgångar samt reservavsättningar är detta mindre lämpligt för direkta resultatbedömningar.

De företagsekonomiska beräkningarna i Jordbruksekonomiska undersökningen, (JEU) skulle därför passa bättre. Här finns dock inte typklassificeringen, utan bara storleksklasser i hektar åker. Med verkligt bokföringsmaterial som grund skulle man även fått finansieringens betydelse för ägarens ersättning belyst. Typklassificeringen kommer att införas i JEU från 1988 och det finns alltså inga resultat ännu.

LRF har försökt visa lönsamheten i olika driftgrenar genom att konstruera exempel på rationella enheter med en specialinriktning, (fortfarande kombinationer av både växtodling och animalieproduktion) s k kalkylgårdar. Även här saknas hänsyn till finansieringen och de faktiska räntekostnaderna och visar därför inte den verkliga situationen.

Med tanke på de brister som DU- resp LRF-materialet har för att uppfylla det här givna syftet är det tveksamt att redovisa det som en "schablon" för jordbrukens andel för olika produkter. På *totalnivå* beräknas dock intäkter och kostnader för jordbruket som helhet av statens jordbruksnämnd i den s k totalkalkylen. Här inräknas i kostnaderna förnödenheter, tjänster och kapitalkostnader (avskrivningar och ränta på lånat kapital) samt kostnader för lejt arbete. Skillnaden mellan intäkter och kostnader utgör ersättning till brukarens arbete samt avkastning på eget kapital och uppgick 1985 till ca 2,5 mrd kr eller cirka 10 procent av de totala intäkterna. Denna andel har sjunkit avsevärt sedan början av 1980-talet då den låg omkring 16-17 procent. Ersättningen till jordbruket påverkas i dessa beräkningar av bl a exportkostnader i form av regleringsavgifter liksom av skördeutfall enskilda år.

2.5.1.6 Prisutvecklingen på fisk

Prisutvecklingen på fiskområdet påverkas i stor utsträckning av priserna på världsmarknaden och i synnerhet EG. De svenska fiskarna kan sälja sina fångster i Danmark om priserna är mer gynnsamma där. De svenska priserna har under 1980-talet utvecklats olika för olika fiskslag. Sillpriset har varit mer eller mindre oförändrat medan torskpriset ökat i genomsnitt 20 procent

Tabell 2.9 Avräkningsprisernas utveckling på fisk, index 1981/82—85/86 (81/82 = 100)

	1981/82	1982/83	1983/84	1984/85	1985/86	Genomsnittlig årlig förändring, %
Stor sill	100	103	105	97	107	1,7
Liten sill	100	98	93	81	89	-2,9
Torsk	100	138	146	152	201	19,0

Källa: Svensk Fisk

per år. Torskriserna har ökat internationellt, p g a både minskande fångster och ökad efterfrågan.

Förutom dessa avräkningspriser utgår pristillägg om det inhemska priset inte uppnår ett s k normpris. Detta med avsikten att stödja inkomstutvecklingen för de svenska fiskarna vid större prisvariationer. Pristillägg har under denna period utgått på sill.

2.5.2 Priser, kostnader och effektivitet i förädlingsledet

2.5.2.1 Inledning

Livsmedelsindustrin har genomgått stora förändringar under de senaste decennierna. Flertalet delbranscher har koncentrerats både med avseende på anläggningsstorlek och ägande. Industrin har på många varuområden både breddat och fördjupat sin verksamhet. Arbetsuppgifter har övertagits från såväl råvaruproduktionen som hushållen och genom produktutveckling har utbudet av bl a mer förädlade varor ökat. Med tanke på hur industrins verksamhet förändrats över tiden vore det knappast förvånande om förädlingsledets andel av konsumentpriserna ökat. Vissa resultat från de matkro- neberäkningar som utfördes för LMK 1983 tyder på en sådan utveckling under perioden 1970-1984, dock endast i storleksordningen ett par procentenheter, och siffrorna omgavs med stor osäkerhet.

Då resultaten av matkro- neberäkningar för olika produkter inom ett varu- område i vissa fall ger skiftande besked om utvecklingen är det svårt att dra slutsatser om andelsutvecklingen för ett helt led. Följande material redovisar prisutvecklingen delbranschvis, så som den vägs samman i producentprisin- dex. Detta är avsett att komplettera den bild som ges för enstaka produkter. Produktivitetsutvecklingen redovisas också, bl a för att se om större skillna- der finns över tiden. Kostnaderna har dock varit svårare att följa då tillgäng- lig statistik omfattar alltför stora aggregat. Detta är naturligtvis ett problem då just pris- och kostnadsjämförelsen är central i analysen av andelsförän- dringar.

Först skall dock något beröras om skillnaderna i prisbildningen inom skyddad och konkurrensutsatt industri.

2.5.2.2 Prisbildningen i livsmedelsindustrin

Prisbildningen i förädlingsindustrin skiljer sig principiellt mellan den skyd- dade och den konkurrensutsatta delen. Prissättningen i s k *konkurrensutsatt* livsmedelsindustri anpassas till en marknad där både inhemska och utländs- ka producenter har tillträde. Marknaden har större betydelse för prisbild- ningen här än inom den skyddade sektorn, då potentiell konkurrens finns, om inte inom landet så genom import. Det s k RÅK-systemet bidrar dock till att utjämna konkurrensförutsättningarna för inhemsk produktion och im- port m avs på råvaran.

Konsumenternas efterfrågan och konkurrensens styrka påverkar de pris- er som företagen kan ta ut. Prissättningen i den konkurrensutsatta industrin är dock i huvudsak kostnadsanpassad. Som ett underlag för långtidsutred- ningen 1987 genomförde SPK på uppdrag av finansdepartementet under år

1986 en studie av prisbildningen inom olika sektorer i svenskt näringsliv (SPKUS 1987:7). Med hjälp av ekonometriska skattningar har de faktorer som kan antas påverka prisutvecklingen undersökts. Perioden 1970 — 1984 studerades. Resultatet av utredningen pekar på att kostnaderna, framför allt de rörliga, har en avgörande betydelse för prisutvecklingen inom råvaru- och förädlingsled. För s k "konkurrensutsatt industri" framkom att priserna för företagen inom sektorn i hög grad styrs av de rörliga kostnaderna. Efterfrågeförändringar befanns också ha en viss inverkan.

Flera delbranscher är för sina kostnader beroende av världsmarknadsprisernas utveckling. Detta kan innebära att råvarukostnaderna håller en gynn-sam nivå, men fluktuationerna är betydligt större än inom landet och kräver snabbare anpassningsförmåga hos företagen, åtminstone där konkurrensen i konsumentledet är stark. Importen har större betydelse i den konkurrensutsatta industrin, och för högförädlade produkter är löneutvecklingen i industrin viktig för prisutvecklingen och konkurrenskraften hos våra varor. Löneökningarna var under 1970-talet snabba och i livsmedelsindustrin höjdes lönerna under senare delen av 70-talet mer än i tillverkningsindustrin totalt. Denna utveckling har sedan början av 80-talet upphört, och mellan 1984-85 låg livsmedelsindustrins löneökningar praktiskt taget lika med övrig tillverkningsindustri.

Prisbildningen i den s k *skyddade* delen av livsmedelsindustrin är endast i ringa grad påverkad av importkonkurrens då den svenska livsmedelspolitiken skyddar jordbruk och delar av förädlingen av jordbruksprodukterna genom gränsskydd, införselavgifter på importerade jordbruksvaror. Dessa införselavgifter sätts i relation till ett åsyftat marknadspris inom landet. Prisökningar på jordbrukets produkter fastställs efter överläggningar mellan företrädare för staten, jordbrukare och konsumenter.

Jordbrukarnas krav i dessa s k jordbruksprisförhandlingar baseras på kostnads- och inkomstutveckling i råvaruledet samt förädlingsindustrins kostnader i den mån de ligger inom regleringen.

Diskussionen förs vidare med konsumentföreträdarna, d v s både livsmedelsindustrin i egenskap av vidareförädlare och representanter för de enskilda konsumenterna. Den totalsumma som man enas om i ersättning till jordbruk och förädling fördelas på olika produkter.

Utlägget på olika produkter av det slutliga totalbeloppet görs efter bedömningar av kostnads- och lönsamhetsutvecklingen för jordbrukare och förädlingsindustri med olika produktionsinriktning. Samtidigt tas naturligtvis hänsyn till efterfrågan och i vilken mån man förväntas kunna ta ut prishöjningarna i konsumentledet.

Priserna inom landet följer dock inte nödvändigtvis det förhandlade priset utan varierar med bl a säsong och efterfrågan. Huvuddelen av primärförädlingen sker i producentägda ekonomiska föreningar som sätter sina priser i samråd med branschföreningen och medlemmarna. Priserna för många varor både till medlemmar och avnämare kan därför variera regionalt beroende på efterfrågesituationen för den enskilda föreningen samt ekonomin hos föreningen respektive medlemmarna.

Det är således fler faktorer än kostnader och efterfrågan som avgör priser-

na i enskilda branscher inom den skyddade delen av livsmedelsindustrin. Avvägningen görs ju även mellan lönsamheten i olika delar av jordbruket. En lönsamhetsförsämrning i t ex växtodling kan med viss fördröjning få en effekt i ökad animalieproduktion då prissänkningen på spannmål även gör foder billigare. Subventioner och statliga medel för att bekosta exporten påverkar också priserna i industrin.

För den skyddade livsmedelssektorn som helhet visade sig prisbildningen vara i det närmaste helt kostnadsberoende i den tidigare refererade SPK-studien åt långtidsutredningen.

2.5.2.3 Prisutvecklingen i livsmedelsindustrin

Produktpriserna i industrin följs i producentprisindex (PPI) där priser inom landet och på export vägs samman. Då exportvärdet inom flertalet branscher, undantag bl a fisk- samt olje- fettindustrin, är lågt i förhållande till saluvärdet bör detta vara en felkälla av mindre betydelse.

Prisutvecklingen inom livsmedelsindustrin varierade ganska kraftigt mellan de sk skyddade och konkurrensutsatta sektorerna under perioden 1970-80. Subventionerna bidrog under denna tid till att begränsa prisökningarna i den skyddade delen.

Tabell 2.10 Genomsnittlig årlig procentuell prisutveckling

	1970—75	1975—80	1980—85
Livsmedelsindustri			
Skyddad sektor	5,5	8,3	11,6
Konkurrensutsatt sektor	8,8	9,7	10,0

Källa: SCB

Prisutvecklingen inom den skyddade delen av livsmedelsindustrin har under 1980-talets första hälft varit snabbare än i den konkurrensutsatta. Industrins priser i exempelvis slakt-chark-, kvarn- och bageribranscherna har stigit drygt 11 procent per år. Mejerierna ligger något lägre, men fortfarande högre än genomsnittet för de konkurrensutsatta som är 10,0 procent per år. Den stora ökningen i prisutvecklingstakten i den skyddade sektorn 1980-85 beror till stor del på avvecklandet av subventionerna. Prisutvecklingen i de konkurrensutsatta delarna ligger i frukt-, grönsakskonserv-, olje-, fett- samt övrig livsmedelsindustri (kaffe m m) omkring 10-11 procent per år medan fisk- och fiskkonservindustrins priser ökat ca 7—8 procent.

2.5.2.4 Kostnader och produktivitet

Kostnadsstrukturen

Kostnadsstrukturen i livsmedelsindustrin varierar mellan delbranscherna. Även dessa omfattar dock stora aggregat, t ex slakt- och charkindustrin som helhet, där stora skillnader i kostnadsstrukturen kan finnas. Den officiella industristatistiken tar upp ett mindre antal kostnadsposter, dock ingår kapitalkostnader inte här. De kostnader som redovisas representerar emellertid mellan 50 och 85 procent av saluvärdet, och utgör troligen den större delen av de rörliga kostnaderna i respektive bransch.

För livsmedelsindustrin som helhet är råvarorna av stor vikt, 64 procent av saluvärdet medan motsvarande siffra för tillverkningsindustrin totalt är cirka 51 procent. Lönerna andel av saluvärdet är lägre än i tillverkningsindustrin totalt, cirka 8-9 procent av saluvärdet medan tillverkningsindustrin har cirka 15 procent. Emballagekostnaderna är avsevärt viktigare i livsmedelsindustrin där de utgör cirka 4,5 procent av saluvärdet mot cirka 1,5 procent i tillverkningsindustrin.

Variationerna inom livsmedelsindustrins delbranscher kan visas med några exempel ur SCBs statistik över produktionskostnader.

Tabell 2.11 Vissa produktionskostnader och deras procentuella saluvärdesandel 1985. Exempel från livsmedelsindustrin

Industri	Kostnadsslag		
	Råvaror	Emballage	Löner
Slakt- charkuteri	74	2	8
Mejeri	66	6	7
Olje- och fett	68	3	6
Kvarn	67	2	5
Bageri	33	6	19 ¹
Fisk- fiskkonserver	48	9	14
Livsmedelsindustrin totalt	64	4	9

Källa: SCB

¹ SPK-material anger att kollektivlöner utgör ca 30 procent och tjänstemannalöner knappt 10 procent av totalkostnaderna i bageribranschen. Siffrorna i tabellen ovan är emellertid andelar av saluvärdet och inte direkt jämförbara med kostnadsandelarna. SCBs uppgift om löneandel (19 procent) förefaller ändå vara låg.

Råvarukostnadsandelen ligger omkring eller över genomsnittet i slakt-charkindustrin, mejeri, olje-fett- samt kvarnindustrin. Branscher med större inslag av förädling har lägre råvaruandel och ofta högre lönekostnader, t ex bageri. Emballage/förpackningar har på senare år blivit en allt större kostnadspost, och står t ex för cirka 6 procent av saluvärdet i mejeriindustrin.

Kostnadsutvecklingen

För att få en uppfattning om hur kostnaderna ökat för olika insatser i industrin har kostnadsdata hämtats ur i SCBs industristatistik. Samtliga branscher har inte kunnat undersökas utan ett mindre antal har tagits som exempel. Tre större branscher inom den sk skyddade sektorn samt två ur den konkurrensutsatta har utvalts. De kostnadsposter som ingår är råvaror, emballage, bränsle, elenergi samt löner. De har antagits stå för huvuddelen av de rörliga kostnaderna och har vägts samman till en genomsnittlig kostnadsökning med sina respektive saluvärdesandelar. Kapitalkostnaderna är inte redovisade i industristatistiken. Vid jämförelser mellan SCBs och SPKs kostnadsmaterial har i vissa fall betydande skillnader upptäckts. Följande överslagsberäkningar får därför tolkas försiktigt. Genomsnittliga procentuella kostnadsökningar 1980-85 har beräknats och endast justerats för skillnader i produktionsvolymen mellan åren. Dessa kostnadsökningar inkluderar alltså såväl pris- som volymförändringar för de olika kostnadsfaktorerna samt produktivitetsförändringar. För de branscher som berörs av subventioner är råvarukostnaderna reducerade med dessa.

Tabell 2.12 Genomsnittliga pris- och kostnadsökningar i fem branscher 1980—85

SNI	Genomsnittlig kostnadsökning (%)	Genomsnittlig prisökning (%)
3111 Slakt- chark	12,5	11,7
3112 Mejeri	13,3	11,4
3117 Bageri	7,7	11,7
3114 Fisk- fiskkonserv	7,2	7,5
3115 Olje- fett	11,1	10,4
31 Livsm, dryck, tobak	10,7	11,0

Källa: SCB

De rörliga kostnaderna har enligt dessa beräkningar ökat mer än priset i slakt- charkindustrin, mejerierna och olje- fettindustrin. Inom den s k skyddade delen har slakt- och mejeribranscherna under början av perioden fått delar av sina kostnader täckta med budgetmedel. Subventionerna har sedan 1981 börjat avvecklas, vilket bidragit till att priserna tenderat att öka snabbare än under 1970-talets senare del. Råvarukostnaderna står i alla branscher för den största kostnadsökningen, 12 — 14 procent per år för slakt-, mejeri- och olje- fettbranschen. Inom fisk- och bageribranscherna ligger råvarukostnadsökningen lägre, omkring 8 — 9 procent per år. Löneökningarna per arbetad timme inom livsmedelsindustrin har enligt officiell lönestatistik varit ca 8 — 9 procent per år, men enligt SBCs kostnadsmaterial ligger löne- kostnadsökningarna per producerad enhet omkring 5 — 7 procent, troligen beroende på rationaliseringar i större branscher. Förpackningskostnaderna har ökat kraftigt, genomsnittligt 11 — 12 procent per år och är en viktig kostnadspost i framförallt mejeriindustrin.

Som tidigare beskrivits fann den betydligt mer omfattande ekonometrisk studie SPK genomfört att prisbildningen inom såväl skyddad som konkurrensutsatt livsmedelsindustri huvudsakligen varit kostnadsberoende under perioden 1970-84.

För att ge en rättvisande bild av lönsamhetsutvecklingen i livsmedelsindustrins delbranscher skulle betydande bearbetningar av redovisningsmaterial behövas. I officiell statistik finns resultatredovisning för dels hela livsmedelsindustrin, dels för ett fåtal delbranscher. Materialet har inte bedömts vara tillräckligt för att vara meningsfullt att redovisa i detta sammanhang. Problem har även funnits att hitta material som är klassificerat på ett sätt som lämpar sig för matkronans syfte. Det har därför varit tvunget att avstå från att följa lönsamheten i livsmedelsindustrins delbranscher.

Produktivitetsutvecklingen

Utvecklingen av arbetsproduktiviteten skiljer sig avsevärt mellan delbranscherna i livsmedelsindustrin, både inom och mellan de s k skyddade och konkurrensutsatta delarna. På längre sikt syns stora variationer i utvecklingen dem emellan:

Tabell 2.13 Procentuell utveckling av arbetsproduktiviteten, genomsnitt per år

	1960—70	1970—80
Skyddad livsmedelsindustri	2,8	3,4
Konkurrensutsatt livsmedelsindustri	7,2	2,3
Livsmedelsindustrin totalt	4,7	3,4

Källa: SCB

För 1980-talet redovisas här exempel på hur arbetsproduktiviteten har utvecklats i de branscher som togs upp i kostnadsavsnittet. Slakt- och charkindustrins produktivitet ökade 1980-82 med ca 4 procent per år vilket var avsevärt mer än genomsnittet under 1970-talet (ca 1,6 procent per år). Under 1983 minskade slaktvolymerna vilket bidrog till att produktiviteten sjönk 1983-84, varefter den ökat något igen 1985. Sysselsättningen har minskat ca 12 procent 1980-85. Mejeriernas produktivitet har också stagnerat efter ökningen på ca 4 procent/år 1981-82, men sysselsättningen har här varit i stort sett konstant. Bagerierna har haft relativt hög produktivitet, ca 3 procent/år i genomsnitt 1980-85.

Tabell 2.14 Arbetsproduktivitet, indexutveckling (1970 = 100)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985
3111 Slakt- chark	123	128	133	132	132	135
3112 Mejeri	136	134	140	146	147	148
3117 Bageri	148	149	158	167	171	172
3114 Fisk- fiskkonserv	151	155	166	184	183	181
3115 Olje- fett	96	102	115	122	128	119

Källa: SCB

Fisk- och fiskkonservindustrin har ökat produktiviteten kraftigt, särskilt 1981-83 då den steg i genomsnitt 7 procent/år. Under 1984-85 har dock produktiviteten sjunkit ca 1 procent/år. Samtidigt har sysselsättningen ökat något, ca 3 procent mellan 1980-85. Olje- fettindustrins produktivitet har stigit ca 7-8 procent per år 1980-84, en sänkning i samma storleksordning kom 1985. Sysselsättningen i olje- och fettindustrin har minskat ca 6 procent 1980-85.

Produktivitetsökningarna har alltså avtagit i mitten av 1980-talet, men ligger i flera av branscherna ändå över 1970-talets ökningstakt.

2.5.3 Prisbildning och prisutveckling i dagligvaruhandeln

Det statistiska material som finns tillgängligt om handelsledet i livsmedelskedjan behandlar huvudsakligen dagligvaruhandeln, där en betydande del av försäljningen omfattar andra varor än livsmedel, t ex kemisk-tekniska varor och specialsortiment. Det är därför inte möjligt att renodla kostnads- eller lönsamhetsutvecklingen för livsmedelsdelen i handeln, vilket naturligtvis är en brist i statistiken.

Prisbildningen i dagligvaruhandeln styrs i stor utsträckning av cirkaprislistor som utarbetas centralt av respektive kedja. Företrädare för detaljhandeln har möjlighet att påverka denna prissättning genom samarbete i mark-

nadskommittéer eller liknande. Detta mönster gäller i huvudsak för de butiker som handlar främst med ICA och KFs partihandel medan DAGABs kunder har mer decentraliserad prissättning. Undersökningar av SPK visar att de cirkapriser som rekommenderas i hög grad följs av butikerna.

Prissättningen sker inte direkt efter kostnaden för en enskild vara utan följer konkurrenssituationen. Det finns dock ett relativt stabilt historiskt mönster över marginaler på olika varugrupper. För vissa varor har marginalen hållits lågt av "sociala skäl", bl a för mjölk, och färskvaror har generellt lägre marginaler än vad som antas kunna motiveras av deras kostnader i butiken. Flertalet butiker har numera breddat sitt sortiment med kemisk-tekniska varor och specialvaror som kan säljas med högre marginal än livsmedel och på så vis förbättra lönsamheten. Det svaga sambandet mellan en enskild varas kostnad och pris utjämnas på totalnivån, där kostnadstäckning eftersträvas. Eftersom kostnaderna varierar med butikstorlek, läge, service m m finns skillnader i prisnivå mellan olika butikstyper, t ex stormarknader och servicebutiker.

Förändringar i handelsledets marginal på en enskild vara behöver alltså inte betyda att lönsamheten för butiker förändrats totalt sett även om detta naturligtvis också kan vara fallet.

2.5.3.1 Prisutvecklingen

Prisutvecklingen i konsumentledet enligt SCBs konsumentprisindex varierar mellan varugrupperna och i vissa fall finns stora skillnader mellan enskilda år. Här skall dock ges en överblick av större förändringar av konsumentpriset inkl moms enligt index under den senaste tioårsperioden. Priserna för de jordbruksreglerade varorna (KPI-J) hade under 1970-talets inledning en snabb ökningstakt, cirka 10 procent per år. Detta bidrog till att subventioner på baslivsmedel infördes, varefter prisökningarna dämpades kraftigt under

Tabell 2.15 Genomsnittlig procentuell årlig prisökning inom olika livsmedelsgrupper

	1975—80	1981—85
<i>Jordbruksreglerade varor</i>	9,6	11,1
varav: mjöl, gryn, bröd	9,8	12,0
mejerivaror	9,9	10,5
kött, fläsk, chark,		
köttkonserver	9,2	12,7
<i>Icke jordbruksreglerade varor</i>	11,9	10,1
varav: fisk och fiskkonserver	11,6	9,7
rotfrukter o grönsaker	11,1	
frukt och bär	11,6	9,8 ²
specier, övriga		
livsmedel	14,7 ¹	10,6 ³
kaffe, te		11,8 ³
läsk, lättöl	10,2	9,7
Livsmedel totalt	10,7	10,8

¹ inkl kaffe, te

² inkl rotfrukter o grönsaker

³ 1982—85

ett par år. Under perioden 1975-80 ökade KPI-J med cirka 9,6 procent per år, vilket var mindre än KPI totalt. De icke-jordbruksreglerade livsmedlen ökade under samma tid med cirka 11,9 procent per år — med vissa skillnader mellan större varugrupper, se tabell 2.15. Sedan 1981 har subventionerna minskats och det långvariga prisstoppet hävts. Under perioden 1981-85 har de jordbruksreglerade varorna ökat snabbare i pris än de icke-reglerade, se t ex prisökningarna på kött och köttprodukter. Enligt uppskattningar av hur prisutvecklingen skulle sett ut utan påverkan av förändrade subventioner, som gjorts inom Lantbruksekonomiska samarbetsnämnden, så hade prisökningarna på de reglerade varorna 1981-85 i en sådan situation uppgått till ca 8,6 procent per år att jämföra dem de uppmätta 11,6 procent. Prisutvecklingen påverkas också av att mervärdeskattesatsen ökat.

2.5.3.2 Omsättning och lönsamhet

Förändringar i den svenska konsumentens köpkraft avspeglas i den privata konsumtionen och därmed även i livsmedelskonsumtionen. Livsmedelshandelns omsättning (och lönsamhet) är i hög grad beroende av dessa variationer, vilket blir tydligt om man följer konsumtionen och detaljhandelns omsättning över en längre period.

Beräkningar hos Lantbrukets Utredningsinstitut av hur känslig livsmedelskonsumtionen är för förändringar i den totala privata konsumtionen, utgiftselasticiteten, visar att denna ligger omkring 0,7 — d v s 1 procents ökning i privat konsumtion ger 0,7 procents ökning i livsmedelskonsumtion. Samtidigt finns dock en trendmässig utveckling i bl a attityder som verkar i övervägande negativ riktning och innebär att konsumtionen inte förändras i lika hög grad som elasticitetstalet anger.

Både total privatkonsumtion och livsmedelskonsumtion hade en gynnsam utveckling i början av 1970-talet, med årliga reala ökningar på 2,5 — 4 procent. Livsmedelshandeln hade då enligt Handelns utredningsinstitut (HUI) en genomsnittlig omsättningsökning med cirka 1 procent per år. Under perioden 1976-1985 har livsmedelskonsumtionen haft en negativ utveckling, vilket avspeglats i omsättningen i handeln. Denna sjönk cirka 0,3 procent per år realt. Det är först under 1985 och 1986 som konsumtionen ökat och resulterat i reala volymökningar på cirka 1 procent i detaljhandeln.

Lönsamheten i detaljhandeln är något svår att bedöma, med tanke på hur det statistiska underlaget ser ut. HUI bearbetar redovisningsmaterial över de butiker som anlitar Köpmannabyråerna. Urvalet kan variera mellan åren beroende på om företagen finns kvar som kunder.

Butikerna storleksgrupperas i detta urval efter omsättning och då inflationen urholkar värdet av omsättningsvärdena flyttas butikerna automatiskt uppåt i grupperna, vilket gör materialet svårt att följa över tiden.

Trenden i HUIs lönsamhetsstudie tyder på att bruttovinsten (omsättning minus varukostnader) i detaljhandeln ökat något under den senaste tioårsperioden, från cirka 18 procent 1975 till närmare 19-20 procent 1985. Bruttovinsten tycks också öka med omsättningen. Kostnaderna är svårare att följa över tiden. De olika kostnadsposternas relativa andelar framgår dock av materialet. Personalkostnaderna (exkl ägarlön) står för 8-10 procent av om-

sättningen och ca 60 procent av kostnaderna exklusive varukostnader. Lokalkernas kostnader motsvarar ca 3 procent av omsättningen.

De senaste åren har lokalkostnaderna för genomsnittsbutiken stigit med cirka 10-11 procent, men kostnaderna varierar kraftigt mellan butiker med olika storlek och läge. Större butiker har i regel något högre lokalkostnader i relation till omsättningen, då butikerna ofta ligger i nyare fastigheter och har större energiåtgång. Räntekostnaderna har också tagit en större del av totalkostnaderna, vilket bekräftas av intervjuer med företrädare för handeln. Lönekostnaderna har 1980-85 ökat omkring 7-8 procent per år i genomsnitt. Lönerna är den dominerande posten (exkl varukostnaden) och påverkar i hög grad kostnadsutvecklingen i handeln.

Nettoresultatet i handeln i förhållande till omsättningen har varierat över tiden. Den utveckling som illustreras av nedanstående tabell skall tolkas med försiktighet, då urvalet och antalet företag växlar mellan åren. Några anmärkningsvärda förändringar i den genomsnittliga lönsamheten tycks inte ha skett under denna period.

Tabell 2.16 Bruttovinst och kostnadsandelar 1975—85 i enskild handel, procent av omsättning¹

	1975	1977	1979	1981	1983	1985
Bruttovinst	17,5	18,9	19,2	19,5	19,6	19,4
Personalkostnader	8,3	9,2	9,4	9,8	9,5	9,7
Lokalkostnader	2,8	2,8	3,0	3,2	3,2	3,0
Övriga kostnader ²	3,9	3,8	3,8	4,1	4,0	3,9
Nettoresultat ³	2,5	3,1	3,0	2,4	2,9	2,8

¹ Avser butiker inom ICA, Vivo-Favör samt fristående. Konsumentkooperativa butiker ingår ej.

² Kapital, transporter, administration m m.

³ Återstår till ägarlön och avkastning på eget kapital.

Källa: HUI

2.5.3.3 Effektivitet

Effektiviteten i handeln är som tidigare nämnts svår att mäta, och produktivetsmått förbigår viktiga delar av handelns prestation, t ex service och tillgänglighet. I befintlig statistik uttrycks effektiviteten dock så gott som alltid med produktivetsmått. Denna anges i allmänhet med omsättningen satt i relation till arbetad tid eller försäljningsyta. Omsättningen ökar med volym respektive pris, och prishöjningar kan bl a orsakas av varukostnadsökningar. Måttet kan således ge en något otillfredsställande bild av hur effektiviteten i handelsledet utvecklas.

Ett förädlingsvärde skulle möjligen ge bättre information, men tiden har inte medgivit ytterligare bearbetningar av materialet. Utvecklingen är mycket svår att följa över tiden av ovannämnda skäl. Handeln arbetar själv med vissa produktivetsmått, bl a omsättningen per sysselsatt, omsättningen per m² och lageromsättningshastigheten, vilka redovisas i en studie från Handelns forskningsinstitut (HFI). I det materialet redovisas dels tre storleksklasser, dels ett genomsnitt för samtliga ingående företag. Klassen med de största butikerna, med 6 eller fler årssysselsatta, torde vara mest representativa

vad gäller den ordinära dagligvaruhandeln. I de mindre grupperna är servicebutiker, frukt- och konfektyrbutiker och större kiosker överrepresenterade. Omsättningen per sysselsatt är högre i större företag, framförallt därför att självbetjäningen där har gått längre, men även p g a att större företag lättare kan anpassa personalstyrkan till behoven genom deltidsanställningar. Omsättningen per sysselsatt har i fasta priser sjunkit under perioden 1977-83. Detsamma gäller omsättningen per m².

Tabell 2.17 Omsättning per sysselsatt och m² total yta i fasta priser i dagligvarubutiker med 6 eller fler årsanställda. Index (1977 = 100)

	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Omsättning per sysselsatt	98	98	99	95	95	92
Omsättning per m ²	88	94	92	91	89	87

Källa: HFI

Omsättningen per sysselsatt och per m² har i genomsnitt för samtliga i HFI-undersökningen ingående butiker minskat mer än för denna grupp. Lageromsättningshastigheten i de större butikerna förefaller ha sjunkit något under perioden, från ca 15 ggr/år 1977 till ca 14,5 ggr/år 1983. För samtliga i undersökningen ingående dagligvarubutiker sjönk den genomsnittliga lageromsättningshastigheten från ca 13 till ca 12 ggr/år under samma period. Den minskade lageromsättningshastigheten kan delvis bero på ett breddat sortiment som kräver ökad lagerhållning. Den försämrade lager effektiviteten kan ha bidragit till att räntekostnadernas andel av omsättning- en ökat under perioden.

Den försämrade produktiviteten m avs på arbetsinsats och butiksyta har troligen samband med att konsumtionen under 1980-talet inriktats på billigare livsmedel och minskat konsumtionsvärde i fasta priser utan att sysselsättningen eller butiksytorerna minskat i motsvarande grad. Även SPK gör sedan 1981 årliga undersökningar av arbetseffektiviteten i dagligvaruhandeln (häri ingår även Konsumbutiker). Mellan 1981 och 1985 har arbetseffektiviteten enligt dessa undersökningar varit oförändrad (enskild handel) eller svagt sjunkande (Konsumbutiker). Den enskilda handeln uppvisar större skillnader inom gruppen, där mellanstora och större butiker har den bättre utvecklingen. Bland de små butikerna visar de kooperativa en bättre arbetseffektivitet än de enskilda.

Uppgifter om parthandeln finns inte samlade i samma utsträckning som för detaljhandeln. Dessutom skiljer sig de olika grossistblockens verksamhet åt på många punkter; service till kunder, sortiment m m. Något mått på hur effektiviteten utvecklats de senaste åren, mätt exempelvis som försäljning per anställd, har inte kunnat beräknas p g a att redovisningsprinciperna skiftar mellan företagen och mellan de olika åren.

Kostnadsstrukturen och bruttovinsten i procent av omsättningen framgår översiktligt i tabell 2.18 där uppgifter för ICA, KF och DAGAB slagits samman för 1986 medan utvecklingen 1974-83 endast gäller KF.

Tabell 2.18 Kostnader och resultat i KFs lagercentraler under perioden 1974—1983 i procent av omsättningen samt summa för ICA, KF och DAGAB 1986

	1974	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1986 lägst högst
Bruttovinst	6,5	6,9	6,8	7,1	7,1	7,6	7,7	7,4	7,5—9,5
Personal- kostnad	3,3	4,2	4,3	4,3	4,3	4,3	4,1	4,1	4,5—5,0
Hyra/Lokal	0,6	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,5—0,6
Avskrivningar	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1—0,6
Ränta	0,4	0,5	0,4	0,5	0,6	0,7	0,6	0,6	} 1,8—2,3
Övr kostn o intäkt ¹	0,5	0,4	0,5	0,7	1,0	1,1	1,2	1,2	
Resultat	1,5	1,0	0,8	0,8	0,4	0,7	1,0	0,8	

¹ Övr intäkter avser bl a utdebiterade transport- och reklamkostnader.

Källa: KF, ICA och DAGAB.

Rent allmänt förefaller det som om bruttovinsten i partiledet är lägre hos KF än hos ICA och DAGAB, medan motsatsen gäller i detaljledet. Totalmarginalerna skiljer sig däremot enligt SPK mindre än en procentenhet mellan blocken. SPK har låtit göra bearbetningar av SCBs finansstatistik för att bedöma lönsamhets- och effektivitetsutvecklingen i partihandeln. Vissa nyckeltal har beräknats varav här redovisas ett mindre antal:

Tabell 2.19 Nyckeltal för dagligvaruhandelns fullsortimentsgrossister 1977, 1981 och 1985 (% där annat ej anges)

	1977	1981	1985 ¹
Omsättning (mrd kr)	22,0	30,8	48,8
Antal anställda	21 805	20 284	17 294
Avkastning på totalt kapital	7,5	10,1	9,6
Avkastning på eget kapital	18,6	28,5	25,1
Rörelseresultat/omsättning	2,4	2,2	1,7
Nettoresultat/omsättning	1,1	1,5	1,3
Kapitalets omsättnings- hastighet (ggr/år)	2,4	2,8	3,5
Omsättning per anställd (tkr)	1 010	1 516	2 823
Rörelsekapital/omsättning	14	11	6
Soliditet	13,7	14,5	18,2

¹ Detaljinvest utbrutet ur DAGAB i 1985 års siffror.

Källa: HFI

Rörelseresultatet har sjunkit något medan kapitalets omsättningshastighet ökat och rörelsekapitalet minskat. Kapitalrationaliseringen har bidragit till det förbättrade nettoresultatet. Avkastningen på totalkapitalet har förbättrats och ligger på 9 — 10 procent, dock lägre än för näringslivet i genomsnitt. Arbetsproduktiviteten mätt som deflaterat omsättningsvärde per anställd har ökat. Tillsammans med kapitalrationaliseringen får partihandelns effek-

tivitet i betydelsen produktivitet anses ha ökat. Soliditeten har också stigit under perioden.

2.6 Prisutveckling och andelsförändringar på vissa områden

Pris- och kostnadsutvecklingen enligt de olika prisindexen är som tidigare sagts inte helt lätt att "översätta" till andelsförändringar för enskilda varor eller varugrupper. Vissa grova trender går dock att återfinna i matkroneberäkningarna för olika varor.

Beräkningarna tyder på att industri- och handelsledens priser under första hälften av 1980-talet stigit mer än priserna i råvaruledet. Den grova bilden av hur totalutgifterna för livsmedel fördelas mellan leden och hur denna förändrats 1980-85 tyder också på att råvaruledets andel av priset minskar, såväl för jordbruksreglerade som övriga livsmedel. För de jordbruksreglerade produkterna, i synnerhet kött- och spannmålsprodukter, beror skillnaderna i prisutveckling mellan leden till största delen på att de interna regleringsavgifterna ökat till följd av de ökande exportkostnaderna för överskottsproduktionen.

Skillnaderna i prisökningstakt mellan leden är särskilt markant inom vissa varuområden. Så har jordbrukets avräkningspriser på nöt och gris 1981-85 stigit med i genomsnitt 5-6 procent per år medan industrins försäljningspriser och konsumtionspriset på köttvaror ökat ca 13 procent. Matkroneberäkningarna för nöt- och griskött visar att jordbrukets andel av priset har minskat under denna period. Om regleringsmedlen inräknas i jordbrukets andel är denna minskning inte lika markerad. Slakt- och charkindustrins prisökningar samt en generellt förbättrad lönsamhet under början av 1980-talet tyder på att industriledets andel av priset skulle ha ökat under denna period. Detta kan emellertid inte utläsas ur matkroneberäkningarna för nöt- och griskött då industrins andel baseras uteslutande på kostnaderna i produktionen. Eventuella lönsamhetsförändringar i industrin hamnar därför i det tidigare ledet (jordbruket) som är "restpost" i beräkningen. Konsumentpriset på kött- och fläskprodukter (inkl chark och konserver) har enligt KPI ökat i genomsnitt 13 procent per år under perioden 1981-1985. Matkroneberäkningarna tyder på att såväl parti- som detaljhandelns andelar av priset har ökat, något som dock kan ha modifierats av ökad extraprisandel i handeln. Orsakerna till att handelns andel tenderar att öka är det inte meningsfullt att söka på varugrupsnivå då priserna inte är kostnadsanpassade på varu- eller varugrupsnivå. Inte heller kan kostnads- eller lönsamhetsutvecklingen följas per varugrupp.

På spannmåls- och brödområdet är skillnaderna i prisutveckling mellan leden inte lika markerad som för kött. Avräkningspriserna har dock även här ökat långsammare än priserna i senare led, nästan uteslutande till följd av ökade regleringsavgifter, förmålningsavgifterna. Matkroneberäkningarna visar att jordbrukets andel inklusive de interna regleringsmedlen i huvudsak är oförändrad 1980-85.

Både kvarnarnas och bagerierna priser har ökat ca 12 procent per år under första hälften av 1980-talet men det är bara på bagerisidan som några förändringar av industrins andel kan synas i matkronoberäkningen. Bageriernas ökade andel beror delvis på ökade förädlingskostnader då produktionen inriktas på större differentiering och bredare sortiment. Prishöjningarna har dock också bidragit till en klar lönsamhetsförbättring sedan början av 1980-talet då lönsamheten var dålig. Handelsledets priser har utvecklats i ungefär samma takt som industrins och handelns andel av konsumentpriset på mjukt matbröd är enligt matkronoberäkningen oförändrad under 1980-talet.

Andelsförändringar på mejeriområdet är mer komplicerade att följa än för andra produkter, då det interna utjämnningssystemet förändrar lönsamhetsrelationerna mellan olika produkter. Avräkningspriserna har ökat i genomsnitt 8 procent per år medan priserna i senare led stigit 11 procent.

Matkronan för dryckesmjölk tyder på att jordbrukarens andel har minskat något medan handelns andel ökat sedan mitten av 1970-talet. Mejeriets kostnader per liter dryckesmjölk i procent av det slutliga priset tycks ha sjunkit lite under samma period. För ett par av de mindre lönsamma mejeriprodukterna, smör och vispgrädde, är tendensen mot ökande andelar för handeln och minskande för jordbruksledet tydligare. Mejeriets andel tycks också ha ökat något sedan mitten av 70-talet. För ost är bilden lite mer osäker. Matkronan visar ökande andelar i handeln, men eftersom marknadsaktiviteterna ökat är det svårt att säga hur detta påverkat fördelningen mellan handeln, RiksOst och industrin. Jordbrukets andel har dock minskat även för ost.

Prisutvecklingen på fisk är till skillnad från jordbruksprodukterna beroende av förhållandena på världsmarknaden. De stora variationerna i prisutveckling mellan olika fiskslag har redovisats i avsnitt 2.5.1.6. Industrins försäljningspriser (inkl export) har i genomsnitt stigit ca 7,5 procent per år 1980-85. Matkronoberäkningarna för torsk tyder på att råvarukostnaderna tidvis ökat mer än priset från beredningsindustrin och minskat industrins andel av priset. För övriga fiskprodukter tyder inget på ändrade andelar för uppsamlings- och förädlingsled. Handelns andel av priset förefaller vara i stort sett oförändrad. På de fisksorter som ökat kraftigt i pris i råvaruledet innebär dock denna oförändrade procentuella andel en betydande skillnad i kronor och ören.

2.7 Avslutande diskussion

Det har av det föregående framgått att det är svårt att på ett entydigt och exakt sätt visa fördelningen av konsumentpriset på våra livsmedel mellan de olika leden i kedjan. Utvecklingen över tiden är följaktligen än mer komplicerad att följa och förklara. De metoder som finns är behäftade med svagheter som gör att resultaten är svåra att generalisera för livsmedelsgruppen som helhet. Statistiskt material som lämpar sig för analys av andelsförändringar saknas till stor del, eller är inte jämförbart mellan leden. Det finns ett behov av metodutveckling för att ge material med större generell giltighet och som

lämpar sig bättre för analys av orsakerna till utvecklingen.

En långsiktig trend i det tillgängliga materialet tyder på minskande andelar för råvaruleden, såväl för jordbruksreglerade som övriga livsmedel. Denna minskning har huvudsakligen skett parallellt med omfattande strukturella förändringar av hela produktions- och distributionskedjan för livsmedel, varför det är svårt att särskilja enskilda orsaker till andelsförändringarna. Samtliga led i kedjan har strävat efter att effektivisera sin verksamhet. Hönorsordet har varit koncentration och stordrift och såväl jordbruk som förädlingsindustri och handel har utvecklats i denna riktning. De största strukturförändringarna förekom under 1960- och 70-talen och potentialen för vidare förändringar har under 80-talet varit mindre.

Något tydligt samband mellan effektiviteten och andelsförändringarna har inte framkommit och jämförelser av effektiviteten leden emellan får anses högst tveksamma på grund av deras vitt skilda karaktär. Effektivitet kan vara mycket mer än produktivitet. Det är egentligen orimligt att uttala sig om effektiviteten för ett helt led, då betydande skillnader mellan olika företag finns i alla branscher. Detsamma gäller bedömningen av lönsamhetsutvecklingen som varierar kraftigt mellan olika företag i såväl jordbruk, förädlingsindustri och handel. Kostnadernas utveckling har antagits ha stor betydelse för andelsförändringarna i livsmedelskedjan. Kostnadsutvecklingen för olika produktionsfaktorer är dock, framförallt i industri- och handelsleden, inte tillräckligt dokumenterad för att det skall vara möjligt att på kort tid samla in uppgifter för en mer noggrann analys. Tidigare av SPK utförda studier har dock konstaterat att prisutvecklingen i livsmedelsindustrin i hög utsträckning är kostnadsanpassad. Överslagsberäkningar i denna studie pekar också åt detta håll. Den tämligen hårda konkurrensen i detaljhandeln under slutet av 1970-talet och början av 80-talet liksom ett längre prisstopp på baslivsmedel bör ha verkat återhållande på prishöjningarna i handelsledet.

Nedtrappningen av subventionerna sedan 1981 har enligt uppskattningar betytt att prisökningstakten på jordbruksprisreglerade varor i konsumentledet stigit med drygt 2 procent per år. Samtidigt har jordbrukets avräkningspriser pressats av kotsamma överskott och bidragit till minskande andelar för jordbruket. Motiven till prisökningarna i förädlings- och distributionsleden bör rimligen finnas i utvecklingen hos vissa större kostnadsposter.

Personalkostnadernas andel av totalkostnaderna är generellt sett högre i industrin och handeln, främst därför att jordbruket till stor del sköts utan anställd arbetskraft. Personalkostnaderna har ökat kraftigt, främst under 1970-talet, och trots att rationaliseringar genomförts både i industri och handel finns det naturliga begränsningar för hur liten arbetsstyrka som kan accepteras, i synnerhet i en distributions- och servicenäring som handeln. Detta bör ha haft kostnadsökande effekt i industri och handel och bidragit till att deras andel av priset har ökat.

Det finns emellertid tecken på att konsumenterna inte alltid uppfattar den tilltagande stordriften i livsmedelskedjan som en effektivitetsökning, oavsett om man uppnår de kostnadsfördelar som den antas innebära. Kvalitetsdebatten har ifrågasatt produktionssättet i jordbruk och förädlingsindustri.

Kraven på service och lättillgänglighet i handeln har bidragit till att hejda stormarknadernas vidare utbyggnad. De fortgående prishöjningarna har skapat tveksamhet om kostnadseffektiviteten i stordriften verkligen är så hög som man antagit.

En komplikation som gäller livsmedelssektorn som helhet är även att politiska beslut och regleringar i hög grad påverkar priser och kostnader. Ekonomiska samband får därför ofta ett mycket begränsat förklaringsvärde när utvecklingen skall tolkas. Som exempel kan nämnas subventionerna som förändrade såväl pris, kostnader som konsumenternas efterfrågan på ett antal produkter. Den kedjereaktion som utlöstes inom jordbruk, industri och handel, där samtliga anpassade kapaciteten till de nya förhållandena har vi ännu inte sett alla effekter av. På senare år har vi även erfarit vilken betydelse världsmarknadsprisernas fluktuationer har på den nationella livsmedelssektorn och fördelningen av priset mellan de olika leden. Detta har i synnerhet under första hälften av 1980-talet påverkat jordbrukarnas andel av livsmedelspriset genom ökade regleringsavgifter p g a export av över-skottsproduktion.

Sammanfattning

1983 års livsmedelskommitté (LMK -83) undersökte hur konsumenternas livsmedelsutgifter fördelade sig på olika led i livsmedelskedjan. Statens pris- och kartellnämnd (SPK) bidrog här med beräkningar. Regeringen tillsatte i juni 1986 en enmansutredning rörande konkurrensförhållanden och prisbildning inom livsmedelsindustrin och livsmedelshandeln (LMU). Med anledning härav har utredaren uppdragit åt SPK att genomföra en fördjupad undersökning av hur konsumentpriserna fördelar sig på olika led i livsmedelskedjan. Föreliggande utredning är en uppdatering och utvidgning av utredningen "Matkronan" (SPK US 1984:13) som genomfördes på uppdrag av LMK -83.

Utredningens syfte är att ge en relevant bild av hur konsumentpriset på våra livsmedel fördelas på de olika leden i kedjan produktion — förädling — distribution, hur ledens andelar utvecklats under framförallt 1980-talet, och vad eventuella andelsförskjutningar beror på.

Andelar och andelsutveckling

De olika produktions-, förädlings- och handelsledens andelar av konsumentpriset har undersökts för ett 20-tal av våra livsmedel. Det gäller oförädlade livsmedel som potatis och ägg, livsmedel som genomgått omfattande tillverkningsprocesser (t ex korv, bröd), livsmedel såväl inom som utom jordbruksprisregleringen, inhemskt producerade och importerade livsmedel. För dessa livsmedel har de olika ledens andelar beräknats — dels beträffande dagsläget, dels utvecklingen under 1980-talet, och i vissa fall även under slutet av 1970-talet. Sådana beräkningar brukar populärt kallas "matkronor".

För några varugrupper har vidare en grov uppskattning gjorts av den historiska utvecklingen under en längre period enligt den metod som tillämpades av 1960 års jordbruksutredning.

"Vem får vad av matkronan" är emellertid en fråga som är mycket svår att besvara med *ett* entydigt svar. En råvara kan bli en mångfald produkter, en vara som konsumenten köper kan bestå av en mängd råvaror, säsongsmässiga prisvariationer, subventioner och regleringsmedel är exempel på faktorer som försvårar beräkningar, presentation och analys. I samband med de

beräkningar SPK år 1984 utförde åt 1983 års livsmedelskommitté (LMK) gjorde även Lantbrukarnas Riksförbund (LRF) beräkningar av matkronor. För vissa produkter erhöles något olika resultat i de båda beräkningarna. Detta innebär inte att en metod är "rätt" och en annan "fel". Olika metoder kan var för sig ha sina för- och nackdelar.

Möjligheten att erhålla relevant material påverkar också arbetet. För vissa varor, eller vissa led avseende viss vara, kan uppgifter endast erhållas från någon eller några uppgiftslämnare (t ex företag) medan det i andra fall är möjligt att erhålla totaluppgifter. Underlagets relevans och jämförbarhet minskar ju längre bakåt i tiden man försöker nå. Material kan saknas helt och hållet före ett visst år.

De speciella förhållanden som gäller för olika livsmedel i kombination med skiftande möjligheter att erhålla material har medfört att metoden liksom tidsperioden skiljer sig åt för de olika livsmedel som ingår i undersökningen. Eventuella jämförelser mellan olika livsmedel av de olika ledens andel av konsumentpriset bör därför ske med stor försiktighet. Sådana jämförelser bör vidare beakta att skiftande andelar för leden till stor del beror på att dessa utför olika funktioner för olika livsmedel.

Slutsatser om de olika ledens andelar på en mer aggregerad nivå, för livsmedel totalt, bör inte dras enbart utifrån resultaten på varunivå. Ledens andelar varierar mellan olika livsmedel, varför urvalet av varor som ingår i en sammanräkning får stor betydelse. De "matkronor" på varunivå som redovisas tjänar som exempel på olika leds andelar för olika livsmedel. Exempelen visar förhållandet för många av våra viktigare livsmedel, men de är inte utvalda i avsikt att tillsammans ge en komplett bild av totalnivån.

En grov bild av hur konsumenternas utgifter för livsmedel totalt fördelas på livsmedelskedjans led har beräknats separat, dels för jordbruksprisreglerade livsmedel, dels för övriga livsmedel. Osäkerheten i materialet är tämligen stor.

En jämförelse har vidare gjorts mellan officiella prisindex för olika led i livsmedelskedjan. Stor försiktighet bör emellertid iakttas vid sådana jämförelser av dessa index. De mäter priset på olika produkter i olika led med olika metoder och med olika vikt för olika varugrupper vid sammanvägningen. Den råvara som mäts i vissa index genomgår på sin väg till konsument i många fall stora förändringar. I tidiga led mäts priset på t ex spannmål och slaktad gris, i senare led priset på t ex rulltårta och korv. På kort sikt påverkas jämförbarheten också av skillnader i tidpunkt för prisändringar i olika led. Ytterligare faktorer som påverkar jämförbarheten av dessa index är t ex förändrade subventioner och regleringsavgifter.

Den bild av de olika ledens nuvarande andelar av konsumentpriserna som matkronorna på enskilda produkter ger måste således tolkas med stor försiktighet. Vissa förhållanden framkommer emellertid tydligt, och då dessa överensstämmer med såväl allmän uppfattning som med logisk förväntning kan bilden avses vara tämligen tillförlitlig. Liknande resultat har för övrigt Lantbrukarnas Riksförbund erhållit i egna matkronoberäkningar.

Den generella bilden av de olika ledens andelar av konsumentpriset ser ut på följande sätt:

För de jordbruksbaserade livsmedlen är jordbrukets andel mindre för högförädlade än för lågförädlade produkter. Med de metoder som använts i SPKs beräkningar utgör jordbrukets andel av konsumentpriset (inkl moms) i storleksordningen 40 procent för styckat kött och ca 15 procent för falukorv. Andelen är ca 25 procent för vetemjöl men bara ca 10 procent för mjukt matbröd, drygt 50 procent för mjölk och endast ca 25 procent för ost. Undantag från denna bild finns. Potatis och morötter är oförädlade livsmedel där jordbrukets andel endast ligger i storleksordningen 25 procent. För dessa varor förekommer ett stort svinn i senare led.

Bilden är likartad för fiskprodukter. Råvaruledet, i detta fall fiskaren, erhåller en mindre del av konsumentpriset för de mer förädlade produkterna. För t ex färsk strömming utgör fiskarens andel av konsumentpriset inkl moms drygt 30 procent, för en sillkonserver bara drygt 10 procent.

Förklaringen till detta är naturligtvis att de olika leden utför olika funktioner för olika livsmedel. Det är därför inte förvånande att förädlingsindustrins andel av konsumentpriset på motsvarande sätt är större för mer förädlade produkter; för styckat kött är industrins andel knappt 10 procent, och för falukorv knappt 40 procent, mjöl ca 15 procent, matbröd ca 40 procent, mjölk drygt 15 procent, och för ost ca 30 procent. Nära hälften av konsumentpriset inkl moms för sillkonserverexemplet tillfaller industriledet.

Handelns andelar för olika livsmedel är inte lika logisk. För vissa varor, som t ex frukt och grönsaker, där svinn och hanteringskostnader är stora, är handelns andel förhållandvis stor (30 — 40 procent av konsumentpris inkl moms) såväl i förhållande till andra ledes andelar som till handelns andelar av andra livsmedels priser, men detta är ingen regel. Handelns marginaler (skillnad mellan försäljningspris och inköpspris) är inte kostnadsanpassade för enskilda varor utan historiskt och strategiskt betingade. Lönsamhet är inte alltid möjlig att uppnå för enskilda varor utan eftersträvas för hela varusortimentet i parti- respektive detaljhandeln. Enskilda varors kostnader, förutom inköpskostnaden, är för övrigt dåligt kända av handeln.

Inte heller den grova bild av utvecklingen av ledens andelar av konsumentpriset som antyds av de olika beräkningarna är oväntad eller ologisk. De olika trubbiga instrumenten (matkronor på enskilda livsmedel, "total-kronor" och indexutveckling) pekar åt samma håll; för jordbruksprodukter minskar jordbrukets andel medan industrins och framförallt handelns andelar ökar något över tiden. Även här kommer LRFs beräkningar till samma resultat. Utvecklingen av andelarna för andra livsmedel än de jordbruksbaserade uppvisar en mindre tydlig bild, men även här förefaller en förskjutning ha skett mot senare led i kedjan. Mervärdesskatten utgör en betydande och (hittills) ökande andel av konsumenternas utgifter för livsmedel. Variationer i utvecklingen av andelarna för olika enskilda livsmedel förekommer naturligtvis.

Orsaker till utvecklingen

Analysen av orsakerna till eventuella andelsförskjutningar begränsas av möjligheterna att erhålla relevant faktaunderlag. Utredningen har med sin

begränsade tids- och resursram inte haft möjlighet att ta fram nytt material, utan har i allt väsentligt varit hänvisad till officiell statistik, branschmaterial och SPKs befintliga material och kunskap.

Utvecklingen av de olika ledens andelar av livsmedelspriserna är som ovan nämnts varken oväntad eller ologisk. Situationen är likartad i andra industriländer. En långsiktig trend synes vara de minskande råvaruandelarna. Denna minskning har huvudsakligen skett parallellt med omfattande strukturella förändringar av hela produktions-, förädlings- och distributionskedjan för livsmedel. Koncentration och stordrift har karaktäriserat såväl jordbruk som industri och handel. På samma sätt som de relativa andelarna för råvaruproducent och förädling skiljer sig åt mellan enskilda produkter med varierande förädlingsgrad, påverkas den totala andelsutvecklingen av den ökande förädlingsgrad som över en längre tid förekommit. Våra matvanor har genomgått en icke obetydlig förändring, som för industrin och handeln inneburit produktutveckling och större tillgänglighet för konsumenterna. Kostnaderna för funktioner i livsmedelshanteringen som utförs i hemmen registreras inte som kostnader i livsmedelskedjan. När funktionsförskjutning sker från hemmen uppkommer därför nya kostnader i kedjan, framför allt i förädlingsledet.

Andra långsiktiga faktorer som påverkat utvecklingen är jordbrukspolitik, livsmedelssubventioner och prisstopp. De minskande andelarna för jordbruksledet under 1950- och 60-talen har samband med en medveten prispolitik som medel i jordbrukspolitiken. I slutet av 1950-talet och början av 1960-talet tilläts världsmarknadspriserna på jordbruksprodukter slå igenom i högre grad än tidigare, och under slutet av 1960-talet skulle en "återhållen" prisutveckling bidra till en snabb rationalisering av jordbruket.

Under 1970- och 1980-talen har subventioner och prisstopp haft en betydande inverkan på prisutvecklingen i olika led. Livsmedelssubventioner och prisstopp på vissa baslivsmedel infördes 1973. Subventionerna utgick i form av statliga medel och innebar att jordbruket och förädlingsindustri inom regleringen erhöll den i jordbruksavtalen avsedda kostnadskompensationen, samtidigt som konsumenternas direkta utgiftsökning för livsmedel bromsades. Konsumenterna betalade i stället via skattsedeln. Under perioden 1973 - 80 ökade subventionerna och prisökningstakten på de jordbruksprisreglerade varorna avtog. Konsumtionen ökade och produktionen stimulerades. Förädlingsledet anpassade sin kapacitet till ökade volymer. Under 1980-talet har subventionerna successivt avvecklats och fr o m december 1983 återstår endast subventioner på mjölk. De minskade subventionerna har bidragit till att priserna i det reglerade ledet och i leden därefter under 1980-talet ökat i förhållande till priserna före jordbruksprisreglerat led. Resultatet har också blivit minskad konsumtion och överkapacitet i vissa förädlingsindustrier.

Under större delen av 1970-talet rådde prisstopp på mejeri- och köttvaror, och under slutet av decenniet även på mjöl och matbröd. Tidvis rådde även prisstopp på vissa andra varugrupper och under några korta perioder infördes allmänt prisstopp. Under prisstoppen erhöll jordbruket och förädlingsindustrin inom regleringen kostnadskompensation genom ökade priser och

subventioner som en följd av jordbruksavtalen. Samma automatik fanns inte för senare led. Prisstoppet påverkade den ickereglerade industrins och handelns möjligheter att genomföra prisändringar, vilket rimligen bör ha påverkat dessa ledes andelar av konsumentpriset. När prisstoppet hävdades ökade möjligheterna att anpassa priserna till kostnader och marknad. Företagens motivation att söka motstå kostnadsökningar bör därför ha varit större under 1970- än under 80-talet. Även under senare år har allmänna prisstopp förekommit, men dessa har varit kortvariga.

Subventioner och det därtill kopplade prisstoppet på baslivsmedel synes alltså ha haft en bromsande effekt på handelns och delar av förädlingsindustrins prisutveckling under 1970-talet, medan effekten varit den omvända för subventionerna under 1980-talet. Utan denna "yttre" påverkan är det tänkbart att periodiseringen av andelsförskjutningarna varit en annan.

Den enskilda faktor som haft den största betydelsen för andelsutvecklingen är kostnadsutvecklingen i olika led. Som ett underlag för långtidsutredningen 1987 genomförde SPK under år 1986 en studie av prisbildningen inom olika sektorer i svenskt näringsliv (SPKUS 1987:7). Med hjälp av ekonometriska skattningar har de faktorer som kan antas påverka prisutvecklingen undersökts. Perioden 1970 — 1984 studerades. Resultatet av utredningen pekar på att kostnaderna, framför allt de rörliga, har en avgörande betydelse för prisutvecklingen inom råvaru- och förädlingsled. Prisutvecklingen för sektorn "jordbruk och fiske" befanns vara helt beroende av kostnadsutvecklingen. Sektorn "skyddad livsmedelsindustri" omfattar förädling såväl inom som utom jordbruksprisregleringen. Samtliga branschers huvudsakliga råvaror är jordbruksprisreglerade. Här ingår slakt- och charkuteriindustrin, mejerier, kvarnar, bagerier och sockerindustrin. Prisbildningen här befanns vara i det närmaste helt kostnadsberoende. För s k "konkurrensutsatt industri" framkom att prisbildningen i hög grad var kostnadsberoende. Efterfrågeförändringar befanns också ha en viss inverkan.

Förutom kostnadsutvecklingen kan ändrad lönsamhet påverka relativpriserna för olika led och därmed ledens andelar av konsumentpriset. Någon precis bedömning av lönsamhetsutvecklingen i de olika leden har inte kunnat göras med hjälp av befintlig officiell statistik. Erfarenheterna från SPKs löpande prisövervakning tyder inte på att någon anmärkningsvärd lönsamhetsförbättring skett inom industri eller handel totalt. Om jordbrukets lönsamhet anses utgöras av den del av jordbrukets intäkter som utgör ersättning för eget kapital och arbete synes denna under 1980-talet snarast ha minskat. En betydande orsak till detta är ökade exportkostnader för överskottsproduktion. Olika regleringsavgifter för detta ändamål påverkar jordbrukets direkta ersättning för sålda varor, och därmed den del som blir över när kostnaderna i produktionen täckts.

Eventuella lönsamhetsförbättringar har för övrigt en tämligen liten påverkan på andelsförändringarna då vinsten i de flesta branscher utgör en mycket liten del av omsättningen. I dagligvaruhandeln utgör exempelvis "överskottet" (resultat efter avskrivningar och finansiella intäkter och kostnader samt ägaruttag) i storleksordningen 1,5 procent av omsättningen. Om ett överskott av den storleken hypotetiskt skulle öka 50 procent över en 5-årspe-

riod, skulle effekten på priset i detta led bli ca 0,15 procent per år om lönsamhetsförbättringen helt hade åstadkommits via prisökningar. Detta skulle medföra en ökning av andelen av konsumentpriset inkl moms med i storleksordningen 0,5 procentenheter över femårsperioden.

I direktiven till LMU anges att sambandet mellan effektivitetsutvecklingen och utvecklingen av konsumentpriset bör belysas. Effektivitet är dock svårt att mäta och utvärdera. Begreppet omfattar ofta många dimensioner av en verksamhet vilka ibland kan vara svåra att kvantifiera, i handelns fall t ex service. Effektivitet mäts ofta med mått på produktiviteten, d v s omsättning eller förädlingsvärde i relation till insatser, t ex arbete eller kapital. Detta ger en ensidig bild av effektiviteten där t ex kvalitetsförändringar, serviceinnehåll, tillgänglighet m fl faktorer inte mäts; faktorer som kan ha stor betydelse för den faktiska effektiviteten.

Utvärderingen är dessutom beroende av att det finns jämförelseobjekt med likartade produktionsförutsättningar. En sådan jämförbarhet kan knappast anses gälla mellan de olika leden i livsmedelskedjan. Verksamheten i råvaruproduktion, förädlingsindustri och handel skiljer sig på flera viktiga punkter, t ex när det gäller produktionsförhållanden och målsättning. Arbetsproduktiviteten är ett vedertaget effektivitetsmått i industrin, där det finns andra delbranscher att jämföra med. Även här kan naturligtvis invändningar göras, då kvalitets- och sortimentsaspekter också här kan minska måttets relevans.

Handelsledets verksamhet avviker helt från de producerande och förädlande ledens. Målsättningen är här att bedriva effektiv distribution och marknadsföring, men även att erbjuda kunden service. En ökad servicegrad i handeln påverkar normalt arbetsproduktiviteten negativt medan effektiviteten i verksamheten genom en sådan åtgärd tvärtom mycket väl kan ha ökat sett i ett helhetsperspektiv. Service och manuell betjäning har blivit allt viktigare konkurrensmedel de senaste åren, och är naturligtvis förknippade med större kostnader i handeln.

Det ovanstående antyder alltså dels att effektiviteten sällan kan mätas relevant utan approximeras vanligen med produktivitet, dels att en ökande andel av priset inom ett eller flera led i livsmedelskedjan inte behöver ha något direkt samband med deras effektivitet. En relativt sett hög kostnadsandel i ett led jämfört med övriga kan vara följden av anpassning till kundens krav, och därför även innebära en god effektivitet.

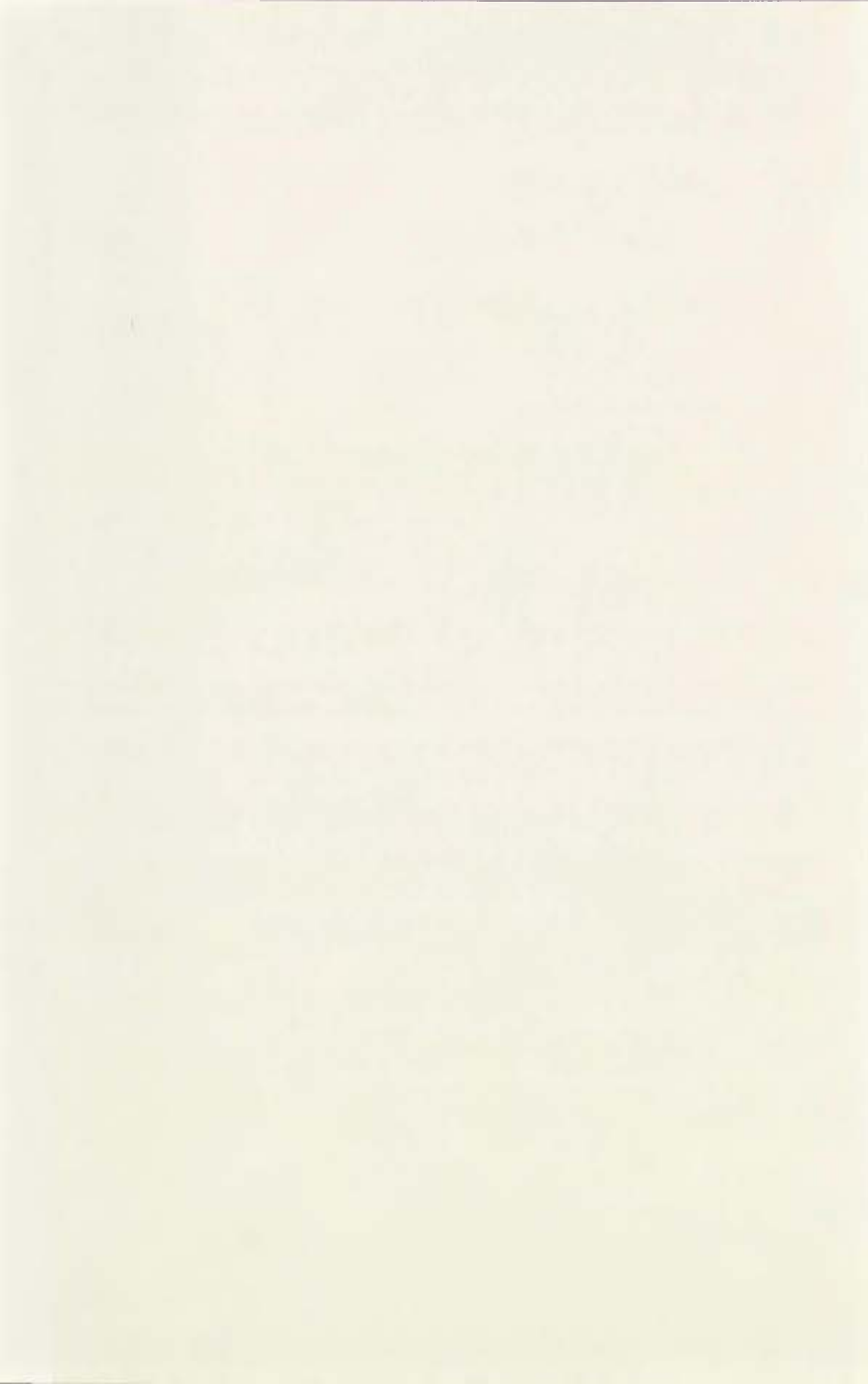
Produktivitetsutvecklingen är emellertid en faktor med viss betydelse för kostnadsutvecklingen. Ökad produktion i förhållande till insatserna har ju en återhållande effekt på kostnaderna. Som ovan nämnts är tillgången på relevant material bristfällig. Inte heller finns någon samhällelig norm för produktivitetsutveckling att jämföra med. Att jordbrukets produktivitet har ökat snabbt, framförallt historiskt, är dock klart. Det är framför allt arbetsproduktiviteten som höjts bl a till följd av högre kapitalintensitet och tillgång till mer jordbruksmark per sysselsatt. Förädlingen av kulturväxterna och djuren har gett högre avkastning men också krävt stora insatser, t ex i form av konstgödsel och proteinrikt foder. Utvecklingstakten under 1980-talet har inte varit lika snabb som under 1960- och 70-talen.

Sammanfattningsvis kan sägas att utvecklingen av produktions-, förädlings- och handelsledens andelar av konsumentpriset på livsmedel inte är anmärkningsvärd. Någon större lönsamhetsökning har inte förekommit i något led. Pris- och andelsutvecklingen för de olika leden har i allt väsentligt varit kostnadsberoende.

Bilagor resp SPKUS nr SOU 1987:44

Bilaga	Titel	Författare	SPKUS nummer
1	<i>Faktorer som påverkar livsmedelspriserna</i>	Bo Diczfalusy	1987:20
2	<i>Svenska och internationella livsmedelspriser</i>	Bo Diczfalusy Ainoura Oussenbecova	1987:21
3	<i>Livsmedelsindustrins och handelns geografiska koncentration</i>	Ingalill Borild Christina Göransson Birgitta Hellgren	1987:22
4	<i>Koncentrationen inom livsmedelsindustrin</i>	Birgitta Hellgren Per Juth	1987:23
5	<i>Dagligvaruhandelns strukturomvandling</i> Koncentrationsprocessens effekter på konkurrens, kostnader och effektivitet	Jan Sundström	1987:24
6	<i>Matkronor</i> Olika leds andelar av konsumentpriset på livsmedel	Ann Uustalu Neil Wikström	1987:25
7	<i>Från jordbruksavtal till konsumentpris</i> Genomslag i senare led av prisökningar i det jordbruksprisreglerade ledet	Neil Wikström	1987:26
8	<i>Hur sätts priserna i livsmedelshandeln?</i>	Yvonne Fredriksson	1987:27
9	<i>Extrapriser på livsmedel</i> Marknadsföringsmetoder och priskonkurrens	Sören Dahln	1987:28
10	<i>Jordbrukets insatsvaror</i> Struktur, konkurrens och prisbildning	Olof Berggrén Maria Bernhardsson Barbro Forsberg Marianne Hauge-Granqvist Göran Karreskog	1987:29
11	<i>Jordbruksprisregleringens effekter på priser och konkurrens</i>	Barbro Thomaeus	1987:30
12	<i>Livsmedelskvalitet</i>	Lars-Olof Eklöf Agneta Gillback	

ALLMÄNNA FÖRLAGET

ISBN 91-38-10031-2
ISSN 0375-250X